

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA**

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Změny vlastnických vztahů k půdě v Čechách po roce 1918

Changes of Land Ownership Rights in Bohemia after 1918

Konzultant: Prof. JUDr. PhDr. Karolína Adamová, CSc.

Zpracovatel: Mgr. Zdeněk Karfík

Květen 2009

„Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.“

Poděkování:

Chtěl bych tímto poděkovat své konzultantce rigorózní práce, vážené paní Prof. JUDr. PhDr. Karolíně Adamové, CSc., za odborné rady během vypracování této práce, hodnotné připomínky a čas věnovaný diskusím nad tímto tématem.

O b s a h

Úvod	4
Kapitola I.	
První pozemková reforma	8
1. Podstata pozemkové reformy.....	8
2. Příprava první pozemkové reformy.....	10
3. Realizace první pozemkové reformy.....	12
4. Přídělové řízení.....	24
5. Hodnocení první pozemkové reformy.....	40
Kapitola II.	
Druhá pozemková reforma	44
1. První etapa – 1945 konfiskace.....	45
2. Druhá etapa – 1947 revize první pozemkové reformy.....	51
3. Třetí etapa – 1948 nová pozemková reforma.....	53
Kapitola III.	
Uživací vztahy k pozemkům	63
1. Právo družstevního užívání pozemků.....	63
2. Právo užívání půdy k zajištění zemědělské výroby.....	65
3. Právo náhradního užívání pozemků.....	67
Kapitola IV.	
Restituce zemědělského majetku	72
1. Základní charakteristika a prameny.....	72
2. Restituční řízení podle druhé části zákona o půdě.....	75
3. Nezbytná výměra státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu...	89
Závěr	93
Resume	97
Klíčová slova	97
Seznam použité literatury	99
Přílohy	104

Ú v o d

Zkoumat minulost není zrovna jednoduchá činnost, i když jde jen o to pochopit, co se stalo – ačkoli, chápeme vůbec, co se děje dnes?

Pro vysvětlení složitosti situace okolo vlastnického práva k půdě je třeba mnohdy vyjít z historie, a proto jsem se rozhodl na dané téma zpracovat svoji rigorózní práci. Vlastnické právo, tak jak se ho pokoušíme definovat už od doby římského práva, bylo nejobvykleji chápáno jako soubor dílčích práv – oprávnění věc držet (*ius possidendi*), věc užívat (*ius utendi*), požívat, tj. brát z ní plody a jiné užitky (*ius fruendi*) a zejména nakládat s ní (*ius disponendi*), jehož nejvýznamnější složkou je oprávnění věc úplatně či bezúplatně zcizit (*ius alienandi*) a tak ji převést (transferovat) na jinou osobu.

Výše uvedeným způsobem legálně definuje vlastnické právo občanský zákoník¹, který v ustanovení § 123 stanoví, že "vlastník je v mezích zákona oprávněn předmět svého vlastnictví držet, užívat, požívat jeho plody a užitky a nakládat s ním". Nejdůležitějším a základním právem věcným je právo vlastnické. Toto právo je realizací jednoho ze základních lidských práv zabezpečených a chráněných Listinou základních práv a svobod².

Listina v Čl. 11 odst. 1 prohlašuje, že "každý má právo vlastnit majetek". Tento článek Listiny neprohlašuje za základní lidské právo vlastnictví samo, ale právo být vlastníkem, tj. právo nabývat vlastnictví.

Uvedený Čl. 11 odst. 1 Listiny v další větě stanoví "že vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu". Stejná myšlenka - i když jinými slovy - je vyjádřena rovněž v § 124 občanského zákoníku, v němž se hovoří, že "všichni vlastníci mají stejná práva a povinnosti a poskytuje se jim stejná právní ochrana". Tato rovnost vlastníků, která je v současném politickém a právním systému samozřejmá a vyplývá z rovnosti občanské, byla Listinou

¹ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „občanský zákoník“).

² Listina základních práv a svobod byla vyhlášena Usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 (dále jen „Listina“).

základních práv a svobod i zásadní novelou občanského zákoníku z roku 1991 výslovně vyhlášena jako zřejmá odezva na právní stav před rokem 1990, který striktně rozeznával různé druhy a formy vlastnictví. Naproti tomu citovaný Čl. 11 odst. 1 Listiny a § 124 občanského zákoníku vyjadřují, že v současné společnosti

- všichni mají stejnou možnost nabývat vlastnictví s výjimkou stanovenou v Čl. 11 odst. 2 Listiny a v § 125 odst. 2 občanského zákoníku, podle kterých jsou některé věci - tj. majetek nezbytný k zabezpečení potřeb celé společnosti, rozvoje národního hospodářství a veřejného zájmu - vyhrazeny státu či určeným osobám; tak např. nerostné bohatství je podle zvláštní právní úpravy ve vlastnictví České republiky, a nikoli ve vlastnictví vlastníka pozemku (srov. § 5 zákona č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství, ve znění pozdějších předpisů – horní zákon).

- vlastnické právo kohokoli požívá stejnou právní ochranu.

V této souvislosti upozorňuji i na Dodatkový protokol k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod (publikovaný pod č. 209/1992 Sb.), podle jehož Čl. 1 „Každá fyzická nebo právnická osoba má právo pokojně užívat svůj majetek. Nikdo nemůže být zbaven svého majetku s výjimkou veřejného zájmu a za podmínek, které stanoví zákon a obecné zásady mezinárodního práva.“.

Tento stručný exkurz do platné právní úpravy občanského práva jsem si dovolil učinit úvodem proto, že z následujícího textu mé rigorózní práce by mělo vyplynout, že od vzniku samostatného Československa v roce 1918 zde bylo v minulosti, a to jak dlouhé, tak i nedávné, příliš zásahů do vlastnického práva k nemovitostem obecně a k pozemkům zvlášť ze strany státu, než aby se nechalo hovořit o dlouhodobé kontinuitě právního stavu. Jedná se zejména o popsání dvou pozemkových reforem, jako důsledků dvou revolučních přeměn společenských vztahů, a to po roce 1918 – první pozemková reforma (kapitola I.) a po roce 1945 – tzv. druhá pozemková reforma (kapitola II.).

V březnu 1948 schválilo Národní shromáždění zákon o nové (II.) pozemkové reformě. Tímto zákonem začala vlastně další etapa pozemkových vlastnických úprav, která probíhala zejména v letech 1948 – 1949. Ve stejné době totiž došlo se změnou politických a společenských poměrů k tomu, že další vývoj vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku se neubíral cestou

nových zákonů, jež by podstatně měnily vlastnictví z hlediska ryze formálního, ale fakticky řadou následných právních úprav postupně občané – vlastníci přicházeli o vlastnická práva např. nuceným darováním, prodejem apod. V procesu socialistické kolektivizace vesnice byly pak užívací vztahy zcela nepokrytě nadřazeny vztahům vlastnickým, jimž zbyla prakticky jen nominální, bezobsažná podoba. Tento proces byl charakteristický pro celá uplynulá čtyři desetiletí. Např. zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, navodil stav, že právo užívání bylo ze zákona založeno k tomu majetku, který organizace užívala k 1. lednu 1976, tj. ke dni účinnosti zákona. Nadřazenost užívacího vztahu nad vlastnictvím jasně plynula z ustanovení, že užívání je bezúplatné a časově neomezené. Organizace byla tímto předpisem oprávněna hospodařit s půdou a jiným zemědělským majetkem, jako by byla vlastníkem. Šlo-li o takové užívání pozemků, mohla na nich provádět úpravy k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby, měnit jejich podstatu a čerpat z ní, zřizovat na nich stavby potřebné pro zemědělskou činnost i obytné budovy v rámci podnikové výstavby. Veškeré porosty na pozemcích byly ve vlastnictví státu. Vlastník byl vlastníkem, ale toto postavení nemělo žádný praktický význam (kapitola III.).

Po přijetí zákona č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, a zákona č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby (zákon o velké privatizaci), bylo zřejmé, že uplatnění tržního mechanismu v zemědělství, lesnictví a vodním hospodářství vyžaduje obsahově novou právní úpravu vlastnických a užívacích vztahů k půdě, systémově zapadající do všeobecné strategie přechodu k tržní ekonomice a respektující přírodně ekonomické zvláštnosti půdy a historická specifika stavu vlastnictví a užívání půdy. Tímto zákonem je zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Je zajímavé pozorovat, že restituce podle zákona č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, ve znění pozdějších předpisů, a podle zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, ve znění pozdějších předpisů, jsou dnes již prakticky dořešeny, pouze jsou publikována stanoviska Nejvyššího soudu České republiky, příp. Ústavního soudu, ale restituce podle zákona o půdě jsou stále aktuální. Ministerstvo zemědělství – Pozemkové úřady, stále vydávají rozhodnutí

a především jsou neskončené soudní spory v těchto věcech a nové soudní spory jsou zahajovány proti rozhodnutím Ministerstva zemědělství – Pozemkových úřadů. Podstata restituce zákona o půdě spočívá v obnovení vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku a navazujících pozemkových úpravách (kapitola IV.).

Kapitola I.

První pozemková reforma

1. Podstata pozemkové reformy

Sociální a ekonomická transformace české společnosti po roce 1989 přinesla na jednu stranu řadu výzev a nových možností, v současné době umocněných přístupem České republiky do Evropské unie. Na druhou stranu však přibyla logicky celá řada problémů, které byly řešeny nedostatečně, neúplně nebo přímo zkratkovitě. Samozřejmě, že změna společenských poměrů si nutně vyžádala podstatnou změnu právního řádu, což nabízí obrovské možnosti pro hodnocení, analýzy a srovnávání. Pohledy na uplynulých 19 let jsou spíše “makrostudiemi” a obávám se, že politické síly reprezentované v zákonodárných sborech dostatečně nevyužily poznatky o právních úpravách jednotlivých oblastí společenského života od vzniku našeho samostatného státu. Ve své práci se chci zaměřit na jednu oblast společenských vztahů, a to právní úpravu vlastnických vztahů k pozemkům jak při vzniku Československa, tak po Únoru 1948, ale i po roce 1990. Tato oblast právní úpravy se bezprostředně dotýká jednoho sektoru národního hospodářství – oblasti zemědělství. Jedná se oblast, která byla a je velmi ovlivňována státními zásahy, kterými jsou pozemkové úpravy, dotace, daňové úpravy apod. Chtěl bych se pokusit podat určitý sociálně právní pohled na problematiku pozemkových reforem, neboť nelze pouze vidět změnu právního řádu, ale je třeba a nezbytné vidět i společensko ekonomické problémy, které potřebu změn vyvolávají.

Oblast zemědělství, která je spjata s právní úpravou vlastnictví k půdě, prošla v uplynulém století několika zásadními změnami, jednalo se o agrární krizi na počátku minulého století, která byla jednou z rozbušek pro zahájení I. světové války, pozemková reforma po roce 1918, pozemková reforma po roce 1945, zejména pak třetí etapa po roce 1948, která dala podnět k rozsáhlé kolektivizaci zemědělství a dekolektivizace po roce 1989.

Existence nového státu³, který vznikl bezprostředně s ukončením I.světové války byla vystavena a spjata s obrovským rizikem zabezpečení fungování základních funkcí státu. Např. v noci z 27. na 28.října 1918 Alois Rašín sepsal text prvního zákona Československé republiky, který dával Národnímu výboru do rukou nejvyšší moc ve státě, ponechal v platnosti všechny císařské zákony a dočasně zachovával pravomoci všech císařských vládních úředníků. Antonín Švehla⁴ ráno dne 28.října 1918 převzal Obilní ústav, který zabezpečoval zásobování obyvatelstva potravinami. Všichni zaměstnanci přísahali věnost novému státu.

Zákon č. 354/1921Sb., o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv československému státu, který nabyl účinnosti dnem 15. září 1921 stanovil v ustanovení § 7 rozhodnou dobou pro nabytí majetku den 28. října 1918. Podle ustanovení § 1 citovaného zákona, Československý stát nabývá všech statků a všeho majetku:

1. který na území někdejšího mocnářství Rakousko-uherského, patřil Československé republice, náležel bývalému císařství Rakouskému, bývalému království Uherskému, nebo jako společný majetek bývalému mocnářství Rakousko-uherskému, jakož i koruně rakouské a uherské a bývalé panovnické rodině rakousko-uherské dne 28. října 1918 a, pokud jde o území po 28. říjnu 1918 přivtělená, v den inkorporace těchto území;
2. které na Valčicku a Vítorazsku náležely zemi Dolnorakouské v den inkorporace tohoto území;

³ Viz. Adamová, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Přehled vybraných otázek. 1. vydání. Praha, C.H.Beck 2000, s. 119 a násl.

⁴ Antonín Švehla se narodil dne 15. dubna 1873 v Hostivaři u Prahy. Mladý Švehla studoval tři roky na nižším gymnáziu v Praze, kvartu piaristického gymnázia pak kvůli studiu německého jazyka v České Lípě. Navštěvoval rovněž odbornou školu hospodářskou. Od roku 1899 hospodařil samostatně na rodném hostivařském statku, který plně převzal po smrti otce v roce 1900. Od konce 90 let 19. století byl Antonín Švehla činným v agrární straně. Od roku 1902 byl místopředsedou Sdružení českých zemědělců a byl též zakladatelem časopisu Venkov. V letech 1908 – 1916 byl poslancem zemského sněmu a od roku 1909 stál v čele výkonného výboru České strany agrární. Od roku 1918 byl poslancem Národního shromáždění a v letech 1918 – 1920 byl ministrem vnitra. Od roku 1919 byl předsedou Republikánské strany československého venkova, v letech 1922 – 1929 (s krátkou přestávkou 1926) byl předsedou vlády. Antonín Švehla odešel z politického života v roce 1929 na prahu nové krizové doby v důsledku těžké nemoci. Jak jeho silná a prozíravá osobnost v české politice chyběla, ukázaly bezprostředně následující roky. „Patřil k mužům, jejichž zadostiučinění je v tom, že se k nim obrací veřejné mínění v těžkých dobách, kdy honci úspěchů couvají před nepopulárními rozhodnutími“, napsal Ferdinand Peroutka. Ferdinand Peroutka bystře poznamenal, že počátky budování státu měly tři hlavní sloupce: 28. říjen, pozemkovou reformu a ústavu. Nebylo náhodné, že k vytvoření všech tří pilířů státnosti přispěl velkým podílem právě Švehla. Antonín Švehla zemřel 12. prosince 1933 ve věku 60 let, je pochován na hřbitově v rodné Hostivaři, a to podle jeho posledních slov: „Přeji si, abych byl pochován na hostivařském hřbitově jako sedlák“.

3. které na území přivtěleném od říše německé náležely koruně a říši německé a státům německým, jakož i bývalému císaři německému a jiným osobám panovnických rodin německých v den inkorporace tohoto území.

Statky a majetkem bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské rozumějí se zejména statky a majetek:

1. posledního panovníka Karla a jeho manželky Zity;
2. jiných osob bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské, zejména též bývalého následníka trůnu Františka Ferdinanda Este a jeho potomků;
3. c. a k. rodinného fondu;
4. statky a majetek stížené svěřenským svazkem korunního svěření císaře a krále Františka Josefa I. pro arciknížecí rod Habsbursko-Lotrinský.

Někteří autoři označovali tento zákon za součást pozemkové reformy.⁵

2. Příprava první pozemkové reformy

Pozemková reforma byla odstartována na jaře roku 1919 přijetím zákona ze dne 16. dubna 1919 č. 215/1919 Sb., o zabrání velkého majetku pozemkového, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen “záborový zákon”). Nelze však nezmínit, že ještě Národním výborem byl přijat dne 9. listopadu 1918 zákon č. 32/1918 Sb., o obstavení velkostatků, který stanovil:

“Každé zcizení mezi živými, jakož i zastavení a reální zatížení smluvní i exekuční statků zapsaných do desek zemských bez svolení úřadů pro správu zemědělskou jest neplatné. Záписы do zemských desk o právních jednáních uvedených v § 1, jež pocházejí ze smluv datovaných před platností tohoto zákona, jsou nepřípustný”.

Tento zákon, i když mu historici nevěnují tolik pozornosti, byl vlastně počátkem pozemkové reformy, neboť se dotýkal šlechtického majetku, který byl zapsán, resp. bylo evidováno vlastnictví, v zemských deskách. Politické strany v únoru a březnu 1919 zintenzivnily své jednání ohledně budoucí pozemkové reformy a je až zarážející jak přes různé názory na pozemkovou reformu, byla zákonná úprava rychle připravena a přijata.

⁵ Vondruška, E.: Pozemková reforma, Slovník veřejného práva československého, svazek III., Brno 1934, s. 362-363.

Zásada, že velkostatky budou věnovány domácí kolonizaci, byla pojata i do prohlášení Masaryka dne 18. října 1918 “Washingtonské prohlášení české samostatnosti”.

Záborový zákon je hodnocen v prvorepublikové literatuře různě, na jedné straně mělo jít o “odčinění Bílé hory”, dále pak o likvidaci šlechtického majetku a majetku církve, počátek socializace apod. Pozemková reforma měla znamenat rozdělení velkých velkostatků.

Pozemková reforma se neuskutečňovala pouze v nově vzniklém Československu, ale byla realizována po první světové válce v Rusku a dalších 12-ti evropských státech, a to v Bulharsku, Estonsku, Finsku, Jugoslávii, Litvě, Lotyšsku, Maďarsku, Německu, Polsku, Rakousku, Rumunsku a Řecku. (viz. Příloha A)

Poválečné pozemkové reformy byly tedy vyvolány hospodářskými a sociálními příčinami. Též důsledky pozemkových reforem byly hospodářské, sociální a projevíly se v samotné zemědělské výrobě. Je třeba vidět, že po válce byla jednak revoluční situace vyvolaná v Rusku Velkou říjnovou socialistickou revolucí, jednak chyběly potraviny, protože za I.světové války poklesla zemědělská produkce a v důsledku toho i výroba potravin a ve městech byl hlad. Skoro každý – dokonce i velcí statkáři – se shodovali na tom, že pozemková reforma je nutností, protože nerovnoměrné rozdělení půdy, zděděné z habsburské monarchie, bylo zdrojem značné nespokojenosti a nestability na venkově.

Problematika pozemkové reformy se objevila ještě před vznikem Československa jako samostatného státu v roce 1918. Základní myšlenkou pozemkové reformy bylo převést část velkostatkářské půdy na střední a malé vlastníky. Bohužel z literatury zcela jednoznačně vyplývá, že tak zásadní otázka, jak pojmout pozemkovou reformu, nebyla nakonec řešena uvážlivě, ale byla vynucena politickou situací. Politické rozhodnutí o parcelaci velkostatků a rozdělení půdy mezi větší počet soukromých vlastníků bylo asi nešťastným řešením a již počátkem dvacátých let byla tato první pozemková reforma kritizována.

Nutno ještě podotknout, že první pozemková reforma byla provedena za náhradu – zákon č. 329/1920Sb., o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (dále jen „zákon náhradový“). I když výše náhrady byla kritizována, protože se vycházelo z ceny půdy v letech 1913 až 1915, určitá náhrada poskytnuta byla. Náhrada za zabraný majetek byla stanovena v ustanovení § 41 „Náhradou za převzatý pozemkový majetek jest cena jeho vyplývající z průměru cen docilovaných v letech 1913 až 1915 při prodeji statků z volné ruky v rozloze přes 100 ha“.

Živý a mrtvý inventář se velkostatkářům proplácel podle ceny obecné a v hotovosti - (§ 57 „Za převzaté živé a mrtvé zařízení povinen jest pozemkový úřad zaplatiti vlastníku jeho obecnou cenu v době převzetí hotovými,“).

Při druhé pozemkové reformě realizované zákonem č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě), nikdy náhrady proplaceny nebyly i když sice zákon obsahoval zmocnění pro vydání náhradového předpisu, ale nikdy k tomu nedošlo, tj. nebyl vydán náhradový předpis.

3. Realizace první pozemkové reformy

O pozemkové reformě z let 1919-1938 bylo napsáno nespočetné množství článků, studií a nejrůznějších brožur, jejichž podrobné zhodnocení by si vyžádalo zvláštní studii. Nelze však říci, že by naše znalosti o pozemkové reformě byly úplné. Chybí nám odpovědi na více otázek. Jde především o to, zda pozemková reforma měla skutečně nějaký pozitivní význam a zda se jí podařilo splnit to, co se kdy od ní očekávalo. Jinými slovy: podle mého názoru je třeba položit si otázku, jak pozemková reforma z let 1919-1938 ovlivnila další vývoj československého zemědělství a jak změnila sociální strukturu vesnice. Tyto otázky jsou ovšem značně složité a není možné na ně dát vyčerpávající odpověď v této rigorózní práci, přesto se však chci pokusit najít alespoň částečnou odpověď a pokusit se o řešení těchto problémů.

Dosavadní literatura o pozemkové reformě může být v zásadě rozdělena do dvou skupin: jednak jde o práce psané přímo v době provádění reformy, jednak studie vydané později, převážně až po druhé světové válce. Společným rysem všech těchto prací je spíše informativní a propagační, než vědecký charakter. Předválečné práce byly vydávány často přímo Státním pozemkovým úřadem (dále jen „SPÚ“), nebo zainteresovanými příslušníky agrární strany. Účelem těchto publikací bylo pozemkovou reformu obhajovat jak před útoky zprava (zejména před národní demokracií a stranami cizích statkářů, jak o tom ještě bude řeč), tak před kritikou zleva, kterou vedla nejprve levice sociální demokracie a později hlavně komunisté. Tyto práce jsou cenné statistickými daty čerpajícími převážně přímo z archivu pozemkového úřadu. Tato data celkem beze změn použili téměř všichni badatelé.

Na prvním místě musíme z těchto přehledů uvést práci druhého předsedy SPÚ J. Voženílkou o předběžných výsledcích pozemkové reformy, která navázala na jeho starší práci *Pozemková reforma v Československé republice*,⁶ dále potom obdobný přehled jiného úředníka SPÚ A. Pavla, který vyšel r. 1937 pod názvem *Pozemková reforma československá* a o rok později byl doplněn dalšími údaji podle stavu k 1. lednu 1938 v stati *Československá pozemková reforma*.⁷ Pozemkové reformě byla věnována i jedna kapitola v reprezentativní publikaci Ministerstva zemědělství (MZ) *Dvacet let československého zemědělství*.⁸ Z polemických starších prací majících odborný charakter je třeba uvést Worliczkovu knihu *Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakischen Bodenreform*⁹ rozebírající podrobně postoj jednotlivých politických stran k reformě, jednotlivé zákony o ní a statistické údaje. Neúspěch pozemkové reformy vidí Worliczek v jejím nacionalistickém zaostření a stranických kritériích.¹⁰ Polemické brožury, týkající se reformy jsou početné

⁶ VOŽENÍLEK, J.: Předběžné výsledky pozemkové reformy. I.-II. Praha 1930 – 1932; též: *Pozemková reforma v Československé republice*. Praha 1924.

⁷ PAVEL, A.: *Pozemková reforma československá*. Zvl. otisk z dodatků Ottova slovníku naučného, Praha 1937, též: *Československá pozemková reforma*. *Pozemková reforma*, roč. XIX, 1938, s. 33-39.

⁸ DVACET LET ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ, Praha 1938, s. 28 násl.

⁹ WORLICZEK, C.: *Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakische Bodenreform*. Reichenberg 1925, též srv. též: *Die tschechoslowakische Bodenreform Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, LXXX, 1925/26, Heft 3, S. 447-499.

¹⁰ WORLICZEK, C.: *Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakische Bodenreform*. Reichenberg 1925, též srv. též: *Die tschechoslowakische Bodenreform Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, LXXX, 1925/26, Heft 3, S. 232.

a nelze je zde všechny vypočítávat; jejich bibliografie – stejně jako ostatních prací o pozemkové reformě u nás i v cizině – byla otiskována na pokračování v časopise *Pozemková reforma*.¹¹ Brožury jsou dobrým pramenem pro pochopení poměru různých politických stran a skupin k reformě. Odbornou prací by bylo možné nazvat snad jen brožuru historika Josefa Pekaře *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, ve které propůjčil svůj hlas kritice zprava.¹² Přehled důležitých prací o pozemkové reformě – starších i vydaných až po druhé světové válce – je možné také najít v polském znění Faltusovy práce *Reforma rolna w Czechosłowacji po pierwszej wojnie światowej*.¹³

Zde se omezím jen na některé: pro cizinu byla určena kniha J. Menclové a F. Stočese srovnávající reformu z let 1919-1938 s reformou po druhé světové válce,¹⁴ spíše propagandistický charakter má práce Koťátkova.¹⁵ Kapitoly o pozemkové reformě se dostaly i do Přehledu hospodářského vývoje Československa 1918-1945¹⁶ a do obdobné syntézy týkající se vývoje na Slovensku.¹⁷ Podrobnou analýzu problému s uzákoněním reformy najdeme v knize M. Otáhal a pracích V. Laciny.¹⁸ Vedle toho máme i více prací všímajících si průběhu reformy v jednotlivých oblastech.¹⁹

¹¹ POZEMKOVÁ REFORMA roč. XIX/1938, č. 1, s. 13-14, č. 2, s. 27-29, č. 3, s. 43-44, č. 5-6, s. 95-96.

¹² PEKAŘ, J.: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha 1923.

¹³ FALTUS, J.: *Reforma rolna w Czechosłowacji po pierwszej wojnie światowej*. Roczniki dzleżów społecznych i gospodarczych. Tom XXXII, 1971, s. 31-68, bibliografie viz s. 31-32.

¹⁴ MENCLOVÁ, J., STOČES, F.: *Land Reforms in Czechoslovakia*, 2. ed. Praha 1968.

¹⁵ KOŤÁTKO, J.: *Pozemková reforma v Československu*. Praha 1949.

¹⁶ PŘEHLED HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1918-1945. Praha 1963, s. 54-62, s. 197-202.

¹⁷ FALTUS, J., PRŮCHA, V.: *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918-1945*. Bratislava 1968.

¹⁸ OTÁHAL, M.: *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*. Praha 1963. LACINA, V.: *Boj o uzákonění reformy v letech 1918-1919*. Sborník k dějinám 19. a 20. století, 5, 1978, s. 123-144, týž: *Představy o řešení agrární otázky v Československu*, Čs. časopis hist. (ČsČH) XXV/1977, s. 661-681.

¹⁹ PETRÁŠ, M.: *Pozemkové reformy a ich vplyv na riešenie roľníckej otázky v Liptove*. Liptov. 3, 1975, s. 207-243; HANZAL, S.: *Východné Slovensko a agrárne prameny v rokoch 1918-1940*, *Historica Carpathica* H 7, 1976, s. 5-27; ČIRČ, A.: *Pozemková reforma na panstve Jozefa Pálffyho v rokoch 1924-1934*. Zborník Pedagogickej fakulty v Trnave, *Spol. vedy – História* 3, 1971, s. 89-109. Podobné dílčí studie vycházely už před r. 1938, viz např. ZADINA, J.: *Pozemková reforma v oblasti Horácka*. *Pozemková reforma XIX/1938*, č. 4, s. 49-51 + POUR, B.: *Výsledky pozemkové reformy v krajine Slovenskej za 20 rokov štátnej samostatnosti*. *Pozemková reforma XIX/1938*, s. 4, s. 51-56 aj.

Československou pozemkovou reformu je třeba vidět v širším kontextu. Revoluční pohyb po 1. světové válce si vynutil provedení změn v pozemkové držbě i v dalších státech Evropy. Cílem těchto reforem bylo vyjít částečně vstříc volání širokých rolnických vrstev a bezzemků po půdě a tím zároveň zabránit provedení reformy podle *ruského vzoru*, tj. konfiskací statkářské půdy bez náhrady a jejímu rozdělení těm, kteří půdu nemají, nebo jí mají jen málo. Jinými slovy: pozemkové reformy měly za cíl snížení sociálního napětí na venkově a měly mít za následek pokles revoluční vlny. V některých státech měla však reforma ještě jiný cíl, totiž podlomení hospodářské a tím i politické moci velkostatkářů a naopak posílení agrární buržoazie. To platí rovněž o československé pozemkové reformě, která tak oproti zásahům do pozemkové držby v Polsku, Maďarsku nebo Německu měla nesporně demokratičtější ráz. Zatímco např. polská reforma sice rovněž ubrala šlechtickým velkostatkářům část půdy, avšak činila tak především proto, aby byla zachráněna velkostatkářská držba jako celek (což je dáno už tím, že v meziválečném Polsku byla šlechtická velkostatkářská vrstva přímo součástí vládnoucí garnitury), československá pozemková reforma byla jednoznačně namířena proti velkostatkářské držbě.²⁰

Nerovnoměrné rozdělení půdy jak v Českých zemích, tak i na Slovensku byly předmětem různých úvah již před 1. světovou válkou. Po vzniku republiky r. 1918 bylo zjištěno, že v jednotlivých zemích tvořících nový stát připadá na 1 osobu činnou v zemědělství následující výměra půdy:

²⁰ O reformě v Polsku viz MADAJCZYK, C.: Buržoazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918-1939, Warszawa 1956; LANDAU, Z., TOMASZEWSKI, J.: Zarys historii gospodarczej Polski 1918-1939, 5. vyd. Warszawa 1986, s. 92-98, 124-129; v Německu: KREJČÍ, D.: Poválečná reforma pozemková v Německu a u nás. Sborník Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně III/1928; v Maďarsku SEBESS, D.: Die Agrerreform im Ungarn, s. 1., 1920. GUNST, P.: Reforma rolna na Węgrzech w 1920. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych, Tom XXXII, 1971, s. 69-86, bibliografie Ibid. s. 71. S pozemkovou reformou v Německu také souvisí série článků vycházejících na pokračování v Pozemkové reformě – viz ZATLOUKAL, A.: Financování zemědělského osídlování v Německu. Pozn. ref. XVII/1936, XVIII/1937 a XIX/1938, bibliografie k Německu je uvedena v Pozn. ref. XIX/1938, s. 138-139. Otázku sociálního vření na venkově viz v pracích CESAR, J.: Revoluční hnutí na venkově v Českých zemích v letech 1918-1922, Praha (Ústav čs. a svět. dějin) 1971. SOKOL, Z.: Vztah pozemkové reformy k procesu diferenciaci rolnictva. Politická ekonomie 1955, č.4.

Čechy	2,30 ha zeměděľ. půdy	3,87 ha veškeré půdy
Morava	2,03 ha zeměděľ. půdy	3,36 ha veškeré půdy
Slezsko	1,78 ha zeměděľ. půdy	3,28 ha veškeré půdy
Slovensko	2,70 ha zeměděľ. půdy	5,73 ha veškeré půdy
Podkarpatská Rus	2,23 ha zeměděľ. půdy	6,91 ha veškeré půdy
Československo	2,34 ha zeměděľské půdy	4,41 ha veškeré půdy

V Českých zemích zároveň připadlo 70,7 % veškerých zemědělských závodů na malé výměry do 2 ha, zatímco 236 velkostatků o výměře nad 2000 ha vlastnilo 27,71 % půdy, tedy více než čtvrtinu celkové výměry půdního fondu. Ještě nepříznivější bylo rozdělení půdy na Slovensku, kde střední a drobná držba vypadala následovně:

Kategorie závodu (výměra)	% všech majitelů
do 10 katastrálních jiter (1 k. j. = 0,5459 ha), tj. do 5,4 ha	69,4 %
10 – 100 k. j. (do 54 ha)	29,7 %
nad 100 k. j. (nad 54 ha)	0,9 %

Co se týče velkostatku na Slovensku, podařilo se mi získat jen údaje společné pro území přibližně zodpovídající Slovensku spolu s Podkarpatskou Rusí (součet výměr v severních stolicích podle uherského sčítání z roku 1910). V kategorii 500-1000 k. j. (272,96 ha – 545,9 ha) bylo 871 vlastníků, kteří společně vlastnili 615 996 k. j. (336 272 ha) a v kategorii nad 1000 k. j. (nad 545,9 ha) bylo 935 majitelů s celkovou výměrou 3.151 881 k. j. (1.720 611 ha). Jinak řečeno: tito největší statkáři vlastnili 35,6 % veškeré půdy. Z etnického hlediska byla drtivá část statkářů cizí šlechtickou nebo církevní hierarchií, přičemž v Českých zemích převažovali Němci, na Slovensku Maďaři.

Vznik samostatného Československa 28. října 1918 vedl mimo jiné též k rozpoutání nacionalistické vlny, která měla mnohde zároveň sociální obsah. Objektivně ovšem – zejména na venkově – odváděl nacionalismus masy od samé podstaty problému sociální nerovnosti. V Českých zemích tato nacionalistická vlna dostala podobu volání po odčinění *Bílé hory*. Konkrétně se objevil požadavek konfiskace cizáckých latifundií bez náhrady. Prvním přípravným krokem v tomto směru bylo vydání zákona č.32/1918 Sb., o obstavení velkostatků, ze dne 9. listopadu 1918, podle kterého k zastavení, zcizení či jiného zatížení pozemkového majetku zapsaného v zemských deskách bylo zapotřebí svolení úřadu státní správy. Zákon vůbec neřešil otázku výměry obstavené půdy a byl jednoznačně namířen proti šlechtické držbě, neboť sebemenší deskový statek (statek zapsaný do zemských desek) byl obstaven.

Na druhé straně velké majetky vzniklé scelením někdejšího rustikálu zůstaly volnou půdou. Ještě šíře bylo obstavení provedeno na Slovensku, kde pojem deskového statku nebyl znám a pojem odčinění Bílé hory rovněž ne. Na základě zákona č. 64/1918 Sb., o mimořádných opatřeních a plných mocích na Slovensku ze dne 10. prosince 1918 vydal počátkem r. 1919 ministr s plnou mocí pro správu Slovenska Dr. Vavro Šrobár dvě nařízení (č. 4/1919 a č. 11/1919 úředních novin), podle kterých se bez souhlasu státní správy zakazovalo zcizování a jiné operace s půdou vůbec.

Po obstavení půdy došlo ke sporu, jak dále pokračovat. Agrární strana²¹ chtěla reformu využít k rozbití šlechtického vlastnictví a k posílení velkých a středních závodů, zatímco sociální demokracie žádala, aby půda byla přidělena zemědělským družstvům, čímž by se vyšlo vstříc volání po socializaci.²² Zpravidla bývá podotýkáno, že stanovisko sociální demokracie bylo mylné, neboť znemožnilo utvoření jednotné dělnicko-rolnické fronty a vehnalo tak rolnické masy dychtící po půdě do náruče agrární strany. Z ostatních stran podpořila

²¹ Česká strana agrární byla v roce 1919 přejmenována na Republikánskou stranu československého venkova, přesto však název Agrární strana byl běžnější než její oficiální jméno. K problematice Agrární strany a agrárního hnutí více v publikaci Dostál, V. V.: Agrární strana. Její rozmach a zánik. Brno, Atlantis 1998 nebo Miller, D. E.: Antonín Švehla – mistr politických kompromisů. Praha, Argo 2001, s. 109 a násl.

²² VENKOV, 30. 1. 1918, MODRÁČEK, F.: Zabrání velkostatků a jejich osídlení, Praha 1919, týž: Družstevní velkostatek a pozemková reforma. Praha 1921.

reformu ještě národně-socialistická strana, i když ta se o venkovské voliče příliš neopírala a pozemková reforma tedy stála na okraji jejího zájmu.

Strany klerikální a pochopitelně strany sdružující statkáře stály víceméně v opozici proti pozemkové reformě. Platilo to zejména o České straně lidové a Slovenskej ľudovej strane (pozdější Hlinkova slovenská ľudová strana – HSĽS), které se obávaly o osud církevního majetku, národní demokracii, některých německých stranách a Maďarské křesťansko-sociální straně. Žádné z uvedených politických seskupení však nemohlo vystoupit proti reformě otevřeně, neboť by se blamovalo před svými venkovskými voliči. Byla proto zvolena taktika postupné kritiky provádění reformy ve víře, že revoluční vlna časem opadne a nejostřejší ustanovení reformy se podaří nějak obejít. Protože osnova zákona měla v Národním shromáždění předem zajištěnu většinu, nehlasovali ani poslanci výše uvedených stran proti ní.

Rámcovým opatřením pro pozemkovou reformu, jak jsem uvedl, se stal *záborový zákon*, který byl schválen jako zákon č. 215/1919 Sb. dne 16. dubna 1919. Samotný pojem *zábor* byl tehdy použit poprvé a znamenal určitý kompromis mezi sociální demokracií, která žádala vyvlastnění statků a pravicí Národního shromáždění žádající výkup. Zábor znamenal, že stát si vyhrazuje právo v budoucnosti půdu převzít za náhradu a zároveň omezoval dispoziční právo majitele, který mohl s půdou nakládat jen se svolením Státního pozemkového úřadu (SPÚ). O pozemkovém úřadě se zmiňuje již zákon záborový, ale tento úřad vznikl zákonem č. 330/1919 Sb., o pozemkovém úřadě, ze dne 11. června 1919, a pro zahájení činnosti pozemkového úřadu byla vydána vyhláška vlády republiky Československé č. 535/1919Sb., o počátku činnosti pozemkového úřadu, která stanovila: „Ve smyslu § 13 zákona ze dne 11. června 1919, č. 330 Sb. z. a n., o pozemkovém úřadě, vyhláší se, že pozemkový úřad vstoupí v činnost dnem 15. října 1919“. Pozemkový úřad dával podle ustanovení § 7 záborového zákona souhlas k prodeji a v jeho kompetenci leželo provádění celé reformy vůbec. Náhrada se neměla poskytnout za majetek nepřátel národa a habsburského rodu. Hranice záboru byla stanovena na 150 ha zemědělské půdy, která zahrnovala (§ 2 záborového zákona) role, louky, zahrady, vinice a chmelnice, nebo na 250 ha půdy vůbec, avšak zákon připouštěl různé výjimky.

Právně samostatné objekty hospodářské byly ze záboru vyloučeny, pokud nesloužily k hospodaření na zabraných nemovitostech, zábor se vztahoval jen na majetek jednoho vlastníka nebo týchž spoluvlastníků, ne však na půdu zemskou, okresní či obecní.²³ V případech hodných zřetele mohla být také původnímu majiteli ponecháno místo 250 až 600 ha půdy, nebo naopak – pokud by potřeba půdy v místě byla zvláště naléhavá – bylo možno mu ponechat i méně než 150 ha. Pro další výklad je nutno si uvědomit, že přesáhla-li výše výměry 150 ha resp. 250 ha, zabírala se veškerá půda a nikoliv jen část přesahující tuto výměru. Majitel měl pouze právo, aby mu podle § 11 záborového zákona byla zákonitá výměra zpětně ze záboru propuštěna.

Příděl půdy měl řešit zvláštní přídělový zákon, a proto § 10 záborového zákona jen všeobecně ustanovoval, že stát, pokud půdu nepodrží pro sebe na všeobecně prospěšné cíle, přidělí ji buď družstvům nebo jednotlivcům. Po této stránce byl § 10 záborového zákona kompromisem mezi stanoviskem agrárníků a sociálních demokratů, což ostatně řečníci obou stran v rozpravě o osnově zákona otevřeně přiznali.²⁴ Podle výpočtu Ústavu pro zemědělské účetnictví České zemědělské rady se mělo zábořem získat (včetně záboru císařských statků) asi 1 300 000 ha zemědělské a 3 000 000 ha lesní půdy, což mělo vystačit pro kolonizaci 430 000 rodin. Počítalo se v průměru se čtyřčlennými rodinami a přídělem 3 ha na jednu rodinu.²⁵ Jak se však velmi záhy ukázalo, ze záboru byla pod různými záminkami nakonec propuštěna větší výměra půdy a rovněž kolonizace byla rozsahem omezená.²⁶

Příděl půdy byl druhou částí pozemkové reformy. Protože příprava přídělového zákona se poněkud protáhla a sociální napětí v Československu bylo stále velké, rozhodla se vláda sáhnout k určitému provizoriu. 27. května 1919 byl schválen zákon č. 318/1919 Sb., o zajištění půdy drobným pachtýřům, podle kterého byl pachtýř oprávněn, aby mu byl do vlastnictví přidělen pozemek

²³ Ministerstvo zemědělství hájilo zásadu, že ze záboru je vyňata i půda státní, což SPÚ popíral. Nakonec MZ dalo z výměry státních statků pro účely pozemkové reformy 35 020 ha a SPÚ potom tutéž výměru měl přidělit státu ze zabrané půdy. Státní ústřední archiv (SÚA) Praha. f. SPÚ. i. č. 27, k 316, sig. G 1/3, fasc. 231. Podle A. Pavla činila výměra směněné půdy jen 34 693 ha – viz PAVEL, A.: Československá pozemková reforma PR XIX, s. 33.

²⁴ Těšnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění (TZNS) – 46. schůze NS 16. 4. 1919.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ O propuštění rozhodoval správní výbor SPÚ, jehož členové byli voleni Nár. shromážděním (rozumí se: o propuštění nad stanovenou mez) SÚA Praha. 1. č.5, k 133. – protokoly SV SPÚ.

zabraný, deskový, církevní či nadační, jestliže jej obdělával v pachtu od 1. října 1901 a pokud takto přidělená půda i s vlastní půdou pachtýře nepřevyšší výměru 8 ha. Ceny za přiděl byly stanoveny podle cen z roku 1913 a mohly být soudem rozvrženy na deset splátek, ze kterých dvě musel pachtýř zaplatit ještě před zápisem do pozemkové knihy, ostatní se platily ročně počínaje 1. října 1920. Lhůta k přihlášení byla velmi krátká – pouhých šest týdnů – okresní soud ji však mohl prodloužit až na dvě léta. Podobným opatřením byly i vnucené pachtý, které byly zavedeny zákonem č.593/1919 Sb., o ochraně drobných zemědělských pachtýřů, a to ze dne 30. října 1919.

Podstatou přijaté právní úpravy bylo, že pachtovatel nesměl pacht vypovědět a nemohl ani zvýšit pachtovné. Toto opatření bylo sice původně plánováno na 1 rok, udrželo se však až do r. 1926.²⁷ Hospodářská krize ve třicátých letech přivedla potom vnucené pachtý znovu na pořad dne, o čemž budu ještě psát.

Specifická situace vznikla na Slovensku, kde obyvatelstvo bylo mnohde zcela nebo převážně odkázáno na pastvu dobytka. Počítalo se, že po vydání přidělového zákona budou pastviny (*pasienky*) přiděleny do vlastnictví. Na dobu do vydání zákona vydal ministr Dr.Vavro Šrobár tzv. *pasienkové nariadenie*, nazývané podle svého původce také *Šrobárovo nariadenie*. Toto opatření se opíralo o tradice společné pastvy na Slovensku, která byla sankcionovaná uherským zákonem č.X/1913. Tento zákon nařizoval pastevcům založit za účelem společné pastvy pastevecké družstvo.²⁸ Podle Šrobárova nařízení uveřejněného dne 11. dubna 1919 pod č. 68/1919/2944/a prez. v *Úradných novinách* (úr. n.) byl majitel pastviny, pokud tuto sám nepoužíval, povinen povolit její užívání za přiměřený poplatek ostatním pastevcům a pokud ji používal, mohl být přinucen povolit společné pasení cizího a svého dobytka. Pastvinou se rozuměly jakékoliv pozemky užívané k pasení, tedy např. i pastevní lesy. Nedošlo-li k dobrovolné dohodě, rozhodl okresní výbor pro pasienky za předsednictví hlavního slůžného (po zrušení této funkce okresního náčelníka). Z jeho rozhodnutí bylo ještě možno odvolat se k župnímu úřadu. Toto Šrobárovo nařízení se setkal se širokou aprobací mezi venkovským obyvatelstvem na Slovensku. Jak ještě uvidíme,

²⁷ SÚA Praha f. SPÚ, 1. č. 2, k 293, sig. G 1/1.

²⁸ Viz též zákon č. 224/1925 Sb. a zákon SNR č. 81/1949 Zb. n. SNR.

vnucená pastva byla pro pastýře mnohem schůdnější cestou, než přiděl pastvin cestou pozemkové reformy. Ačkoliv šlo o opatření přechodné, přetrvalo – jak ještě uvidíme – celé období tzv. první republiky.

Vlastní přidělový zákon schválilo Národní shromáždění 30. ledna 1920 a otištěn byl pod č. 81/1920 Sb. Půdu bylo možno přidělit jednotlivcům nebo sdružením, pastviny sdružením či obcím, lesní půdu obcím a veřejným svazům, jednotlivcům pouze výjimečně. Zemědělská půda se přidělovala tak, aby vznikl zemědělský závod schopný uživit majitele a jeho rodinu.

Zvláštním druhem přidělu byly tzv. nedíly sloužící ke kolonizačním účelům, jejichž dělení a zcizení bylo i oproti ostatním druhům přidělu ještě zvláště omezeno. Připouštěl se rovněž přiděl půdy do nájmu či pachtu, přiděl rozptýlené půdy a půdy pro stavební účely (tzv. *akce "R" a "S"*). Ve všech případech se přidělce musel podrobit omezení dispozičního práva ze strany SPÚ, popř. dalším omezením, z nichž nejčastějším byl závazek nepřeměnit pole v pastvinu a nenechat ji ležet ladem. Při povolení prodeje si SPÚ mohl vyhradit předkupní právo ku zpětné koupi a § 51 přidělového zákona dokonce připouštěl i nucený zpětný výkup přidělu, jestliže by majitel na něm špatně hospodařil nebo nedodržel stanovené podmínky apod. Po celou dobu trvání tzv. první republiky se však podle dosavadních výzkumů takový případ nestal.²⁹

Pro další vývoj pozemkové reformy měl neblahý dopad § 20 přidělového zákona, podle kterého mohly být vlastníkově ponechány i pozemky nad stanovenou výměru 150 resp. 250 (popř. 500) ha, jestliže to bylo nutné k zabezpečení uměleckých památek (např. udržování zámků, kostelů atd.), nebo k ochraně přírodních krás. Uvedený paragraf se do zákona dostal za zákrok kulturních činitelů a jeho smyslem byla ochrana památek, na jejichž údržbu stát neměl peníze a které by z výnosu pouhých 150 ha (resp. 500 ha) původní majitel nemohl udržovat. Skutečně, mnoho kulturních památek se tímto způsobem podařilo zachránit, avšak zároveň se § 20 přidělového zákona stal v praxi poměrně snadnou cestou k obcházení záborového zákona, neboť z titulu ochrany památek bylo možné vrátit původním majitelům třeba i všechnu půdu.

²⁹ RYCHLÍK, J.: Vývoj pozemkové držby na území Československa v letech 1938-1945. Sociologie zemědělství 1/1987, s. 73.

Ještě horší následky měla ustanovení § 24 a § 25 přídělového zákona. K zajištění půdy tam, kde nebylo co parcelovat, bylo dovoleno půdu směňovat, přičemž ke směně měly být použity především statky, které zbudou po rozdělení půdy jinde jako jádro velkostatku. Ve skutečnosti tedy šlo o budovy dvora a půdu v bezprostředním okolí. Ustanovení § 25 stanovilo, že nebudou-li takovéto statky použity ke směně, je možno je přidělit kvalifikovaným uchazečům jako vzorové větší hospodářství. Praxe byla zpravidla právě opačná. Nejprve byli uspokojováni uchazeči a teprve zbylá půda byla směňována. 56 % všech zbytkových statků získali bývalí úředníci velkostatků náhradou za to, že rozparcelováním ztratili práci,³⁰ zbytek se stal předmětem korupčních machinací, protože statky byly přidělovány politickým prominentům.

Na půdu neměl nikdo právní nárok, § 3 jen určoval, kdo je z přídělu zásadně vyloučen (osoby nemající čs. občanství, leč by je nabyly do dvou let, osoby odsouzené pro trestné činy s následkem ztráty volebního práva a osoby neschopné věnovat se účelu, pro který se půda přiděluje). O přídělu rozhodoval v zásadě zcela volně SPÚ, resp. jeho podřízené složky, tj. obvodové úřadovny a přiděloví komisaři.³¹ Protože za příděl bylo třeba platit, což ostatně jasně vyplývalo již z ustanovení záborového zákona o převzetí půdy za náhradu (náhradu bylo možno zaplatit jedině z peněz získaných prodejem přídělu), bylo jasné, že zcela nemajetní rolníci a bezzemci půdu získají v krajním případě pouze do pachtu, nikoliv však do vlastnictví. Přesto byl zpravodaj Dr. Viškovský, který byl zároveň prvním prezidentem SPÚ,³² co do výsledku přídělového řízení optimistický. Při projednávání osnovy přídělového zákona v parlamentě prohlásil, že po vypouštění části půdy ze záboru podle § 11 záborového zákona. zůstane na rozparcelování celkem ještě 1.310 000 ha, tedy 15 % veškeré zemědělské půdy, která v ČSR má rozlohu 8.670 000 ha.³³

Soustavu zákonů o pozemkové reformě doplňovaly ještě *náhradový zákon* a *úvěrový zákon*. Oba se vzájemně doplňovaly, úvěrový měl zároveň paralyzovat

³⁰ SÚA Praha f. SPÚ, k 318, i. č. 27, sig. G 1/3, fasc. 237.

³¹ Obvodové úřadovny byly v Praze, Mladé Boleslavi, Hr. Králové, Č. Budějovicích, Plzni, Brně, Olomouci, Bratislavě, Zvolenu, Prešově a Užhorodě. Přídělových komisariátů bylo 56, později jen 16. V Bratislavě existoval kolonizační referát a v Užhorodě jeho expozitura.

³² V r. 1926 jej vystřídal Jan Voženilek, po zrušení SPÚ vedl IX. odbor MZ zabývající se i nadále pozemkovou reformou Fr. Novák. V r. 1927 byl titul prezident nahrazen označením předseda.

³³ TZNS, 113. schůze NS 30. 1. 1920.

nepříznivý ohlas, který byl vyvolán uzákoněnou zásadou placení náhrady původním majitelům, neboť na mnohých místech rolníci žádali vyvlastnění bez náhrady podle vzoru Sovětského Ruska. Tento požadavek nebyl ovšem v podmínkách tehdejšího Československa realizovatelný, neboť již sama pozemková reforma znamenala značný zásah do soukromého vlastnictví. Náhradový zákon zase paralyzoval kritiku, že reforma nerespektuje nedotknutelnost soukromého vlastnictví.³⁴ Oba zákony zároveň navazovaly na problematiku přidělových cen.

Zákon č. 166/1920 Sb., o úvěrové pomoci nabyvatelům půdy (zákon úvěrový) z 11. března 1920 umožňoval získání úvěru až do výše 9/10 ceny přídělu, dále do výše 50 % ceny hospodářských budov při jejich koupi anebo do výše 9/10 při jejich stavbě. Legionáři, váleční poškozcenci, jakož i vdovy a sirotci po nich, kteří měli přednost při získávání půdy zajištěnou již přidělovým zákonem, mohli kromě toho získat úvěr ještě ze zvláštních fondů k tomu zřízených. Kromě toho bylo možno družstvům poskytnout ještě provozovací úvěr na nákup živého a mrtvého inventáře. Takto poskytnutý úvěr byl nevypověditelný a nezvýšitelný a i v případě, že nebyl splacen, nebylo možno na jeho úhradu prodat přidělenou usedlost bez souhlasu SPÚ. Pokud SPÚ se zcizením nesouhlasil, měl převzít na úhradu dluhu příděl sám. Podle všude uznávané zásady, že peněžní ústav není povinen půjčky poskytnout, jestliže nechce, nebyl ovšem ani na poskytnutí úvěru podle úvěrového zákona právní nárok.

Náhradový zákon č. 329/1920 Sb., o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (zákon náhradový), byl schválen 8. dubna 1920. Náhrada za převzatý majetek byla stanovena průměrem cen půdy v letech 1913-15 u statků s výměrou 10 ha, přičemž při statcích o ploše nad 1000 ha se náhrada snižovala o 5-40 %. Naproti tomu se oceňovaly investice do půdy, zejména meliorace. 21. ledna 1921 vydala vláda nařízení č. 53/1921 Sb., podle kterého byla stanovena zvláštní stupnice pro výpočet náhrad. V praxi se přejímací cena stanovila podle čistého katastrálního výnosu, který se násobil koeficientem úměrně klesajícím podle vzdálenosti pole od odbytiště. U kvalitní půdy mohl SPÚ stanovit bonitní přírážku až 15 %. Náhrada byla buď vyplacena po odečtení dluhů hotově, nebo zapsána do náhradové knihy u náhradové banky, kterou vláda k tomuto účelu

³⁴ TZNS, 128. schůze NS 11. 3. 1920 a 140. schůze 8. 4. 1920.

zřídila u Poštovního úřadu šekového. Stát musel pohledávku úročit 4 % ročně a umořovat alespoň ½ % ročně, přičemž však mohl pohledávku vypovědět s tříměsíční výpovědní lhůtou a vyplatit naráz zbytek obnosu v hotovosti nebo v dluhopisech se stejným (4%) úrokem a stejným (½ %) umořováním.

4. Přídělové řízení

Cena přídělu byla v zásadě přejímací cenou příslušné části pozemku zvýšenou o příplatek na režii SPÚ a případně další poplatky. U drobného přídělu se zpravidla vyžadovalo zaplacení 50 % přídělové ceny ihned, zatímco u zbytkového statku se vyžadovalo jen 10 %. Ovšem, v době konjunktury nebyl tento požadavek tak tíživý, neboť úvěr byl poskytován celkem bez problémů až do výše 9/10 nabývací ceny. Finance k poskytování úvěru poskytoval buď SPÚ sám, popř. je čerpal z podpůrných fondů, nebo se za pohledávku zaručoval jménem státu u jiných peněžních ústavů.³⁵ Celkem bylo opatřeno asi 2,6 mld. Kč úvěru všeho druhu.³⁶

Co se náhrad týče, v prvních letech provádění pozemkové reformy splácení přídělových cen celkem nevázlo, takže Náhradová banka měla dostatek volných finančních prostředků, popř. si je mohla bez problémů opatřit půjčkou jinde. Náhrada byla proto placena z poloviny hotově, zbytek byl zapisován do náhradových knih a vydávání dluhopisů (znamenajících fakticky nucenou půjčku státu) se vůbec neprovádělo. Do 1. ledna 1928 bylo na náhradách vyplaceno přes ½ mld. Kč.³⁷

Z uvedeného schématu je zřejmé, že i když přídělová cena nebyla nízká, nebyla pro střední rolníky nepřístupná, pokud ovšem mohli získat úvěr. Vlastní příděl se rozběhl teprve r. 1921 a jeho kulminačním bodem byl roku 1925, kdy jej hodlala agrární strana využít jakožto agitačního prostředku k nadcházejícím volbám, což se jí skutečně podařilo.³⁸

³⁵ Vlastními fondy byly Fond náhradový, kolonizační, Fond pro zaopatření zaměstnanců velkostatků, Fond čs. legionářů a náhradová banka, z ostatních ústavů úvěr poskytovala Hypoteční banka, zemské banky, Ústř. soc. pojišťovna, Všeob. pensijní ústav a Poštovní spořitelna aj.

³⁶ PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. Pozemková reforma, roč. XIX, 1938, s. 37.

³⁷ SÚA Praha f. SPÚ, k 318, sig. G 1/3, fasc. 237.

³⁸ POZEMKOVÁ REFORMA A POLITICKÉ STRANY NA SLOVENSKU. Bratislava 1925, s. 44.

Vlastní postup přidělového řízení byl obsažen v instrukci SPÚ č. 19.599-V/20 z 25. července 1920 a jí pozměňujících a doplňujících předpisech.³⁹ SPÚ nejprve rozhodl, který statek má být parcelován. Protože i po záboru musel původní majitel na půdě (pod hrozbou vnucené správy) řádně hospodařit a z výtěžku platit tzv. hektarový příspěvek (3 Kč za 1 ha) do fondu pro pozemkovou reformu, byla prvním opatřením pozemkového úřadu vždy výpověď (šestiměsíční) ze zabrané půdy. Po výpovědi původnímu vlastníkovu bylo pak zahájeno vlastní přidělové řízení, a to vyhláškou ve věstníku SPÚ *Pozemková reforma*, příp. jiným vhodným a v místě obvyklým způsobem (zpravidla vývěskou na obecní tabuli). Zároveň byl v místě utvořen tzv. poradní sbor. Tyto sbory měly podtrhnout demokratický ráz celé reformy, i když – jak už název říká – měly jen poradní hlas. Sdružovaly zájmové organizace podílející se na reformě, jako např. zástupce agrárních sdružení (*Domovin*), legionářů, invalidů, zaměstnanců velkostatků atd. Podobně existovaly i Obvodní poradní sbory pro pozemkovou reformu, ve kterých zasedali i zástupci průmyslových odvětví dotčených reformou, peněžních ústavů, měst s více než 10 000 obyvateli, jestliže se parcelovaná půda nacházela v obvodu 4 km od města apod. O bezvýznamnosti poradních sborů všech stupňů svědčí tato pasáž instrukce: *Poradní sbory nemají práva rozhodovat sporné otázky hlasováním. Mají pracovati k dosažení dohody mezi jednotlivými skupinami zájemníků. Mají dávati své dobré zdání a správně informovati úředníky SPÚ na základě svých znalostí místních a v celém obvodě.*⁴⁰

Po ustanovení poradního sboru uspořádal komisař pro pozemkovou reformu informativní přednášku a poučil zájemce, jak mají postupovat. Lhůta k podání přihlášky byla 14 dní. Po vypršení lhůty se konala porada za účasti obvodního a místních poradních sborů, starostů obcí, příp. jiných zainteresovaných institucí, jako byl Meliorační svaz, ministerstvo železnic apod. Porada měla za účel sestavit předběžný plán rozdělení půdy. Komisař sestavil seznam přidělců, přičemž podle dodatku k instrukcím měl odmítnutý žadatel právo odvolat se k příslušné obvodové úřadovně nebo příp. na SPÚ. Potom po slyšení poradního sboru sestavil komisař definitivně seznam a grafický plán

³⁹ BENDA, F.: Instrukce o postupu práce při provádění přidělového řízení SPÚ na zabraných a převzatých velkostatech dle zákonů o pozemkové reformě. Praha 1921. INSTRUKCE PRO PŘÍDĚLOVÉ KOMISAŘE OBVODOVÝCH ÚŘADOVEN SPÚ 2. vyd. Praha 1923. MARCHA, J.: Jak se bude postupovati při parcelaci panské půdy, Brno 1921. BARTŮNĚK, J.: Lidový výklad parcelačního zákona přidělového, Brno 1921.

⁴⁰ BENDA, F.: op. cit. s. 7-8.

jednotlivých parcel, přičemž schválený přidělec musel předem souhlasit s určitými omezeními vlastnického práva, jak jsem již uvedl.

Vedle popsaného přidělového řízení bývalo často povolováno, aby původní majitel část zabrané půdy přímo odprodal zájemcům, které doporučil SPÚ. Šlo o tak zvané zkrácené přidělové řízení, které je však třeba odlišovat jednak od povolení zcizení, jednak od povolení prodeje půdy propuštěné ze záboru. V prvním případě zůstávala půda půdou zabranou, takže nový majitel se nevyhnul parcelaci, ovšem tak jako původní vlastník mohl až do té doby po zaplacení hektarového příspěvku ponechat si veškerý výtěžek velkostatku. Prodej půdy propuštěné ze záboru vlastně vůbec nebyl přidělem, neboť velkostatkář prodával jen část svého zákonitého minima (250 ha, resp. 500 ha) a o to méně si potom mohl ponechat pro sebe. Naproti tomu schválený prodej znamenal skutečně zvláštní formu přidělu. Půda byla propuštěna ze záboru a nový vlastník zaplatil jen cenu přidělu zvýšenou o 10 %, zatímco v řádném přidělovém řízení musel zaplatit zpravidla 15 % převjímací ceny ve prospěch kolonizačního fondu, 15 % jakožto dávku z majetku a 12 % na udržování chodu SPÚ.⁴¹ Právo velkostatkáře ponechat si zákonité minimum ve výši 150 (250) ha, resp. 500 ha, tím nebylo zkráceno.

Zkrácené přidělové řízení bylo velmi populární jak mezi přidělci, kteří se (kromě nižší ceny) domnívali, že koupí je jejich vlastnické právo lépe zajištěno, než řádným přidělem, tak i mezi majiteli velkostatků, kteří žádali často vyšší cenu, než by dostali formou náhrady. Poškozeným byl tedy vlastně SPÚ a tudíž stát. Pozemkový úřad k odprodejům nejprve zaujal negativní stanovisko a ozvaly se i hlasy, aby byly vůbec zakázány.⁴² Změnu jeho stanoviska zřejmě způsobily politické poměry a snaha agrární strany vykázat co nejdříve nějaké konkrétní výsledky pozemkové reformy. Proto oběžník SPÚ z 25. května 1925 výslovně odprodeje povolil, podmínkou však bylo, že nenaruší parcelační program.⁴³ V praxi se nakonec prodávaly hlavně větší celky, takže výhod zkráceného řízení mohli využít zpravidla jen movitější sedláci.

⁴¹ SÚA Praha, f. SPÚ, k. 318, sig. G 1/3, fasc. 237.

⁴² SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 28, k. 161, č. 11 921/23 prez. 662/25 prez.

⁴³ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 28, k. 161, č. 11 877/25 prez.

Nyní se zaměřím na další průběh pozemkové reformy a vztahu jednotlivých politických skupin k ní. Jak jsem již uvedl, reforma byla urychlována nebo zpomalována podle politických potřeb agrární strany a její vrchol spadá do roku 1925 (v uvedeném roce bylo např. jen na Slovensku určeno k parcelaci 200 000 k. j., tedy 109 180 ha půdy, což bylo více, než se rozparcelovalo za léta 1920-1924).⁴⁴ Reforma na zemědělské půdě byla prakticky ukončena ještě před začátkem hospodářské krize roku 1929 a po roce 1930 byla půda přidělována jen ojediněle.⁴⁵ Proto jsou výsledky z let 1928-1930 vhodné pro posouzení tempa a výsledků pozemkové reformy. Stručně je charakterizoval spis nacházející se v materiálech SPÚ a reagující na pamflet někdejšího zemského správce v Bosně a Hercegovině Stefana von Sarkotiče, který obvinil ČSR ze zničení šlechty, loupeže německého majetku, čechizace pohraničí apod.⁴⁶ Jestliže si uvědomíme, kým Sarkotič byl, pak nás jeho názory nijak nepřekvapí, spíše je překvapující, jakou péči věnoval SPÚ vyvracení jeho – z odborného hlediska bezcenného – spisku. SPÚ se totiž snažil odvrátit podezření, že by pozemková reforma byla nějakým revolučním zásahem. Spis je proto výmluvným svědectvím o opadnutí revoluční vlny a tím i zbrzdění pozemkové reformy. *Pozemkový úřad*, praví se v memorandu, *snaží se co nejliberálněji uplatňovat pravomoc, což viděti jest z toho, že uděluje velmi často souhlas k žádosti vlastníka o prodej části majetku. Do 1. ledna 1928 bylo takto ze zabraného majetku odprodáno 379 626 ha půdy a povoleno zadlužení v 1482 případech a to celkovým obnosem 1.431 926 650 Kč (1 ½ mld.).*⁴⁷ Memorandum pokračuje, že i když ovšem reforma část půdy ubere, velkostatkářům jí i tak zůstane ještě pořád dost. Ačkoliv požadavek na propuštění ze záboru podle § 11 záborového zákona doposud neuplatnilo 143 majitelů a požadavek na propuštění podle § 20 přidělového zákona dokonce 1151 vlastníků, bylo již ze záboru propuštěno celkem 688 298 ha. Kromě toho podotýká se v uvedeném pamětním spise, že zábor v žádném případě neznamená, že majitel skutečně v dohledné době o půdu přijde. Každý vlastník je zásadně pozván k pozemkovému úřadu k dobrovolné dohodě, která se týká rozsahu převzetí, jeho tempa, stanovení přejímací ceny, přání vlastníka o tom, které

⁴⁴ Pozemková reforma a politické strany na Slovensku. Bratislava 1925, s. 44.

⁴⁵ MENCLOVÁ, J., STOČES, F.: op. cit. p. 36.

⁴⁶ SARKOTIČ, S.: Die Wahrheit über die Bodenreform in den Nuchfolgestaaten der ehemaligen Donaumonarchie. Schönere Zukunft. (Wien), III/1928, Nr. 21, S. 441-443, Nr. 22, S. 464-467.

⁴⁷ SÚA Praha, f. SPÚ, k. 318, sig. G 1/3, fasc. 237 – komentář k Sarkotičovi.

objekty přál by si ponechati podle § 11 záborového zákona jako zákonné minimum 500 ha. Více než 90 % pozemkové reformy provádí se na základě takto uzavřených smluv buď generálních (týkajících se celého majetku jednou pro vždy) neb částečných (na 1-3 léta). V rámci těchto dohod každý vlastník ví předem na rok i na více let, který objekt bude pro pozemkovou reformu přejímán.⁴⁸ I když připustíme, že tento výklad provádění pozemkové reformy byl určen pro uklidnění majetných vrstev v zahraničí a snažil se tedy pokud možno dokázat, že reforma vlastně nijak velkostatkáře nepoškozuje (což ovšem nebyla pravda), ukazuje výše uvedený citát, do jaké míry se za deset let otupilo ostří pozemkové reformy. V zásadě totiž uvedený popis provádění reformy odpovídá tomu, co r. 1938 napsalo Ministerstvo zemědělství v reprezentativní publikaci, která narozdíl od komentáře k Sarkotičově článku nebyla určena pro cizinu ani pro velkostatkáře, ale pro širokou veřejnost: *Původní obavy vlastníků, že pozemkovou reformou budou hospodářsky snad zničeni, ukázaly se již dávno zcela bezdůvodnými. Rovněž neobstojí tvrzení nepřátel reformy, že velkostatek po reformě bude jen nepatrně zastoupen v naší pozemkové držbě. Liberální praxe třetího nároku (§ 20 přidělového zákona) zmírnila jistou tvrdost § 11 záborového zákona.*⁴⁹

Zmíněný už systém generálních smluv skutečně dával majitelům naději, že o svůj majetek nepřijdou, neboť reforma byla na mnohých místech odsunuta o 20-30 let, tedy v závislosti na roku podepsání generální smlouvy do roku 1955 až roku 1967. Do té doby mohli majitelé na půdě hospodařit a měli naději, že časem se poměry změní a půda jim vůbec zůstane. Správní výbor SPÚ, který potvrzoval souhlas s propuštěním půdy až do 500 ha podle § 11 záborového zákona nebo i nad tuto mez podle § 20 přidělového zákona postupoval rovněž poměrně benevolentně. Jak vyplývá z výkazu půdy propuštěné ze záboru, který jinak uvádíme v závěru této studie, bylo v průměru propuštěno podle § 11 záborového zákona 180 ha u půdy zemědělské a 333 ha u půdy veškeré, podle § 20 přidělového zákona sice jen 36 ha u půdy zemědělské, ale zato 634 ha u půdy veškeré na 1 žadatele.⁵⁰ Naproti tomu snížení propuštěné výměry pod 150 ha nebylo zjištěno.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ DVACET LET ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ, Praha 1938, s. 34-35.

⁵⁰ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 5, k. 133, PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. Pozemková reforma, roč. XIX, 1938, s. 35.

Uvedený postup byl výsledkem celkového posunu agrární strany doprava a kompromisu této strany s církví a národní demokracií. Tyto skupiny právě v této době vystoupily proti příliš radikálnímu provádění reformy; Svaz československých velkostatkářů např. žádal zvýšení náhradových cen a ponechání větší výměry půdy.⁵¹ Reformu označili velkostatkáři za protiústavní, neboť odporuje svobodě vlastnictví, z ekonomického hlediska poukazovali na to, že velkostatek je zásobárnou měst a zdrojem surovin pro potravinářský průmysl. Velkostatkáři přitom opakovaně místo provádění reformy nabízeli, že dohodnutou část půdy odprodají zájemcům za tržní cenu, což prý je *nejlepší způsob provedení pozemkové reformy*.⁵² Ještě primitivnější argumentaci si osvojila Maďarská křesťansko-sociální strana, což vyplývalo ze zaostalejších poměrů na slovenském venkově. Rozparcelováním velkostatků prý chudý lid přijde o obživu: *Zväz veľkostatkárov požaduje spravodlivé prevádzanie pozemkovej reformy ... Tí veľkostatkári to len znesú, veď im ešte pozostane. Čo ale tá chúdež, ktorá ostala bez chleba?*⁵³ Třeba však říci, že i když některé argumenty si – jak jsem již konstatoval v úvodním přehledu dosavadních prací o reformě – osvojil např. historik Josef Pekař a pokoušel se jimi reformu brzdit,⁵⁴ v zásadě tyto útoky velkostatkářů na samu podstatu reformy zůstaly bez ohlasu a SPÚ na ně nebral zřetel. Agrárníci byli v zájmu společného postupu s národní demokracií a křesťanskou demokracií sice ochotni v praxi postupovat proti velkostatku liberálně, vzdát se reformy jako takové však dost dobře nemohli a pochopitelně ani nechtěli, neboť by tím podkopávali vlastní ekonomické a politické pozice. Naproti tomu s úspěchem se setkaly pokusy církevní hierarchie odvrátit reformu od církevní půdy a dále potom pokusy různých zainteresovaných skupin zabránit vyvlastnění části půdy *nepřátel národa* bez náhrady, jak to předpokládal záborový zákon.

⁵¹ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 36, k. 109.

⁵² ANKETA O POZEMKOVÉ REFORMĚ ORGANIZOVANÁ STRANOU NÁRODNĚ-DEMOKRATICKOU. Praha 1922, srv. GUTMANN, W.: Pozemková reforma jak se prováděti nemá. Praha 1923.

⁵³ POZEMKOVÁ REFORMA A POLITICKÉ STRANY NA SLOVENSKU. Bratislava 1925, s. 15.

⁵⁴ Pekař byl požádán o dobrozdání, zda je možné postihnout konfiskacemi potomky šlechty, která se obohatila pobělohorskými konfiskacemi, na což odpověděl – zcela správně – záporně: jednak by věc nebyla proveditelná technicky, jednak statky byly řádně koupeny od České komory SÚA Praha, i. č. 9, k. 300, sig. G 1/2 – jeho stanovisko je též v jeho knize Omyly a nebezpečí pozemkové reformy a podpořil je prof. Kadlec a zemský archivář dr. Novák.

Už při jednání o osnově záborového zákona vystoupili lidé s rafinovaným návrhem, podle kterého měla být církevní půda demokratizována tak, aby *sloužila predovšetkým chudým kňazom, tomuto cirkevnému proletariátu*.⁵⁵ Z tohoto návrhu se sice nerealizovalo nic, avšak československá vláda, která měla na podpoře církve zájem, prakticky z parcelace církevní půdy skutečně vypustila.⁵⁶ Naproti tomu sama církev byla ochotna část půdy odprodat, a to dokonce za výhodnějších podmínek, než byly přidělové ceny stanovené pozemkovým úřadem. SPÚ tyto odprodeje schvaloval, avšak soudy odmítaly prodanou půdu knihovat s odvoláním na předpisy z doby Rakouska-Uherska, podle kterých je prodej možný jen se souhlasem státní kultové správy, tedy Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO) nebo zemského (na Slovensku krajinského) úřadu. Uvedené instituce zásadně odmítaly souhlas udělovat s odůvodněním, že rozhodovat o půdě zabrané jim nepřísluší. Tento kuriózní spor dvou složek státní správy se dostal nakonec až k Nejvyššímu soudu ČSR, který rozhodl, že MŠANO, resp. zemské úřady, musí souhlasy vydávat. Ty ale rozhodnutí nerespektovaly a celá věc měla být vyřešena vydáním vládního nařízení opírajícího se o zmocňovací zákon č. 95/1933 Sb. a zákon č. 206/1933 Sb., podle kterého by k zaknihování přidělu postačil souhlas SPÚ. Ministerstvo zahraničí však upozornilo 18. září 1934 pozemkový úřad, že podobný pokus by patrně ohrozil právě probíhající jednání s Vatikánem a doporučilo proto zatím s celou věcí nehýbat.⁵⁷ Tak skončila celá záležitost kolem církevní půdy na mrtvém bodě.

Pokud jde o otázku konfiskace půdy nepřátel národa bez náhrady, narazila celá věc na odpor ze strany cizích států, neboť tzv. *nepřátelé národa* (rozuměj: z doby I. světové války) byli zpravidla německými, rakouskými nebo maďarskými státními příslušníky. Podle mírových smluv se Československá republika zavazovala nezacházet s občany cizích států hůře, než s vlastními příslušníky, čímž možnost konfiskace jejich majetku bez náhrady odpadla. Zákonem č. 354/1921 Sb., o převzetí statků a majetku, případných podle mírových

⁵⁵ SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu. I. Bratislava 1943, s. 54. Jinak ovšem HSLS sama žádala přiděl pro své členy – srv. LABAJ, L.: Čo je povinnosťou každého ľudáka pri prevádzaní pozemkovej reformy. Ružomberok 1925.

⁵⁶ BARTLOVÁ, A.: Programová línia klerikalizmu na Slovensku (1905-1938). Historické štúdie 22, 1977, s. 95 n. SIDOR, K.: bp. cit. II., s. 235, WŁODARCZYAK, T.: Konkordaty. 2. vyd. T. I. Warszawa 1980, s. 280.

⁵⁷ SÚA Praha. f. SPÚ. i. č. 3 k. 294.

smluv československému státu, převzalo Československo majetek někdejší panovnické rodiny a rakouský i uherský majetek státní, aniž se výslovně hovořilo o náhradě. Na stát přešel též majetek nadační opírající se na právech šlechtictví.⁵⁸ V této souvislosti bych uvedl, že ustanovení záborového zákona bylo možné uplatnit mnohem radikálněji, což je zřejmé z toho, že podle jeho přísných kritérií se postupovalo po II. světové válce, kdy byla půda vypuštěná ze záboru podrobena revizi.⁵⁹

Dále se budu zabývat tím, jak se vyvíjelo v dalších letech řízení přidělové. Velmi záhy se ukázalo, že značná část rolníků nemá a nebude mít prostředky na zakoupení přidělu. Uvedl jsem již, že ještě před započatím vlastní pozemkové reformy byly vydávány dočasné právní normy, které měly chránit pachtýře a na Slovensku také alespoň provizorně vyřešit otázku pastvin. Další vývoj *pasienkového nariadenia*, které mělo původně platit 1 rok je příznačný. Už 27. května 1921 prodloužila vláda platnost Šrobárova nařízení o další rok a rozšířila je i na Podkarpatskou Rus. Počítalo se, že do roku 1922 bude pozemková reforma provedena alespoň částečně a pozemky budou přiděleny už zmíněným *pasienkovým sdružením* (zvanými též *pasienkové komposesoráty*). Tyto naděje se nesplnily a Šrobárovo nařízení bylo opakovaně prodlužováno i po roce 1922. Lesní pastvou velmi trpěly lesy, a proto zákon č.43/1930 Sb., ktorým sa upravuje užívanie niektorých pastvín v zemiach Slovenskej a Podkarpatskoruskej v ročných pastečných obdobiach 1930 - 1932. ze dne 27. března 1930 se snažil dosáhnout určitého kompromisu. Na jedné straně chránil sice lesy před zničením pastvou, zároveň však znovu potvrdil Šrobárovo nařízení na další dva roky a tím tedy lesní pastvu umožňoval.

Ještě před vypršením dvouleté lhůty roku 1932 uspořádal SPÚ průzkum, jak dalece pokročil přiděl pastvin v rámci pozemkové reformy. Podle stupně rozšířenosti vnucené pastvy měl pak SPÚ buď doporučit nebo nedoporučit prodloužení zákona č. 43/1930 Sb. Ukázalo se, že není žádný důvod k optimismu. Krajský úřad v Bratislavě oznámil 26. dubna 1932, že někde sice k přidělu došlo, většinou si však rolníci nemohou dovolit přiděl zaplatit. Společná pastva se r. 1932 prováděla i nadále na 96 303 k. j. (52 571 ha), z toho 55 554 k. j. (30 326

⁵⁸ SLOVNÍK VEŘEJNÉHO PRÁVA ČESKOSLOVENSKÉHO. Brno 1934, díl III., s. 362 až 363.

⁵⁹ Zákon č. 142/1947 Sb. MENCLOVÁ, J. – STOČES F.: op. cit. p. 76.

ha) lesa, 33 294 k. j. (18 175 ha) pastvin, 959 k. j. (523 ha) luk přece jen pokročila. Ze 76 okresů na Slovensku se společná pastva již neprováděla ve 30 okresech. Celkem bylo 2584 uživatelů společné pastvy. Přesto zpráva končí dost pesimisticky: *Krajinský úrad je toho názoru, že z dôvodov vpredu uvedených sa účinky pozemkovej reformy, pokiaľ sa týka prídellov k účinkom pastienkovým na Slovensku, neprejavili prenikavejším spôsobom*. Dále zpráva žádá prodloužení zákona č. 43/1930 Sb. nejméně o deset let.⁶⁰

Pesimismus slovenských úřadů byl dokonce ještě větší, než u úřadů na Podkarpatské Rusi. Jak vyplývá ze zprávy Zemského úřadu v Užhorodě z 8. ledna 1932, prováděla se zde pastva ve všech 12 okresech této země, a to na celkové rozloze 173 742 k. j. (94 845 ha), z čehož bylo 99 108 k. j. (54 103 ha) lesů, 73 177 k. j. (39 947 ha) pastvin, 1432 k. j. (785 ha) luk a 25 k. j. (13,6 ha) jiné půdy. Přesto se Zemský úřad v Užhorodě domníval, že postačí prodloužení platnosti zákona o pět let.⁶¹ SPÚ vzal dobrozdání obou zemských úřadů v úvahu a doporučil další prodloužení zákona. Tak byla vnucená pastva prodloužena nejprve do roku 1935 a potom do roku 1940.⁶²

V souvislosti s otázkou přidělu pastvin bude vhodné zmínit se rovněž o provádění lesní pozemkové reformy, neboť jak jsem uvedl, přes veškerou snahu příslušných institucí se i nadále udržovala lesní pastva. O lesní pozemkovou reformu byl opět sveden boj. Národní demokracie uspořádala v *Národních listech* anketu o provádění lesní pozemkové reformy, jejíž výsledky pak byly vydány také knižně.⁶³ Ankety se zúčastnila řada odborníků a je třeba přiznat, že některé jejich argumenty byly skutečně seriózní. Jako celek však celá akce byla zřejmě už dopředu naprogramována tak, aby z ní vyšel výsledek asi v tom smyslu, že nejlépe bude, když se s lesní půdou vůbec hýbat nebude a když lesy se ponechají pokud možno dosavadním majitelům. Už přidělový zákon, jak jsem uvedl, předpokládal přiděl lesů především státu, zemím, okresům a obcím, popř. veřejně právním korporacím jiného druhu, jednotlivcům hlavně za účelem doplnění vlastního hospodářství nebo k arondaci (zaokrouhlování pozemků v zájmu lepšího hospodaření a využití) majetku. O konkrétním provedení přidělu lesů bylo konáno

⁶⁰ SÚA Praha. f. SPÚ, i. č. 2, k. 293 – zpráva KÚ Bratislava.

⁶¹ Tamtéž – zpráva ZÚ UŽHOROD.

⁶² Zákon č. 210/1932 Sb. a zákon č. 52/1936 Sb.

v prezídiu SPÚ několik porad. V Českých zemích byla záležitost poměrně snadná, neboť jednotlivá obecní zřízení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku přikazovala obcím sdružovat se ke správě lesů. Na někdejší uherském území ovšem nic podobného nebylo. Nakonec se SPÚ po konzultacích se zástupci Ministerstva zemědělství, vnitra, zemských úřadů a zemských výborů 26. září 1930 postavil na stanovisko, že nejlépe bude přidělovat lesy nuceně utvářeným lesním družstvům, jejichž členy by byly obce a jiné v úvahu přicházející veřejně právní instituce. Hospodaření takového družstva podléhalo kontrole a dozoru ze strany SPÚ,⁶⁴ což bylo mimo jiné zřejmě motivováno i snahou omezit na minimum lesní pastvu.⁶⁵

Na prahu hospodářské krize mohl SPÚ udělat bilanci výsledků pozemkové reformy. Dosažené výsledky byly pak zveřejněny v už zmíněné publikaci předsedy SPÚ J. Voženíka *Předběžné výsledky pozemkové reformy*. Jestliže posuzujeme výsledky globálně, pak vidíme, že přiděl pastvin zklamal prakticky úplně, lesní reforma ještě nebyla skončena a co se týče přidělu zemědělské půdy jednotlivcům, ohlašující se hospodářská krize hrozila zvrátit výsledky pozemkové reformy. Zkrachovala také družstva, která zakládala hlavně sociální demokracie. Jejich počet byl ovšem od počátku zanedbatelný a tak svůj význam měla mít pro futuro spíše sama myšlenka družstevního hospodaření. Ekonomicky totiž družstva jen živořila.⁶⁶

SPÚ provedl analýzu potíží při provádění pozemkové reformy a dospěl k závěru, že hlavním problémem je otázka odbytu. Odbytové potíže způsobovaly, že rolníci neměli peníze na splácení přidělových cen, resp. na splácení úvěru, který jim byl na zakoupení přidělu poskytnut, ba dokonce ani na placení daní. U přidělené půdy, jak jsem již uvedl, nebylo možné přiděl prodat bez souhlasu SPÚ a v podstatě byl vyloučen i exekuční prodej z titulu neplaceného úvěru na přidělovou cenu. SPÚ povoloval odprodeje jen s podmínkou, že nový majitel se podrobí stejným omezením vlastnického práva, jako majitel původní.

⁶³ DAŘENICKÝ, J.: Lesní pozemková reforma z hlediska právního, národohospodářského, národního, sociálního. Praha 1928.

⁶⁴ SÚA Praha, r. SPÚ, i. č. 35, k. 184, sig. F VII/4a.

⁶⁵ Sbírka pís. dokumentů ZM – rkp. Střípky – paměti Fr. Lysého.

⁶⁶ CÉŠAR, J.: Řešení rolnické otázky v čs. Soc. demokracii 1918-1924. ČsČH 1957, s. 96-107; LACINA, V.: Představy o řešení agrární otázky v Československu, Čs. časopis hist. (ČsČH) XXV/1977, s. 672-673.

V podmínkách hospodářské krize byly takovéto podmínky často značným břemenem. Nemožnost exekučního prodeje přídělů bez souhlasu SPÚ sice na jedné straně chránila rolníky před tehdy tak obávanými exekucemi, zároveň jim však znemožňovala získání úvěru k dalšímu hospodaření. Peněžní ústavy totiž ani v případě, kdy SPÚ povolil zatížení, nebyly ochotny často poskytovat půjčky na příděl, protože zadluženost rolníků byla všeobecně známá a vymáhání dluhů exekucí značně ztíženo. Tak vznikl začarovaný kruh, ze kterého SPÚ marně hledal východisko. Na jedné straně bylo nesporné, že uvolněním dispozičního práva k přídělu by se umožnilo další získání úvěru pro přídělce, zároveň však se pozemkový úřad oprávněně obával, že malí zemědělci potom nevydrží hospodářský tlak a jejich majetek skončí v exekuční dražbě. Východisko bylo hledáno v nějakém kompromisu. Nakonec byl vypracován návrh zákona, podle kterého by se měla do značné míry vázanost přídělů uvolnit. Do určité výše by bylo možno zatěžovat půdu bez souhlasu SPÚ a po určité době by se půda stala vůbec volnou. To ovšem zároveň znamenalo umožnit i volné dělení půdy.

Zatímco v Českých zemích již dávno existoval zvyk, že majetek dědil vždy jen jeden z dědiců a ostatní byli vyplaceni, což bylo sankcionováno i rakouským zákonem č. 52/1889 ř. z.⁶⁷, jímž se zavádějí zvláštní předpisy o dělení dědictví při rolnických usedlostech střední velikosti, na Slovensku (a pochopitelně ani na Podkarpatské Rusi) nic podobného nebylo. Zde naopak často docházelo k dělbě půdy na tolik dílů, kolik bylo dědiců. Experti SPÚ se tedy shodovali v názoru, že uvolnění dispozičního práva bude nezbytné doplnit zákazem dělby usedlosti pod určitou mez. Proto návrh zákona předpokládal, že každá usedlost bude muset mít minimálně 5 ha a maximálně 30 ha a že nebude smět být ve spoluvlastnictví více osob vyjma v případě, kdy zůstavitel zemřel bez závěti a soudu se nepodařilo dosáhnout dohody mezi dědici ze zákona. Toto ustanovení bylo zároveň namířeno proti poměrům na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde se běžně udržovaly pozůstatky velkorodiny a více rodin tedy hospodařilo společně na jedné usedlosti. Stejně jako v Českých zemích měli být i tam dědici, kteří nedostali půdu, vyplaceni.⁶⁸

⁶⁷ KROFTA, K.: Dějiny selského stavu. III. vyd. Praha 1949, s. 428-429.

⁶⁸ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 3, k. 294, sig. G 1/2 – důvodová zpráva k zákonu.

K návrhu na zamezení dělení půdy byla rovněž uspořádána anketa. Česká zemědělská rada se vyjádřila k návrhu kladně, avšak podotkla, že zákon je pro Čechy zbytečný, neboť v Českých zemích je uvedený postup zcela běžný. Vyjádření Moravské zemědělské rady se nezachovalo, je však více než pravděpodobné, že bylo totožné nebo obdobné jako stanovisko České zemědělské rady. Naproti tomu vyjádření Slovenské zemědělské rady vyznělo v tom smyslu, že podobná úprava by sice byla žádoucí, avšak bylo by obtížné stanovit minimální výměru ještě dělitelné půdy, protože záleží na místních poměrech, kolik půdy člověka uživí. Kromě toho není prý místní obyvatelstvo připraveno na tak dalekosáhlý zásah do tradičního způsobu hospodaření, a proto by bylo nejlépe, kdyby se zákon zaváděl na Slovensku postupně a nejprve byl uplatněn v některé vybrané oblasti na zkoušku.⁶⁹ Z celé věci nebylo nakonec nic a ačkoliv o zamezení dělení půdy na Slovensku se pokoušeli např. i řádáci za slovenského státu, podařilo se tuto otázku vyřešit teprve po druhé světové válce.⁷⁰

Původní návrh na částečné uvolnění dispozičního práva k přidělu však bez ohledu na to, že ze zamezení dělby půdy sešlo, nakonec prošel. Dne 27. května 1931 byl schválen zákon č. 93/1931 Sb., kterým se mění a doplňují předpisy o právním poměru k přidělové půdě, který vešel do dějin pod názvem *Malý zákon přidělový*. Zrušovala se jím zcela omezení dispozičního práva u zcizení mezi manželi, manželi a potomky nebo manželi těchto potomků, jakož i obmezení u půdy stavební pro vybudování hospodářských budov či půdy pro zahrady. Souhlas SPÚ se vyžadoval i jinak pouze do 4 let u výměry do 5 ha a do 10 let u výměry větší ode dne vložení vlastnického práva do pozemkové knihy (viz. Příloha C) a pokud bylo toto právo již vloženo, tedy ode dne účinnosti zákona. Po uplynutí uvedených lhůt se půda stávala volnou, pokud ovšem na ní nevázly nějaké další pohledávky. Uvolnění dispozičního práva se nevztahovalo na kolonizační nedíly.⁷¹ Podle představ zákonodárce měl *Malý zákon přidělový* sice chránit přidělce před exekucí, ale zároveň mu v budoucnosti umožnit stát se plnoprávným vlastníkem. Pokračující hospodářská krize v zemědělství si však

⁶⁹ Tamtéž – zprávy Zemědělských rad.

⁷⁰ Zákon č. 46/1940 Sl. z. (Slovenského zákoníka), POLAKOVIČ, Š.: Slovenský národný socializmus, Bratislava 1941, s. 100-101. Po válce byl zákaz dělení stanoven zákon č. 139/1947 Sb. od 1. 1. 1950.

⁷¹ TZNS – Senát. III. vol. obd. 98-100. schůze 26. – 27. 5. 1931.

nakonec vynutila prodloužení lhůty, po kterou se souhlas SPÚ vyžadoval, o další dva roky (na šest let).⁷²

Současně s úpadkem mnohých přídělců a jejich snahou příděl propachtovat či prodat se na počátku 30. let setkáváme i s opačnými případy. Mezi nezaměstnaným dělnictvem, které teprve nedávno odešlo do měst z vesnice, se patrně objevila představa, že půda člověka přeci jen nejlépe užívá, neboť dává potraviny a rodina tedy netrpí hladem. Města, kde bylo velké množství nezaměstnaných dělníků, se sama začala zabývat úvahami o reagrarizaci (o opětovném vytvoření jednostranné převahy zemědělské výroby), jako to učinila např. městská rada v Plzni.⁷³ Různé instituce naléhaly na SPÚ, aby byla opatřena další půda, ale pozemkový úřad odpovídal, že *zemědělská půda zabraná pro pozemkovou reformu byla již rozparcelována a nedostačila ani ukojití potřebu zemědělského obyvatelstva*.⁷⁴ Revidovat už uzavřené generální smlouvy, kterými jak jsem uvedl, byla reforma na některých velkostatech odsunuta do daleké budoucnosti, SPÚ jednak nechtěl a jednak ani nemohl, neboť k tomu by bylo zapotřebí zvláštního zákona nebo alespoň vládního nařízení, který by se opíral o zmocňovací zákon. Proto na poradě konané 12. ledna 1934 doporučil Ing. Fanta parcelaci zbytkových statků⁷⁵ a na následné konferenci 22. května dospěli účastníci k názoru, že půdu by bylo možné získat nejlépe rekultivací (opětná kultivace zanedbané, zničené nebo poškozené půdy) a komasací (sclování pozemků).⁷⁶ Návrh na parcelaci zbytkových statků, jak se dalo předpokládat, neprošel, neboť je měli v držení především exponenti agrární strany a jiných stran vládní koalice, co se týče rekultivace a komasace, nemělo Ministerstvo zemědělství peníze. Jak se později ukázalo, celý program upadl v zapomenutí.

Ve třicátých letech byl kladen důraz hlavně na další opatrování úvěru, k čemuž mělo napomoci vládní nařízení č. 158/1933 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 166/1933 Sb., o úvěrové pomoci nabyvatelům půdy (zákon úvěrový) ze dne 29. července 1933. Dosavadní výzkum nedává odpověď na otázku, zda cíle bylo dosaženo. Na pořad jednání se znovu dostala ochrana

⁷² Vládní nařízení č. 125/1935 Sb. O zadluženosti viz LACINA, V.: Zadlužení kapitalistického zemědělství v Českých zemích v letech 1918-1938. Praha 1987, s. 53-103.

⁷³ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 169, k. 246, sig. F XVI/I, č. 16 631/32 prez. S.

⁷⁴ Tamtéž. č. 18 627/33 prez.

⁷⁵ Tamtéž. zápis z porady 12. 1. 1934, č. 11 275.

⁷⁶ Tamtéž. zápis z porady 22. 5. 1934, č. 16 837/34 prez.

pachtýřů formou obnovy zákona o vnucených pachttech. V návrhu SPÚ z 15. června 1932 se podotýká, že nejde o původní pachtýře z roku 1919, nýbrž o rolníky, kteří od té doby naopak o půdu přišli. Je zajímavé, k jakému posunu došlo od roku 1919. Zatímco tehdy se pachtovatelé vůbec neodvážili proti zákonu vystoupit, nyní se ozvali velmi ostře a 24. března 1933 podali SPÚ zvláštní memorandum dokazující, že v právním státě není možné, aby se nerespektovala *závaznost svobodně uzavřené smlouvy*.⁷⁷ SPÚ na memorandum vůbec nereagoval, nicméně podobných tlaků bylo asi víc, neboť z definitivní osnovy nakonec vypadla nezrušitelnost pachtu a zachována zůstala jen zásada stanovení horní hranice pachtovného, jestliže o to pachtýř požádal.⁷⁸ Takto opravená osnova byla „mrtvě narozeným dítětem“. Ministerstvo spravedlnosti sice důrazně žádalo, aby byla uzákoněna původní osnova, avšak vláda na to nereagovala. Osnova byla schválena v pozměněné formě vypracované SPÚ a vydána formou vládního nařízení č. 164/1933 Sb., o úpravě pachtovného při zemědělských pachttech, ze dne 29. července 1933. Význam tohoto nařízení byl, a to na rozdíl od někdejšího zákona z roku 1919, mizivý, což vysvětlilo zcela správně Ministerstvo veřejných prací takto: pachtýři se obávají, že pacht bude vypovězen a proto možnosti stanovení nejvyššího pachtovného raději nevyužívají. Z uvedeného důvodu ministerstvo také žádalo plné obnovení vnucených pachtů,⁷⁹ k čemuž však došlo až po Mnichovu a to ze zcela jiných důvodů, totiž z nutnosti zajistit půdu uprchlíkům z odtržených území.⁸⁰

Vládní nařízení č. 164/1933 Sb. bylo jedním z posledních aktů, na kterých se SPÚ podílel. Pozemkový úřad veřejně vyhlášoval reformu za skončenou a vláda si toto stanovisko osvojila. Vládním nařízením č. 22/1935 Sb., kterým se ruší Pozemkový úřad (Státní pozemkový úřad) a jeho působnost se přikazuje ministerstvu zemědělství, zrušila vláda Státní pozemkový úřad s platností od 1. května 1935 a jeho agenda přešla na Ministerstvo zemědělství, v jehož rámci byl zřízen pro dokončení pozemkové reformy zvláštní (IX.) odbor. Byly mu podřízeny obvodové úřadovny a zbývající přídělové komisariáty a jeho úkolem bylo vybírat přídělové ceny, knihovat příděly, provádět měřičské práce a povolovat zcizení či zatížení podle platných zákonů. Tyto práce však nebyly až

⁷⁷ SÚA Praha, f. SPÚ i. č. 2, k. 293, sig. G 1/1, č. 49 600/4. 4. 1933.

⁷⁸ Tamtéž. text osnovy pod č. MZ 29 253/13-1933.

⁷⁹ Tamtéž. č. 29 253-13/33, přepis MVP č. 2615/11/prez/1934 z 20. 7. 1934.

⁸⁰ Vládní nařízení č. 304/1938 Sb.

do konce předmnichovské republiky nikdy skončeny.⁸¹ Přesný stav pozemkové reformy ke dni mnichovského diktátu neznáme. Zachoval se jen soupis půdy přidělené v pozemkové reformě v jednotlivých záborech sousedních států.⁸² Nezbyvá tedy, než vyjít z dostupných údajů vztahujících se k 1. lednu 1938 a podrobit je kritické analýze.

Podle A. Pavla⁸³ připadlo pod zábor celkem 1913 souborů o celkové výměře 4 021 617 ha, z čehož bylo 1 283 286 ha půdy zemědělské a kromě toho získal SPÚ od státu směnnou 34 693 ha a od soukromníků 12 060 ha, takže celkem bylo k dispozici 4 068 370 ha, z toho 1 312 721 ha půdy zemědělské. Podle našeho zjištění (viz pozn. č. 19) ovšem SPÚ za státní půdu musel dát jako náhradu přidělem státním statkům půdu ze záboru, takže celková výměra půdy zůstala stejná a je pravděpodobné, že obdobně to dopadlo i při směňování půdy se soukromými vlastníky, kde ovšem výměry nemusely být nutně stejné (roli hrála i poloha a bonita). Je tedy problematické, zda výsledná plocha půdy byla skutečně větší, než množství půdy zabrané. Co se týče propuštění půd ze záboru, uplatnilo své nároky 1859 vlastníků a situace vypadala údajně takto:

Podle §§ 3a, 7 z. z.	15 497 ha zemědělské půdy	35 284 ha veškeré půdy
Podle §§ 3a, 7 z. z.	335 372 ha zemědělské půdy	617 878 ha veškeré půdy
Podle §§ 3a, 7 z. z.	67 980 ha zemědělské půdy	1 178 758 ha veškeré půdy
Generálními smlouvami do r. 1955-1967 ponecháno	6 658 ha zemědělské půdy	212 304 ha veškeré půdy
Celkem ponecháno	425 516 ha zemědělské půdy	2 044 224 ha veškeré půdy

Položka *propuštění podle § 7 záborového zákona* vzbuzuje určité rozpaky, neboť šlo o schválený prodej či zcizení vůbec a půda se tedy nedostala zpět k původnímu vlastníku, jak jsem vysvětlil jinde, buď šlo o druh přidělu, nebo o převod zabrané půdy na jinou osobu. Zařazení této položky v této souvislosti se nejeví jako správné. Jinak z přehledu lze vidět, že Státní pozemkový úřad byl v praxi podstatně benevolentnější při ponechávání nezemědělské, zejména lesní

⁸¹ Poz. úřad byl obnoven na Slovensku zák. č. 45/1940 Sl. z. a v tzv. protektorátě, kde sloužil potřebám okupantů, vl. nař. 241/1942 Sb. Oba nové úřady převzaly i agendu nedokončené pozemkové reformy, slovenský prováděl též pozemkovou reformu uzákoněnou r. 1940.

⁸² SÚA Praha, f. Poz. úřad pro Čechy a Moravu (PÚČM), i. č. 190, k. 279.

⁸³ PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. Poz. reforma XIX, 1938, č. 3, s. 33-39.

půdy. Vyplývá to i ze srovnání výměr zemědělské a nezemědělské půdy ponechané podle § 20 přídělového zákona a podle generálních smluv a zejména z přehledu přidělené lesní půdy, jejíž výměra je v porovnání se zabranou půdou nízká:

Státu přiděleno	421 004 ha lesů
Svazkům územní samosprávy	169 453 ha lesů
Lesním družstvům	31 335 ha lesů
Právníkům osobám	56 657 ha lesů
Fyzickým osobám	61 172 ha lesů
Celkem	739 621 ha lesů

Co se týče přidělu zemědělské půdy, uvádí A. Pavel, že novým nabyvatelům se dostalo celkem 868 601 ha, přičemž SPÚ měl stále ještě k dispozici 25 262 ha včetně půdy dočasně ponechané majitelům generálními smlouvami. Kontrolním výpočtem zjistíme, že tato čísla nemohou být úplně správná, neboť po odečtení půdy propuštěné z celkové výměry zbývá k přidělu 863 913 ha. Jestliže tedy by bylo přiděleno 868 601 ha, pak by SPÚ zbylo 25 312 ha. Přibližně však výpočet souhlasí a chyba je celkem lehce vysvětlitelná: při tak obrovské akci, jakou pozemková reforma bezesporu byla zřejmě ani SPÚ přesně nevěděl, kolik půdy mu ještě zbývá. Oněch 868 601 ha bylo rozděleno takto:

Řádné řízení přidělové	506 570 ha
Odprodej podle § 7 z. z.	222 491 ha
Postátnění	38 146 ha
v režii SPÚ zůstalo	899 ha
Výkupem dlouhodobých pachtů podle zák.č. 318/19 Sb.	85 882 ha
Příděl rozptýlené půdy	9 302 ha
Příděl stavební půdy	6 311 ha ⁸⁴

K položce *výkup dlouhodobých pachtů* ještě třeba dodat, že je zde uvedena jen půda, která se nacházela v záboru, jinak bylo celkem vykoupeno 101 119 ha.

⁸⁴ Rozptýlená a stavební půda byla půdou nezemědělskou – viz. PAVEL, A.: op. cit. s. 39, přesto však Pavel její plochu připočítává k půdě zemědělské.

V řádném i zkráceném řízení získalo podle A. Pavla 638 182 přídělců 789 803 ha veškeré a 643 695 ha zemědělské půdy jakožto drobný příděl do 30 ha, v čemž jsou zahrnuty i kolonizační nedíly, kterých bylo 3068 s výměrou 38 501 ha. Dále 2055 přídělců získalo 226 306 ha veškeré a 192 194 ha zemědělské půdy jako zbytkové statky a konečně 2337 přídělců dostalo 784 673 ha veškeré a 32 712 ha zemědělské půdy jakožto jiný větší objekt. Kontrolním výpočtem zjistíme, že součet zemědělské půdy činí 868 611 ha, což až na zanedbatelnou rozlohu 10 ha, souhlasí s výměrou půdy, kterou získali noví nabyvatelé celkem (868 601 ha).

5. Hodnocení první pozemkové reformy

Složitá je otázka národnostního charakteru reformy. Maďarští, němečtí i polští statkáři opakovaně tvrdili, že reforma má čechizační, resp. slovakizační charakter, neboť poškozují především etnicky cizí statkáře a naproti tomu příslušníky národnostních menšin při přidělu diskriminuje. Zejména maďarské úřady tvrdily, že Československo provádí na jižním Slovensku, tedy v oblastech s maďarským obyvatelstvem, záměrně slovenskou, resp. v menší míře též českou kolonizaci.⁸⁵ Ačkoliv v letech 1918-1920 byl národnostní charakter reformy stavěn do popředí, později naopak SPÚ tvrdil, že reforma je anacionální. Maďarští a němečtí statkáři jsou postiženi více ne proto, že by se hlásili ke své národnosti, ale proto, že mají v průměru více půdy, než statkáři čeští a slovenští. Při přidělovém řízení se prý rovněž na národnost žadatele nebere zřetel a jestliže Němci dostali méně půdy, tak je to z toho důvodu, že obývají pohraniční hornaté oblasti, kde je půdy vůbec málo, v oblastech s polskou a maďarskou menšinou pak ještě reforma není zcela ukončena.⁸⁶ Pravda, jak už tomu v podobných případech bývá, byla někde uprostřed. Ze soupisu provedeného po Mnichovu a Vídeňské arbitráži vyplývá, že v německém záboru bylo sice z 843 nedílů jen 7 v jiných rukou, než českých a tudíž patrně patřily Němcům a ze 466 majitelů zbytkových statků je jen 41 Němců, zároveň však u drobného přidělu byla téměř

⁸⁵ WORLICZEK, C.: Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakische Bodenreform. Reichenberg 1925, též srv. též: Die tschechoslowakische Bodenreform Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, LXXX, 1925/26, Heft 3, S. 232; TILKOVŠZKY, I.: Južné Slovensko v rokoch 1938-1945, Bratislava, s. 85 násl., SYTUACJA LUDNOSCI POLSKIEJ W CZECHOSLOWACJI, Warszawa 1934, s. 13, POLÁCI V ČESKOSLOVENSKU V SVĚTLE STATISTIK A FAKTŮ, Varšava 1934, s. 97.

⁸⁶ SÚA Praha, f. SPÚ, i. č. 30, k. 109, srv. CHMELAR, J.: Polská menšina v Československu, Praha 1935, s. 91-93.

polovina nabyvatelů národnosti než české nebo slovenské a šlo tedy patrně o Poláky, ovšem třeba mít na zřeteli, že Těšínsko nemělo pro zemědělství větší význam a bylo zde půdy málo, kromě toho poměrně značná část polské menšiny neměla československé občanství a tím byla z přídělu vyloučena. Co se týče maďarského záboru, nelze popřít, že vláda zde skutečně prováděla slovenskou, resp. českou kolonizaci. Jak je však vidět z uvedeného přehledu nedílů, nebyla kolonizace nijak masová – možno říci, že v evropském měřítku měla nepatrné rozměry. Z celkového počtu 340 zbytkových statků, 2208 nedílů a 85 699 drobných přídělů dostalo zde ovšem maďarské obyvatelstvo půdu jen v 8245 případech.⁸⁷ Celkově tedy možno říci, že i když nelze popřít určitou diskriminaci národnostních menšin při přídělu, s tvrzením o čechizačním resp. slovakizačním charakteru reformy nelze souhlasit, takové tvrzení je přehnané a neopodstatněné.

Posledním bodem při hodnocení pozemkové reformy je otázka produkce. Za krátkou dobu dvaceti let bylo Československo dvakrát postiženo hospodářskou krizí a proto jsou dostupné údaje těžko hodnotitelné. Z výsledků získaných za období 1920-1922 a 1923-1925 vyplývá, že po parcelaci intenzita výroby stoupla, ovšem těžko říci, zda kvůli reformě. SPÚ zkoumal v uvedeném období průměrnou plochu sklizně a průměrnou roční sklizeň u dvaceti druhů plodin, přičemž v devatenácti případech se hektarový výnos zvýšil a pouze u lnu pěstovaného pro vlákno zůstal na stejné úrovni.⁸⁸ Každopádně r. 1938 A. Pavel mohl na základě statistických dat konstatovat, že parcelace nijak zemědělskou výrobu neohrozila.⁸⁹

Závěrem možno říci, že pozemková reforma měla velký význam. Váha šlechtických velkostatků byla skutečně omezena a zároveň se posililo postavení velkých a středních rolníků, což v politické sféře znamenalo upevnění moci agrární strany. Vyřešit agrární otázku ovšem reforma nedokázala, to ovšem v tehdejších podmínkách ani nebylo možné.

⁸⁷ SÚA Praha, r. PÚČM, i. č. 190, k. 279, TILKOVŠZKY, L.: op. cit. s. 85.

⁸⁸ Šlo o plodiny: pšenice, žito, ječmen, oves, kukuřice, hrách, vikev, směska, len na vlákno, len na semeno, brambory, cukrovka, krmná řepa, tuřín, zelí, jetelina, zelené krmivo, louky dočasné, jetelina na semeno, trvalé louky – viz komentář k Sarkotičově článku – SÚA Praha, f. SPÚ, k. 318, sig. G 1/3, fasc. 237.

⁸⁹ PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. Poz. reforma XIX, 1938, č. 3, s. 37.

Růst středních zemědělských závodů na úkor velkostatku a drobné držby
(stav roku 1921 a roku 1930, Čechy)

a) Srovnání počtu závodů podle velikostních skupin r. 1921 a 1930

Velikostní skupina v ha	Počet závodů		Index
	1921	1930	
0,1 – 2	333 010	259 129	77,81
2 – 5	172 913	178 923	103,47
5 – 10	80 894	93 263	115,29
10 – 20	58 580	61 300	104,64
20 – 50	20 128	21 259	105,61
50 – 100	1 780	2 063	115,89
nad 100	2 082	1 360	65,32
Celkem	669 387	617 297	92,22

b) Srovnání výměry půdy v držení jednotlivých velikostních skupin

Velikostní skupina v ha	Počet závodů		Index
	1921	1930	
0,1 – 2	260 869,49	218 108,09	83,61
2 – 5	560 667,09	601 544,41	107,29
5 – 10	572 305,41	656 337,36	114,68
10 – 20	823 016,49	861 588,16	104,68
20 – 50	538 921,32	576 362,24	106,93
50 – 100	123 810,49	143 011,81	115,50
nad 100	371 768,43	223 378,76	60,09
Celkem	3 251 658,72	3 280 330,83	100,88

c) Podíly velikostních skupin zemědělských závodů na počtu závodů a na výměře zemědělské půdy (zaokrouhleno):

	% počtu závodů		% zemědělské půdy	
	1921	1930	1921	1930
0,1 – 2	49,70	42,00	8,02	6,65
2 – 5	25,50	29,00	17,24	13,34
5 – 10	12,10	15,10	17,60	20,01
10 – 20	6,80	9,90	25,31	26,37
20 – 50	3,00	3,40	16,58	17,57
50 – 100	0,30	0,40	3,81	4,36
nad 100	0,30	0,20	11,42	0,50
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00

Pramen: STOČES, F.: Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR, Praha 1958, s. 374-375.

Rekapitulace postupu podle první pozemkové reformy:

Zápis v pozemkové knize "Podle usnesení Státního pozemkového úřadu v Praze ze dne č.j. ... poznamenává se, že nemovitosti zde zapsané zabrány jsou státem podle zákona ze dne 16. dubna 1919 č. 215/1919 Sb. z. a n.", ve spojení s poznámkou "zabráno" na listu A pozemkové knihy, o který orgány veřejné moci opírají svůj závěr o okamžiku ztráty vlastnického práva původním vlastníkem, podle právní úpravy, obsažené v předpisech týkajících se první pozemkové reformy, představoval první fázi převzetí vlastnictví k majetku státem. Tato první fáze spočívala ve vyrozumění vlastníka o tom, které nemovitosti se stát (pozemkový úřad) rozhodl převzít podle svého pracovního plánu. Pozemkový úřad oznámení o zamýšleném převzetí podal u knihovního soudu, v jehož knihách byl dotčený nemovitostní majetek zapsán, soud pak nařídil poznámkou zamýšlené převzetí v pozemkových knihách (viz příslušná ustanovení zákona záborového a zákona náhradového). K právnímu převzetí, tj. k nabytí vlastnictví k zabranému majetku státem, došlo pak tím, že na návrh pozemkového úřadu soud provedl vklad vlastnického práva pro stát. Pokud pozemkový úřad rozhodl o přidělu, směně či zcizení zabíraných nemovitostí dříve, než došlo k jejich převzetí, byl vklad proveden již přímo na nového vlastníka (viz § 26 a § 28 zákona náhradového).

Kapitola II.

Druhá pozemková reforma

První pozemková reforma nemohla a ani neuspokojila požadavky drobných a malých rolníků. Na neúspěch první pozemkové reformy jsem poukázal v předchozích částech mé diplomové práce. Je skutečností, že v průběhu třicátých let minulého století se začaly ozývat hlasy po nové pozemkové reformě, která by alespoň částečně uspokojila hlad pracujících rolníků po zemědělské půdě. Nebylo však v moci agrární strany a jiných politických stran s touto problematikou se zabývat, protože každá změna by se dotkla vlastníků půdy, kteří ji nabyli v rámci první pozemkové reformy a k tomu nebyla politická vůle. První pozemková reforma v České republice v podstatě zlikvidovala půdní držbu šlechty, zlikvidovala latifundie a odstranila přežitky feudalismu, čímž odstranila překážky ve vývoji nových společenských vztahů, tj. umožnila pronikání nového kapitálu do zemědělství.

Okupace České republiky a vypuknutí II. světové války dále zhoršilo postavení malých a drobných rolníků, pokud jde o možnost držby zemědělské půdy. Zabráním části území došlo k vyhnání českých rolníků do vnitrozemí, a některé oblasti republiky byly vysídleny – Vyškovsko, Benešovsko, Milovicko a část Brd, kdy tato území byla přeměněna na vojenské oblasti, střelnice apod. Němečtí okupanti po zabrání celé republiky zabavili cca 500.000 ha zemědělské půdy a ze Státního pozemkového úřadu se stal nástroj německé kolonizační politiky. Útrapy války, nedostatek potravin a nedostatek zemědělské půdy byly otázkami, které řešil jak Košický vládní program, tak jednotlivé politické strany a bylo zřejmé, že s koncem války bude nezbytné opětovně se zabývat pozemkovou držbou. Tak jako nezbytnost první pozemkové reformy byla nastolena koncem I.světové války, tak i konec II. světové války nastolil opětovně „revoluční“ požadavek „půda patří těm, kdo na ni pracují“.

Pozemková reforma po II. světové válce nebyla provedena najednou, ale ve třech základních etapách:

1. první etapou byla konfiskace půdy Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů,
2. druhou etapou byla tzv. revize první pozemkové reformy a
3. třetí etapou potom výkup veškeré půdy nad 50 ha a půdy spekulanti.

1. První etapa – 1945 konfiskace

První etapa byla nastartována v roce 1945 dekrety prezidenta republiky, zejména šlo o dekret prezidenta republiky č.12 ze dne 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Tento dekret se vztahoval jen na území Čech, na Slovensku platilo nařízení Slovenské národní rady č.104 ze dne 23. srpna 1945. K problematice dekretů prezidenta je třeba uvést, že klíčovým byl dekret prezidenta č. 2/1944 Úř. věst. čsl. Podle ustanovení § 2 měl prezident republiky vydávat předpisy, jimiž se měnily, rušily nebo nově vydávaly zákony po dobu platnosti prozatímního státního zřízení formou dekretů. Mohl tak činit pouze k návrhu vlády a k platnosti byl potřebný podpis premiéra, resp. těch členů vlády, kteří byli pověřeni výkonem dekretů. Ustanovení § 2 citovaného dekretu prezidenta republiky stanovilo, že dekrety měly být vydávány pouze v nezbytných případech. Celkem jich vyšlo za trvání prozatímního státního zřízení, tj. od 21. července 1940 do 4. dubna 1945, kdy byla jeho existence ukončena, 42. Deset z nich bylo označeno jako ústavní.

Zákonodárná činnost prezidenta republiky skončila dnem 27.10.1945 a od následujícího dne ji vykonávalo prozatímní Národní shromáždění. To mezi jinými přijalo ústavní zákon č. 57/1946 Sb., jímž byly schváleny a prohlášeny zákonem /ústavním zákonem/ všechny dekrety prezidenta republiky. Tím byl potvrzen jejich charakter platné právní normy.

V první řadě je třeba stručně zopakovat hlavní historická fakta. Dekret prezidenta republiky č.12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, ze dne 21. června 1945 se týkal konfiskace a urychleného rozdělení zemědělského majetku "Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa"⁹⁰. Tento právní předpis obsahoval jednak ustanovení o konfiskaci majetku, jednak ustanovení o přidělování konfiskovaného majetku. Dne 20. července 1945 pak prezident republiky vydává dekret

⁹⁰ Dekret č. 12/1945 Sb. byl změněn vládním nařízením č. 116/1949 Sb., příloha A (položky 297 a 298) a příloha C (položky 231 a 233), zákonem č. 98/1950 Sb. a vládním nařízením č. 122/1951 Sb., příloha A (položky 21 a 22) a D (položka 12) – viz Kindl, M.: K otázce přechodu vlastnictví konfiskovaného majetku. Právní rozhledy č. 3/1994.

č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. Ustanovení tohoto dekretu o přidělování zemědělské půdy se do značné míry překrývají s ustanoveními dekretu č. 12/1945 Sb., mezi oběma dekrety je však řada rozdílů. Zřejmě nejzávažnější změnou je ustanovení § 5 odst. 2 dekretu č. 28/1945 Sb., podle něhož "přidělená půda přechází dnem převzetí držby do vlastnictví přidělce"; dekret č. 12/1945 Sb. zvláštní ustanovení o nabývání vlastnictví k přidělenému majetku (dále jen "příděl"), nemá. Vzhledem k tomu, že oba zmíněné právní předpisy upravují přidělování konfiskovaného majetku, vyskytují se v právní praxi názory, že dekret č. 28/1945 Sb. byl novelou dekretu č. 12/1945 Sb.⁹¹, tento názor však nemá oporu při aplikaci práva. V dobové literatuře se totiž uvádělo, že dekret č. 12/1945 Sb. se týká konfiskace půdy vůbec a jejího přídělu místním uchazečům, druhý dekret č. 28/1945 Sb. se týká pak osidlování konfiskované zemědělské půdy v rámci osidlovací akce celkové⁹². Lze tedy vyslovit úvahu, že dekret č. 28/1945 Sb. byl vydán proto, že se ukázalo, že by rozdělení konfiskované půdy pouze místním uchazečům nevedlo k zajištění sklizně, a proto bylo umožněno přidělovat majetek i dalším osobám. Tomu, že přidělování podle obou dekretů probíhalo souběžně, nasvědčuje i § 1 dekretu č. 29/1945 Sb., dle něhož zemědělský majetek, zkonfiskovaný podle dekretu č. 12/1945 Sb. "osídlí se, pokud se nerozdělí ve smyslu dekretu o konfiskaci..." (tedy dekretu č. 12/1945 Sb.). Je ovšem třeba přiznat, že i toto vysvětlení neřeší všechny problémy, například oba dekrety připouštějí přidělení majetku obcím a okresům, ale není zřejmé, kdy přichází do úvahy příděl tento subjektům podle dekretu č. 12 a kdy podle dekretu č. 28. Patrně nezbude, než v těchto případech vycházet z textu aktů, které realizují příděl (byť se ovšem stává, že jsou v nich uvedeny dekrety oba). Nezbývá než konstatovat, že vztah obou dekretů není ještě beze zbytku vyjasněn a že jde o problém i pro právní historiky.

Pokud přijmu závěr, že je třeba rozlišovat příděly podle dekretu č. 12/1945 Sb. a podle dekretu č. 28/1945 Sb., je třeba řešit otázku způsobu nabytí vlastnického práva k přídělu podle dekretu č. 12/1945 Sb. Je třeba uvést, že sám dekret č. 12/1945 Sb. nemá o nabytí vlastnického práva žádné ustanovení a ani vysvětlivky ministerstva zemědělství k tomuto dekretu, zveřejněné v publikaci

⁹¹ Müller, Z.: Dodatek k intabulaci přídělů. Správní právo č. 2/1995, s. 73 a násl.

⁹² Nové zákony a nařízení československé republiky. Praha 1945, s. 327.

Nové zákony a nařízení Československé republiky z roku 1945, se touto otázkou nezabývají. O problematice přidělu však již ve druhé polovině čtyřicátých let pojednávala odborná literatura. Za základní lze považovat práci V. Knappa "Osídlovací právo hmotné"⁹³, jejíž přínos spočívá nejen v rozboru právní problematiky s osídlováním spojené, ale také v podrobném výčtu literatury k věci se vztahující, podaném v závěru knihy. Pokud jde o samotný přiděl, Knapp po konstatování, že přiděl je upraven v dekretu č. 12/1945 Sb. a dekretu č. 28/1945 Sb. a dekretu č. 108/1945 Sb. (zde však nejde o zemědělský majetek), jakož i po poznámce, že "přídělové předpisy dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb. se přes svou legislativně technickou nedokonalost v praxi plně osvědčily" přechází k rozboru právní podstaty přidělu. Zde již pojednává o přidělu jako o institutu společném pro všechny zmíněné dekrety (tak se mi to alespoň jeví). Konstatuje, že přiděl je úplatným přechodem vlastnického práva, k němuž dochází na podkladě veřejnoprávní žádosti a který je dokonán administrativním rozhodnutím. Příděl je derivativním nabytím podle ustanovení § 423 císařského patentu č. 946/1811 Sb.z.s., obecný zákoník občanský, (dále jen „o.z.o.“). Právním důvodem (titulem) nabytí je administrativní rozhodnutí. Podle V. Knappa však ani v případě přidělu nestačí k nabytí vlastnického práva "pouhý justus titulus, nýbrž je zapotřebí i tradice podle §§ 426 - 431 o.z.o. Plyne to jednak z ustanovení § 5 odst. 2 dekretu č. 28/1945 Sb. a jednak z § 5 odst. 1, č. 4 dekretu č. 108/1945 Sb.". Zajímavá je Knappova poznámka, že nelze vyloučit ani přiděl jiného práva než vlastnického (obligačního nebo věcného), byť se tento přiděl v praxi zatím neprovádí. Považuji za nutné upozornit na dvě Knappovy myšlenky, které bude třeba brát v potaz při současných pokusech⁹⁴ o interpretaci dekretů. Podle první z nich "Dekret č. 12/1945 Sb. byl, jak je všeobecně známo, vypracován ve velikém chvatu a ... vykazuje velmi značné legislativně technické závady. Se zřetelem k tomu, myslím, nemá smysl dogmatické lpění na slovech dekretu, nýbrž je třeba zvýšenou měrou hledět k účelu zákona a k praxi, která se na jeho základě vyvinula"⁹⁵. Poznámává též, že je "vadné snažit se o pochopení přidělu a konfiskace ryze civilistickými pojmy a musíme se oprostit od občanskoprávních pojmů i od občanskoprávních analogií a konstruovati specifické pojmy osídlovacího práva"⁹⁶. Tyto úvahy poněkud připomínají dnešní přístup

⁹³ Knapp, V.: Osídlovací právo hmotné. Praha 1949.

⁹⁴ Tamtéž, s. 203.

⁹⁵ Tamtéž, s. 220.

⁹⁶ Tamtéž, s. 267.

k restitucím. V obou případech však zřejmě nejde o novou kvalitu práva, ale spíše o účelovou snahu překlenout nedostatky právních předpisů. Z těchto Knappových poznámek je též patrné, že výklad dekretu č. 12/1945 Sb. cestou obvyklých právních úvah není schůdný a že působil potíže již v době jeho aplikace. To je zřejmé i z dobového článku K. Petrželky, který o nabytí vlastnictví k přídělům též pojednává⁹⁷. Podle Petrželkova názoru "je patrné, že přídělce se nestává právně vlastníkem již pouhým doručením rozhodnutí (výměru) o přídělu, i když od této chvíle již fakticky přidělenou věcí vládne. K právnímu panství je ještě třeba, aby přídělci byla přidělená věc ... způsobem, zákonem předepsaným, do vlastnictví odevzdána. Obecný zákoník občanský ... u věcí nemovitých (domy, pole) pak uznává jediný platný způsob odevzdání do vlastnictví, a to vkladem práva vlastnického do pozemkových knih (tzn. intabulací práva vlastnického) neboli provedením knihovního pořádku".

Je tedy zřejmé, že již literatura ze čtyřicátých let neřešila otázku nabytí vlastnického práva k přidělené věci jednotně. K řešení, které podává V. Knapp lze namítnout, že ustanovení o.z.o., na které při zdůvodňování názoru o nutnosti tradice k nabytí vlastnického práva (§§ 426 – 431 o.z.o.) se týkají jednak věcí movitých (§§ 426 - 430 o.z.o.), pokud se pak týkají nemovitostí, vyžadují k nabytí vlastnictví intabulaci (§ 431). Nelze tedy dost dobře usoudit, z čeho V. Knapp nutnost tradice pro nabytí vlastnického práva k přídělu, pokud byl realizován podle dekretu č. 12/1945 Sb., dovozoval. Článek K. Petrželky zase neobsahuje žádnou hlubší argumentaci, a proto nepůsobí přesvědčivě. Z obou citovaných prací je však zřejmé, že posouzení právních účinků přídělu se neobejde bez přihlídnutí k ustanovením obecného zákoníku občanského z roku 1811. V této souvislosti vyslovil v nedávné době K. Mruzek⁹⁸ názor, že intabulace se vyžadovala pouze v případě nabytí vlastnictví převodem (§§ 431 - 443 o.z.o.), zatímco k přechodu vlastnického práva (a o ten v případě přídělu šlo), se intabulace nevyžadovala. Vlastnictví přecházelo vydáním správního rozhodnutí, například rozhodnutím o přídělu nemovitosti, nikoliv teprve zápisem vlastnického práva v pozemkové knize. Oproti tomu Z. Müller s odkazem na ustanovení § 436 o.z.o. a § 4 zákona č. 95/1871 ř. z., o zavedení obecného zákona o pozemkových

⁹⁷ PETRŽELKA, K.: O způsobech odevzdání přiděleného majetku do vlastnictví. Osidlování II, č. 4-5, s. 85.

⁹⁸ MRUZEK, K.: Význam zápisu vlastnického práva v pozemkové knize pro určení doby nabytí nebo pozbytí vlastnictví k nemovitostem. Správní právo č. 1/1993, s. 11.

knihách, dokazuje, že k nabytí vlastnického práva k nemovitostem se obecně vyžadovala intabulace. Výjimku musel stanovit zvláštní předpis (např. § 5 odst. 2 dekretu č. 28/1945 Sb.)⁹⁹. K tomu lze dodat, že ze znění citovaných ustanovení skutečně vyplývá, že není možno Müllerovo stanovisko bez dalšího odmítnout¹⁰⁰. Nicméně publikovaná judikatura spíše zdůrazňuje, že ani v době platnosti o.z.o. neplatil intabulační princip bezvýjimečně a vztahoval se k převodu nemovitosti, jejíhož vlastnictví bylo možno nabýt i bez knihovního zápisu, např. přivlastněním, příklepem, vydržením, vyvlastněním a dalšími způsoby (R 35/93, Nález ÚS č. 166/1995 Sb.).

Je tedy zřejmé, že ani obecné úvahy o nabývání vlastnického práva podle o.z.o. nevedou k cíli. Nabízí se tedy zřejmě poslední možnost, jak dosáhnout uspokojivého řešení, které by mělo oporu v právní vědě anebo v publikované literatuře. Jde o posouzení právní povahy přídělu jako obecného institutu, který se v našem právu objevil v zákoně č. 81/1920 Sb. (zákon přídělový), který byl vydán k realizaci první pozemkové reformy. Ani zde však není věc zcela jasná; J. Sedláček připomíná, že "právní povaha přídělu je velmi sporná"¹⁰¹. Dokládá pak, že "význam intabulačního principu je omezen na převod nemovitostí, a to zase jen nemovitostí v knize pozemkové zapsaných"¹⁰² a že "ze zásady, že intabulační princip týká se jen nabytí předáním, je odchylka v pozemkové reformě. Podle § 28 přídělového zákona č. 81/1920 Sb. z. a n. nabývá přídělce přídělu zápisem v knize pozemkové"¹⁰³. Podobně komentář k o.z.o. (autorem této části je F. Rouček) uvádí, že "Vkladu jest zapotřebí u převodu nemovitosti... Na tom nic nemění § 4 knihovního zákona, neboť neustanovuje, kdy jest potřebí knihovního zápisu. Výjimka ze zásady, že požadavek intabulace se týká jen nabytí převodem, tvoří § 28 přídělového zákona č. 81/1920 Sb. z. a n., podle něhož přídělce nabývá přídělu zápisem v knihy pozemkové"¹⁰⁴. Je tedy zřejmé, že oba významní odborníci, jejichž autorita je nezpochybnitelná, považují nabytí přídělu

⁹⁹ MÜLLER, Z.: K intabulaci. Správní právo č. 1/1994, s. 16.

¹⁰⁰ § 436 o.z.o.: „Má-li se vlastnictví k věcem nemovitým nebo ke stavbě převést podle pravomocného rozsudku, soudního rozdělení nebo odevzdání pozůstalosti, je rovněž potřebí vkladu (§§ 431 až 433) nebo uložení listiny (§§ 434, 435)“. § 4 zák. č. 95/1871 ř. z.: „Práva knihovní (§ 9) nabývají, převádějí, omezují a ruší se pouze zápisem jich do hlavní knihy“.

¹⁰¹ SEDLÁČEK, J.: Vlastnické právo. Praha 1935, s. 343.

¹⁰² Tamtéž, s. 320.

¹⁰³ Tamtéž, s. 324.

¹⁰⁴ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J.: komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské rusi. Praha 1935, II. díl, s. 505.

za případ přechodu vlastnictví, který by nebyl výslovného ustanovení § 28 zákona č. 81/1920 Sb. intabulace nevyžadoval. Problém je ovšem v tom, že § 28 zákona č. 81/1920 Sb. o nabytí vlastnictví vůbec nehovoří. S vynaložením jistého úsilí však čtenář (který mezitím pracně zjišťuje, zda má k dispozici skutečně autentický text zákona, zda zákon nebyl mezi léty 1920 - 1935 novelizován apod.) dospěje k závěru, že jde patrně o § 28 zákona č. 329/1920 Sb. (zákon náhradový). Podstatné nicméně je, že oba autoři dosahují shody v tom, že z povahy věci vyplývá, že k nabytí vlastnického práva přídělce k přiděleným nemovitostem není třeba intabulace, nestanoví-li zvláštní předpis jinak. V podstatě stejné stanovisko zaujala i tehdejší judikatura¹⁰⁵. V rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 10. 3. 1928, sp. zn. Rv I 783/27 (Vážný, 7862) na které odkazovala i další publikovaná rozhodnutí, po podrobném rozboru problematiky přidělů, sahajícím až k rozdělování veřejné půdy ve starém Římě, bylo zaujato stanovisko, že "Právo československé spočívá tedy na theorii adsignační, přidělové, že totiž nabytí půdy se uskutečňuje přiznáním jí se strany povolaného k tomu úřadu správního, tedy úředním aktem správním. Nabytí to jest tedy povahy veřejnoprávní. Z toho všeho plynou tyto důležité poznatky: nabytí se uskutečňuje právoplatným (moci práva nabytím) rozhodnutím Státního pozemkového úřadu přiděl přiznávajícím, zkrátka řečeno rozhodnutím přidělovým, z čehož plyne, že není potřebí ani vkladu do knih ani hmotného odevzdání pozemku... Zákon se sice s touto otázkou nikde výslovně nezabývá, nicméně na tom stanovisku všude stojí (zejména např. v § 31 náhradového zákona, podle něhož přidělem dostává se přidělci nemovitosti, ne však teprve jen nároku na ni) a plyne totéž z povahy věci, neboť zápisu do knih není k ničím ochraně třeba". Pokud tedy nesporné autority (Knapp, Rouček, Sedláček) i dobová judikatura zastávají názor, že vlastnictví k přidělenému nemovitému majetku se nabývá bez intabulace, zdá se, že dnešní spory o věc jsou zbytečné. Je ovšem nepochybné, že proti tomuto řešení by mohly být vznášeny různé námitky. Již z poznámek autorů shora citovaných je však zřejmé, že ve dvacátých až čtyřicátých letech byla tato problematika považována za spornou a nejasnou. V této "šedé zóně" je třeba hledat pevný bod. Tímto bodem je nepochybně zmíněné rozhodnutí Nejvyššího soudu a názory předních civilistů. Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. žádná odchylná ustanovení o nabytí vlastnictví nemá, proto se vlastnického práva k nemovitému majetku nabývá

¹⁰⁵ Podrobný přehled judikatury k první pozemkové reformě a její revizi lze najít v publikaci MICHL, J., NOVÝ, J., PETRŮV, F.: Revize první pozemkové reformy. Praha 1948.

rozhodnutím Ministerstva zemědělství o schválení přidělového plánu okresní rolnické komise (§ 9 odst. 5) anebo ve sporných případech rozhodnutím téhož ministerstva podle (§ 9 odst. 6). Toto stanovisko zaujal i Nejvyšší soud v rozhodnutí ze dne 26. 11. 1997, č.j. 2 Cdon178/97-79.

První etapa poválečné pozemkové reformy přinesla převratné změny v českém zemědělství. Celkem bylo v českých zemích konfiskováno 2,400.449 ha veškeré půdy, z toho 1,405.070 ha zemědělské, která se přidělila domkářům, malorolníkům, zemědělským dělníkům a ostatním venkovským bezzemkům. Zbylá půda zůstala státu nebo byla přidělena veřejným institucím. Šlo většinou o půdu lesní, neboť veškeré lesní porosty nad 100 ha byly přidělovány státu. Pozemková reforma také výrazně změnila třídní strukturu vesnice. Tato první etapa poválečné pozemkové reformy znamenala vznik a posílení tzv. středního rolníka, byla osídlena zemědělská půda v českém pohraničí a splněn tak historický národní úkol, došlo k převratným změnám ve vlastnictví půdy.

2. Druhá etapa – 1947 revize první pozemkové reformy

Toto období je poznamenáno snahou o dokončení pozemkové reformy. Dne 11. července 1947 byl přijat zákon č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Tato právní úprava odkazuje na zvláštní předpisy z doby první pozemkové reformy. Citovaný zákon se tedy v podstatě vrátil do doby nabytí účinnosti předpisů o první pozemkové reformě. Pravomoc z tohoto zákona mělo Ministerstvo zemědělství. Zejména byl velký tlak na převzetí tzv. zbytkových statků. Je zajímavé, že pojem zbytkový statek nebyl a není v právním řádu vymezen, pouze zákon č. 81/1920 Sb., zákon přidělový, rámcově řeší problematiku, jak přistupovat k souboru zemědělských budov a staveb u velkostatků, které by v rámci první pozemkové reformy (po přidělech) zůstaly nevyužity.

Pro charakter poválečné pozemkové reformy je příznačné, že Ministerstvo zemědělství, vedené komunistickým ministrem Ďurišem, předložilo návrh zákona o revizi pozemkové reformy na podzim roku 1946 nejdříve k vyjádření rolníkům. Tento postup byl kritizován opozičními stranami jako nedemokratický atd. Osvěta této nové právní úpravy byla tak silná, že rolníci napříč politickým spektrem

souhlasili s navrhovanou úpravou. Samotný zákon o revizi první pozemkové úpravy však potřeboval prováděcí předpis a tím bylo nařízení vlády ze dne 7.ledna 1948 č. 1/1948 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revizi první pozemkové reformy. Zároveň byl ve vládě schválen návrh zákona o nové pozemkové reformě. Pro návrh hlasovali samozřejmě komunisté, sociální demokraté a národní socialisté. Lidovci a slovenští demokraté hlasovali proti. Lidovcům šlo hlavně o uhájení církevní půdy. Národní socialisté obhajovali vlastnictví půdy i těch, kteří na ni bezprostředně nepracovali – obhajovali střední třídu, která byla vlastníkem pozemků, ale bezprostředně na pozemcích nepracovala a dále národní socialisté argumentovali proti další pozemkové reformě ekonomickými argumenty, že další konfiskace velkostatků a zbytkových statků může ohrozit zásobování obyvatelstva. Zemědělský výbor Národního shromáždění odmítl dne 12.února 1948 projednávat zákon o nové pozemkové reformě. Na tento krok bylo reagováno na sjezdu závodních rad dne 22.února 1948, kdy v prohlášení se objevil požadavek na výkup zemědělské půdy nad 50 ha a půdy spekulční, na které vlastníci pozemků nepracovali.

Sjezd rolnických komisí konaný dne 28. a 29. února 1948 potom tento požadavek rovněž prohlásil za prioritu v zemědělství.

Zákon o revizi první pozemkové reformy předpokládal, že celou agendu bude řídit tzv. revizní komise a teprve nařízením vlády se stanovily podrobnosti ohledně složení a jednání revizní komise. Ihned po schválení vládního nařízení přikročilo Ministerstvo zemědělství k provádění revize první pozemkové reformy. Ministr zemědělství svolal již na 14.ledna 1948 ustavující schůzi revizní komise. Revize první pozemkové reformy měla být provedena do podzimu 1948, aby rolníci mohli již na podzim 1948 přidělenou půdu obdělávat, tj. zejména osít. Revizní komise začala pracovat okamžitě a již na přelomu ledna a února 1948 byla dokončena pozemková reforma na tak velkých majetcích jako bylo arcibiskupství olomoucké a biskupství nitranské, dále byla provedena revize panství Schwarzenberského, Colloredo –Mansfelda a zbytkový statek ministra exilové vlády v Londýně dr.Feiradenda. Důsledné provádění revize první pozemkové reformy bylo umožněno stále revolučními snahami drobných rolníků o získání půdy.

3. Třetí etapa – 1948 nová pozemková reforma

Již 21.března 1948 byl Ústavodárným národním shromážděním přijat zákon č.46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě), dále jen „zákon“. Zákon stanovil, že výkupu podléhá půda jen těch výkonných zemědělců, kteří mají více než 50 ha veškeré půdy. Výkonného zemědělce s jeho rodinnými příslušníky nutno považovati za jednotku hospodářskou, a proto podle osnovy sčítá se půda výkonného zemědělce s půdou jeho rodinných příslušníků. Zásada, že půda patří těm, kdož na ní pracují, dochází výrazu v ustanovení § 1 odst. 3, podle něhož bude vyvlastněna půda těch, kdož na ní trvale nepracují. Zvláštní důraz má tu slovo "trvale", jež neznamena výlučně. Proto nebude vykupována půda těm, kdo na ní nepracují jen z důvodů přechodných, tedy zejména nikoli např. zemědělci, který byl povolán k výkonu presenční služby vojenské, nebo odešel do škol, aby doplnil své vzdělání, nebo dělníkům, maloživnostníkům atd., kteří vedle svého povolání sami pracují na půdě.

Pojem "kdo na půdě pracuje" zahrnuje též takového výkonného zemědělce, který buď částečně pro jiné zaměstnání nebo pro rozsah podniku je odkázán na pomoc rodiny a zaměstnanců. Ze zásadních ustanovení § 1 odstavce 3 zákona jsou v osnově stanoveny výjimky dvojího druhu, a to v odstavci 4 a v odstavci 5. Případy, které má na zřeteli odstavec 4, kdy zemědělci, podobně jako jiní obyvatelé emigrují do ciziny, aby se později vrátili, jsou praktické zvláště na Slovensku. Bylo proto nutno na ně pamatovat. Stejně musel zákon vzít zřetel na jiné závažné důvody, které vlastníku brání, aby na své půdě pracoval, jako je stáří, nemoc, vdovství, invalidita, výkon veřejné funkce, nezletilost apod. Ve všech těchto případech ovšem zákon předpokládal, že vlastník do doby, než některý z těchto důvodů nastal, na půdě pracoval, a tedy byl výkonným zemědělcem, u nezletilců pak, že rodiče nebo prarodiče byli výkonnými zemědělci. Kde tento předpoklad není splněn, tam ovšem dojde k výkupu. Bylo pamatováno i na další časté případy, kdy rodiče sice převedou půdu na děti, avšak vyhrazují si užívání do své smrti. V odstavci 5 se stanoví výjimka z ustanovení odstavce 3 z důvodů sociálních. Odstavec 5 má na zřeteli vlastníky, kteří sice nejsou výkonnými zemědělci, resp. na půdě sami trvale nepracují, avšak jsou na výnosu půdy, kterou vlastní, existenčně závislí, potřebující výnos ten

k doplnění důchodu plynoucího jim z jejich povolání, jako např. dělníci a maloživnostníci. Poznamenává se však, že tu nejde o venkovského živnostníka, který vedle své živnosti pracuje sám také na půdě, neboť na tuto půdu ustanovení odstavce 3 v tomto případě nedopadá. Výhoda poskytovaná odstavcem 5 jest omezena na míru nezbytně nutnou a sociálně odůvodněnou. V § 11 zákona č. 109/1947 Sb., o dani ze mzdy, byl stanoven minimální důchod, který nepodléhá zdanění z důvodů sociálních (369 Kč při týdenních mzdových obdobích nebo 1.600,-Kč při měsíčních mzdových obdobích). Totéž hledisko se uplatňuje v ustanovení odstavce 5, poněvadž např. u pachtu pozemků je třeba pamatovat u propachtovatele na placení pozemkové daně, přírážek k ní a dávek, dále u budov na udržovací výdaje. Ustanovení odstavce 6 upravuje výkup pozemků, které jsou ve spoluvlastnictví. I pro tyto případy se zajišťuje stejné posuzování každého spoluvlastníka zvláště tak, jako je tomu v případech, uvedených v předcházejících odstavcích.

Tedy například: Jestliže má někdo v individuálním vlastnictví 35 ha půdy a kromě toho mu přísluší spoluvlastnictví k jedné třetině na pozemku o výměře 60 ha, spoluvlastnickému podílu by tedy odpovídal reálný podíl o výměře 20 ha, bude se posuzovati podle tohoto zákona, jako by vlastnil pozemek o celkové výměře 55 ha. Podléhá tudíž u něho výkupu 5 ha půdy průměrné bonity. O tom, zda vlastník spadá pod účinnost zákona podle odstavce 2, je rozhodná výměra jeho půdy označené v odstavci 7. Za půdu sloužící zemědělské výrobě (odstavec 1) se považuje půda, která jí skutečně slouží. Nespadá sem tudíž stavební parcela, která již zemědělské výrobě neslouží. Ustanovení odstavce 9 předem řeší případy, kdy půda byla ve skutečnosti převedena, ale převod nebyl dosud knihovně proveden. Sem patří i případy, kdy stav pozemkové knihy nesouhlasí se skutečným stavem faktickým, a ovšem i případy, když pozemkové knihy nejsou na území Československé republiky, nebo kdy byly válkou zničeny. Bylo třeba řešit i otázku vlastnickou v případech úmrtí vlastníka v zemích České a Moravskoslezské a výslovně říci, že se za vlastníka pokládá dědic nebo odkazovník, kterému má půda připadnout.

Ustanovení § 2 odstavců 1 a 2 zákona je obdobou ustanovení § 16 zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Zákon se zásadně vztahuje na veškerou pozemkovou držbu a má provést novou její úpravu, účelnou z hlediska

hospodářského, a sociálně spravedlivou odstraněním obchodních a spekulčních zájmů, které s držbou zemědělské půdy až dosud byly spojovány. Poměry majetkových souborů, uvedených v odstavci 3, jsou však do té míry spletné, že jejich uspokojivým vyřešením se musí zabývat zvláštní norma.

Podle ustanovení § 1 zákona se posuzuje člen zemědělského výrobního družstva a jeho podílnictví na družstvu tak, jako kdyby vlastnil tu část družstevní půdy, která by odpovídala výši (počtu) jeho družstevního podílu v případě reálného rozdělení družstevních pozemků. Jestliže připadá na člena družstva a jeho rodinné příslušníky (§ 4) podle jejich podílů více půdy, než činí výměra stanovená v § 1, odstavci 2, vykoupí stát tu část podílu, která odpovídá výměře přesahující výměru stanovenou v § 1 odstavci. 2. Při zjišťování výměry podle § 1 odst. 2 se sčítá půda odpovídající družstevnímu podílu s vlastní půdou člena a jeho rodinných příslušníků.

V ustanovení § 4 zákona byly taxativně uvedeny osoby, které jsou rodinnými příslušníky podle tohoto zákona. Poutem spojujícím tyto osoby jest poměr příbuzenský nebo švagrovský, resp. poměr tomu podobný (druh, družka). V hospodářskou jednotku jsou tyto osoby sloučeny jen v tom případě, pokud žijí ve společné domácnosti, neboť pak v této společné domácnosti opatřují své hospodářské potřeby. Podle zákona se proto sčítá také jejich půda. Poněvadž se sčítá majetek manželů, bylo nutno pod režim zákona vzít i druhu nebo družku, aby ustanovení o manželstvích nevedla k uzavírání fiktivních manželských svazků.

Vlastníku půdy, na něhož se vztahují ustanovení § 1 odst. 2 zákona, se vyhradilo právo, aby si sám zvolil, které pozemky si ponechá a které se stanou předmětem výkupu, ovšem s tím omezením, které má zabránit tomu, aby volba nebyla provedena tak, že by si vlastník pro výkup ponechal jen pozemky nejméně hodnotné. Bylo proto stanoveno, že pozemky, které si vlastník půdy ponechá, musejí svojí hodnotou odpovídat průměru bonity příslušného druhu pozemků. Ustanovení o ponechání si souvislého celku o zajištění veřejného zájmu a o účelném využití vykoupené půdy bylo dalším kritériem pro výkon práva volby. Veřejným zájmem zde bude především ta okolnost, aby při výkupu o přidělu půdy bylo pamatováno na půdu potřebnou pro veřejné účely, jako např.

pro stavbu školy, kostela, sokolovny, hřiště apod., a to z toho důvodu, aby pak v pozdějších letech nemusela být odnímána půda pro tyto účely drobným zemědělci. Musí se najít soulad mezi zájmy dosavadního vlastníka a zájmy přídělci, aby jednak dosavadní vlastník mohl účelně hospodařit na pokud možno neroztříštěné půdě, jednak, aby mohli přídělci na přidělené půdě řádně hospodařit, zejména, aby nedocházelo k případům, že by si dosavadní vlastník ponechal půdu jen u obce a přídělci by obdrželi půdu vzdálenou. Věc musela být řešena tak, aby obě strany mohly řádně hospodařit. Řádným hospodařením se pak rozumělo takové hospodaření, jež odpovídalo požadavkům tehdejší doby, která do čela hospodářského pokroku stavělo zásadu mechanizace zemědělství, předpokládající hospodaření na scelených pozemcích. Bylo vedoucí zásadou, že při provádění výkupu nemá dojít k roztržení pozemkové držby, nýbrž k jejímu soustředování pokud možno v jediný celek. Této zásady bylo nutno dbát jak při výkupu, tak i při přidělu podle § 16 zákona.

Z této zásady byly možné odchylky opět jen ve prospěch veřejného zájmu na řádném hospodaření tam, kde bylo nutné přidělit půdu pro rozšíření dosud těsných obytných a hospodářských budov a dvorů, a aby u hospodářských budov mohly být zřizovány výběhy pro dobytek.

Ustanovení § 7 a § 8 zákona jsou obdobou ustanovení § 3 zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Případy, kdy mělo dojít k výkupu, byly zpravidla místnímu národnímu výboru známy, avšak jen v malých obcích, proto zákon rozlišoval a jednak zavedl soupisové řízení na vyzvání (§ 7 odst. 3), jednak ukládá samému vlastníku, aby bez vyzvání splnil soupisovou povinnost (§ 7 odst. 1 a odst. 4). Ustanovení § 7 odst. 6 má za účel sjednat podklad pro zásah Ministerstva zemědělství.

Obecná cena zemědělské půdy v posledních letech vlivem války a okupace velmi kolísala, bylo proto nutno vzít za základ průměr cen, dosahovaných v delší době. Zákon počítal s dobou 10 let, která zahrnovala v sobě jak poměry z doby předválečné, tak i poměry okupační a poměry porevoluční. Dosáhlo se tak spravedlivého průměru, který objektivně vyjádřil obecnou cenu půdy bez zřetele na výkyvy, způsobené mimořádnými poměry.

Při obecné úpravě pozemkové držby nelze však poskytnout za vykoupenou půdu celých 100 % obecné ceny, neboť nutno počítat pro její přiděl i s úhradou správních nákladů, které by jinak přidělovou cenu zdvihly nad cenu obecnou, tedy na výši, při níž by patrně nebylo možno provést hladký a rychlý přiděl vykoupené půdy. Z tohoto důvodu se stanovila jako cena výkupní obecná cena, snížená o 20 %. Celé ustanovení o výkupu se však záhy ukázalo jako nadbytečné, protože nařízení vlády ze dne 12.července 1949 č. 192/1949Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o nové pozemkové reformě, stanovilo v ustanovení § 20 toto: „Placení náhrady bude upraveno zvláštními předpisy“. Tyto zvláštní předpisy však nebyly nikdy vydány.

Ustanovení § 10 zákona bylo nutné vykládat ve spojitosti s ustanovením § 6 zákona. Právo volby v mezích uvedených v § 6 a ve výkladu k němu zůstává ovšem nedotčeno. Místní národní výbor po provedení soupisu vyzve místní rolnickou komisi, aby zahájila jednání s vlastníkem podle odstavce 1. Vlastní rozhodnutí o výkupu náleží okresnímu národnímu výboru. Opravné prostředky se stanoví v ustanovení § 21 zákona. V případě nečinnosti orgánů zasahuje Ministerstvo zemědělství podle odstavce 4. Není zamýšleno vkládat vlastnické právo k vykoupeným pozemkům na československý stát, jestliže půjde o půdu, která jest určena pro přiděl. Z toho důvodu, aby knihovní soudy nebyly zbytečně zatěžovány vklady vlastnického práva, byl výkup pozemků v knihách pozemkových toliko poznamenán s tím účinkem, že dnem poznámky tohoto výkupu přešlo na československý stát i vlastnictví k vykoupenému pozemku. Vlastnické právo bylo pak vloženo teprve pro přidělce. V případech, kde tuto poznámku výkupu nebylo možné provést proto, že knihy nebyly na území Československé republiky, nebo že byl nesoulad mezi skutečným stavem držby a stavem knihovním, nahradila se poznámka výkupu v knihách vyhlášením výkupu na úřední desce okresního národního výboru a v příslušné obci se stejným účinkem.

Z ustanovení náhradového zákona přicházela v úvahu ustanovení jeho § 47 až § 52. V případech, na které se vztahovalo ustanovení § 1 odst. 2 zákona, půjde o poměrné uspokojení závazků v poměru uvedeném v poslední větě § 11 odstavce 1 zákona s výjimkou výměnku, o němž měl § 11 zvláštní ustanovení v odstavci 2. Avšak i zde mohlo dojít k poměrnému vypořádání výměnku

kapitalizací jeho poměrné části a zaplacením a redukováním výměnkářských dávek, které pak zůstanou dále váznout na nevypoupené části nemovitostí. Případy, o kterých jedná ustanovení § 11 zákona v odstavci 2, druhé větě, jsou zejména ty, kde by v důsledku výkupu mohla být existence výměnkářů dotčena do té míry, že by nebyla bezpečně zajištěna. Instituci výměnku bylo postaveno na roveň vdovské právo požívání, což byla instituce byla obvyklá podle platného práva na Slovensku.

Ustanovení § 12 - § 14 zákona měla zaručit plynulost řádného hospodaření na vykoupené půdě, na níž bude tedy dosavadní vlastník nebo jiná z oprávněných osob hospodařiti i po právoplatném výkupu až do dne, ke kterému bude dána výpověď. V této souvislosti odkazují na zákon č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, který obsahoval i sankci vůči tomu, kdo přemění ornou půdu v jinou kulturu (§15) nebo řádně nehospodaří (§2).

Ustanovení § 13 odst. 2 bylo zvoleno proto, že již delší dobu docházelo často k transakcím, o nichž jedná odstavce 1 v úmyslu, aby se vlastníci půdy vyhnuli připravované úpravě pozemkové držby.

K utvoření místních rolnických komisí došlo obdobně, jako tomu bylo při předcházejících dílčích úpravách pozemkové držby, prováděných podle konfiskačních předpisů a podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Bylo v zájmu rychlého a účelného provedení výkupu a přidělu vykoupené půdy, aby při těchto věcech spolupůsobily lidové orgány a osoby, které byly na provedení úpravy pozemkové držby přímo zúčastněny.

Účel ustanovení § 16 zákona vyplýval z jeho odstavce 2. Vedle toho mělo být postaráno o veřejné zájmy, sledované veřejnoprávními korporacemi v mezích jejich působnosti, a o podporu stavebního ruchu přidělem pozemků dělníkům, veřejným i soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům, a uspokojeny měly být i zájmy zahrádkářů. Další podmínky přidělu stanovily odstavce 3 až 6. Ustanovení § 16 zákona se kryjí se v podstatě s obsahem ustanovení § 8 zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Pokud si vykoupnou půdu neponechával stát za náhradu pro účely veřejné nebo pro

budoucí přiděl, přidělilo ji Ministerstvo zemědělství do vlastnictví: malozemědělcům k doplnění jejich nesoběstačných usedlostí, drobným pachtýřům, zejména pokud jde o přiděl půdy jimi dosud obdělávané, jestliže se neucházel o tuto půdu pachtýř, který pozbyl pachtu po vyhlášení zákona ze dne 3. července 1947, č. 139/1947 Sb., o rozdělení pozůstalostí se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, zemědělským zaměstnancům, malozemědělcům a jiným osobám k vytvoření zemědělských soběstačných usedlostí, malým a středním zemědělcům, jimž byla po 1. lednu 1930 půda vyvlastněna na stavby cest, železnic nebo jiných objektů veřejného zájmu, obcím a okresům, jakož i jiným veřejnoprávním korporacím pro účely veřejné, zejména pro plánovité provádění bytové péče, a obecně prospěšným stavebním a bytovým družstvům, zemědělským výrobním družstvům k účelům společného hospodaření a jiným zemědělským družstvům pro potřeby jejich provozu, dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,5 hektaru pro stavbu vlastního domu nebo na zřízení zahrádky nebo rozšíření provozních zařízení, na návrh příslušného ministra průmyslovým podnikům, pokud ji nutně potřebují ke svému řádnému provozu a rozvoji.

Při provádění přidělu se postupovalo tak, aby bez újmy přednostního práva bylo uspokojeno co nejvíce uchazečů z řad držitelů nesoběstačných usedlostí a aby tyto usedlosti byly doplněny nejvýše na míru soběstačnosti. Za soběstačné usedlosti se považují usedlosti s nejmenší výměrou půdy 5 hektarů v oblasti řepářské, 8 hektarů v oblasti obilnářské, 10 hektarů v oblasti bramborářské a 15 hektarů v oblasti pastvinářské. Jestliže neodpovídá bonita půdy průměrné bonitě výrobní oblasti, může být nejmenší výměra posuzována podle oblasti, které svojí bonitou odpovídá. V případě, že je dostatek půdy, lze po uspokojení oprávněných uchazečů přidělit půdu k doplnění usedlostí až do dvojnásobku nejmenší výměry soběstačné usedlosti. Pro určení jednotlivých výrobních oblastí platí vládní nařízení ze dne 21. října 1947, č.183/1947 Sb., jímž se určují zemědělské výrobní oblasti.

Uchazeči o přiděl musí prokázat že jsou československými státními občany nebo že jsou za ně považováni podle § 1 nebo § 2 ústavního zákona ze dne 12. dubna 1946, č. 74/1947 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti, že jak oni, tak i jejich rodinní příslušníci, žijící s nimi ve společné

domácnosti, jsou české, slovenské neb jiné slovanské národnosti, že pravoplatným výrokem trestního soudu pro zločin neztratili volební právo a že jsou národně a státně spolehliví. Ustanovení o národnosti neplatí u osob jmenovaných v § 1 a § 6 zákona ze dne 19. prosince 1946, č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození. Dále na tomto úseku platil zákon č. 164/1946 Sb., o péči o vojenské a válečné poškozence a oběti války a fašistické persekuce. Oprávnění uchazeči o přiděl, kteří neměli trvalé bydliště v obci, v jejímž obvodu leží přidělovaná půda, měli nárok na přiděl půdy v této obci pouze tehdy, nemohou-li dostati přiděl půdy podle dekretů presidenta republiky ze dne 21. června 1945, č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, a ze dne 20. července 1945, č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, nebo podle nařízení Slovenské národní rady ze dne 23. srpna 1945, č. 104/1945 Sb. n. SNR, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa, ve znění nařízení Slovenské národní rady ze dne 14. května 1946, č. 64/1946 Sb. n. SNR, a ze dne 19. prosince 1947, č. 89/1947 Sb. n. SNR. Přednostní právo na přiděl půdy mají oprávnění uchazeči (odstavec 1), a to drobní pachtýři, uvedení v odstavci 1, písm.b), malozemědělci a drobní pachtýři poškození válkou, výkonní zemědělci, kteří po 1. lednu 1930 pozbyli svého majetku bez svého zavinění exekučním prodejem, pokud jde o tento majetek nebo jeho část, krajané vracející se do vlasti, uvedení v zákonu ze dne 1. července 1947, č. 138/1947 Sb., o péči o přistěhovalce, jakož i o některých jejich přednostních právech, osoby uvedené v § 84 odst. 1 zákona č. 164/1946 Sb., ustupující spoludědicové podle § 10 zákona č. 139/1947 Sb. Lesní celky, pokud se nepřidělily státu, se přidělily svazkům územní samosprávy nebo lesním družstvům, jestliže nepřevyšují zpravidla výměru 100 hektarů, ve zvlášť výjimečných případech lesním družstvům až do výměry 250 hektarů, při tom by mělo být přihlášeno k potřebám arondace hospodářských lesních celků. Jednotlivým výkonným zemědělcům se mohla přidělit menší lesní půda ve výměře kolem 2 hektarů, uzavřenou nebo vklíněnou do jejich zemědělského majetku nebo přidělu.

Přídělové řízení provádí Ministerstvo zemědělství v součinnosti se zástupci uchazečů (rolnickými komisemi). Přidělená půda přechází dnem převzetí držby do vlastnictví přídělce. Přídělce je povinen na přidělené půdě osobně pracovat s péčí řádného hospodáře. Pro provádění knihovního pořádku platilo přiměřeně ustanovení zákona č. 90/1947 Sb., o provedení knihovního pořádku stran konfiskovaného nepřátelského majetku a o úpravě některých právních poměrů vztahujících se na přidělený majetek, při čemž vlastnické právo k přiděleným nemovitostem mohlo být přímo převedeno z dosavadních vlastníků na přídělce.

Ustanovení § 24 zákona je shodné s ustanovením § 11 zákona č. 142/1947 Sb., o revisi první pozemkové reformy, pouze s tím rozdílem, že na místě pojmu "převzaté půdy" je použit pojem "vykoupené půdy". Toto ustanovení bylo zřejmě přijato v zájmu hladkého provedení úpravy pozemkové držby.

Na rozdíl od první etapy – konfiskací zemědělské půdy, druhé etapy – revize první pozemkové reformy, které byly akcemi krátkodobými, představovala nová pozemková reforma dlouhodobý proces, v němž byly upraveny vlastnické vztahy k půdě. Nová pozemková reforma začala v omezené míře v roce 1948 a provedla se hlavně v roce 1949, kdy byla vykoupěna půda velkostatků nad 50 ha, půda spekulanti a půda církevní. Získaná půda byla předávána přídělcům, později již v rámci socializace vesnice, byla půda předávána státním statkům nebo zemědělským družstvům. S prvními kroky združstevňování vesnice skončila druhá pozemková reforma. Na předpisy upravující druhou pozemkovou reformu navázalo ještě vládní nařízení č.50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, kdy např. ustanovení § 10 stanovilo:

„(1) Každý vlastník zemědělské půdy, který na ní trvale nehospodaří, je povinen sám se postarat o její obdělání. Jestliže vlastník na této půdě sám nehospodaří a jsou-li splněny ostatní podmínky pro výkup půdy podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě, provede se výkup půdy. Vlastník však může vždy také dobrovolně nabídnout státu, aby jeho půdu převzal bezplatně do vlastnictví. Provede-li se výkup půdy, zemědělský odbor rady okresního národního výboru odevzdá vykoupěnou půdu do trvalého užívání jednotnému zemědělskému družstvu nebo ji převede do správy státního statku (výzkumného nebo školního statku); není-li možné takto zajistit obdělání této půdy, přikáže ji

výkonný orgán místního národního výboru do užívání malým a středním rolníkům, kteří jsou s to tuto půdu řádně obdělávat.

(2) Nejsou-li splněny podmínky pro výkup půdy podle zákona č. 46/1948 Sb., po případě nenabídne-li vlastník dobrovolně půdu státu, a nepostará-li se sám o její obdělání nebo nezajistí-li její obdělání jinak, přikáže výkonný orgán místního národního výboru půdu do užívání zemědělskému závodu socialistického sektoru, a není-li to možné, malým a středním rolníkům, kteří jsou s to ji řádně obdělávat.“

Kapitola III.

Uživací vztahy k pozemkům

(období 1948 – 1990)

Období po druhé pozemkové reformě, tj. zhruba od roku 1948 je zajímavé z hlediska právní úpravy k pozemkům, kdy postupně převládla právní úprava založená na uživatelských vztazích bez ohledu na vlastnické právo. Mezi nejdůležitější uživatelské instituty k půdě, oproštěné do značné míry od závislosti na právu vlastnickém, patřily tyto:

1. Právo družstevního užívání pozemků.

Kořeny tohoto práva obsahoval již zákon č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech a nařízení ministra zemědělství č. 75/1949 Sb., kterým se provádí zákon o jednotných zemědělských družstvech. Podrobnou úpravu práva družstevního užívání pozemků však zavedl až další zákon č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, ve znění pozdějších předpisů, a vzorové stanovy publikované jako vyhláška č. 169/1964 Sb., kterou se vyhlašují Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev s doplňky a změnami přijatými VI. celostátním sjezdem jednotných zemědělských družstev. Právo družstevního užívání získalo družstvo:

a) k pozemkům, které člen sdružil do jednotného zemědělského družstva, dále jen „JZD“, přičemž měl povinnost sdružit nejen pozemky vlastní, ale i ostatní pozemky, na nichž při vstupu do JZD hospodařil (například na základě nájemní smlouvy nebo bez právního titulu)

b) k pozemkům, které byly členu přiděleny do tzv. náhradního užívání při provádění hospodářsko-technických úprav pozemků, a to na základě vládního nařízení č. 47/1955 Sb., o opatřeních v oboru hospodářsko-technických úprav pozemků.

JZD mělo při výkonu tohoto práva stejné oprávnění i povinnosti, jaké příslušely vlastníku, pouze s tím rozdílem, že nemohlo tyto pozemky zcizit ani zatížit. Další úpravu tohoto právního institutu provedl zákon č. 122/1975 Sb., o zemědělském družstevnictví (a to v ustanovení § 37 - 42). Tento zákon stanovil

časovou neomezenost tohoto práva a současně zakotvil i povinnost vlastníka pozemků, jehož vlastnictví mělo být převedeno na jiný subjekt, aby si ke smlouvě o zamýšleném převodu vyžádal i souhlas JZD. Výjimku tvořily pouze darovací převody na stát. JZD mohlo zejména

- a) provádět na sdružených pozemcích úpravy potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby,
- b) měnit podstatu sdružených pozemků a čerpat z ní,
- c) zřizovat na sdružených pozemcích stavby potřebné pro činnost družstva i obytné domy v rámci podnikové bytové výstavby.

Veškeré porosty na sdružených pozemcích byly ve vlastnictví JZD a JZD bylo oprávněno i povinno chránit své právo družstevního užívání proti každému, kdo do něj neoprávněně zasahoval.

Úpravu práva družstevního užívání obsahoval i další zákon č. 90/1988 Sb., o zemědělském družstevnictví. Snad stojí za zmínku, že se JZD mohlo vzdát práva družstevního užívání k pozemku, který byl podle zvláštních předpisů určen k zastavění, a to ve prospěch současného vlastníka sdruženého pozemku a po předchozím souhlasu okresního národního výboru, pokud takový pozemek mohl být předmětem práva osobního užívání. Z uvedeného vyplývá nadřazené postavení tohoto užívacího institutu a zatlačení nebo utlumení vlastnických práv.

Teprve zákon č. 162/1990 Sb., o zemědělském družstevnictví, provedl zásadní změny v této problematice.

1. Zrušil časovou neomezenost práva družstevního užívání.
2. Zavedl možnost vrácení přenechaných pozemků, a to na základě roční výpovědi ke dni 31. 12. běžného roku (nebylo-li ve smlouvě o přenechání pozemků stanoveno něco jiného).
3. K tomu, aby sdružené pozemky mohly být písemnou smlouvou přenechány občanům a organizacím k dočasnému užívání, stanovil citovaný zákon jako nutnou podmínku souhlas vlastníka. Tento souhlas byl také nutný k udělení stavebního povolení (příp. již územního rozhodnutí), podle něhož má být na pozemku v dočasném užívání jiné osoby zřízena dočasná stavba.

4. JZD bylo povinno (podle ustanovení § 50 odst. 3) vzdát se práva družstevního užívání ve prospěch vlastníka sdružených pozemků, který je členem družstva, a to v rozsahu určeném stanovami. Podobnou povinnost mělo i vůči vlastníku sdruženého pozemku (členu JZD) v případě, že vlastník hodlal na takovém pozemku zřídit stavbu.

Dalším krokem k posílení pozice pozemkového vlastnictví bylo ustanovení § 22 odst. 1 písm. a) zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, podle něhož bylo zrušeno ke dni účinnosti citovaného zákona (tj. k 24. 6. 1991) právo družstevního užívání ke sdruženým pozemkům u těch vlastníků, kteří nejsou členy JZD. Z toho vyplývá, že družstva jsou povinna s těmito vlastníky uzavřít nájemní smlouvy, pokud ovšem vlastník nevnesl znovu své pozemky do transformovaného družstva (podle zákona č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech) jako majetkový podíl.¹⁰⁶

2. Právo užívání půdy k zajištění zemědělské výroby.

Tento právní institut byl zaveden vládním nařízením č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby. Měl zabezpečovat obdělávání zemědělské půdy v pracovně nezajištěných hospodářstvích soukromých rolníků. Právo užívání půdy podle cit. vládního nařízení vznikalo:

a) jednak administrativně právním aktem místního národního výboru (na dobu nejméně 6 let), a to v těch případech, kdy se vlastník půdy nepostaral o její řádné obdělávání,

b) nebo dohodou, kterou uzavíraly tehdejší zemědělské organizace s rolníky, kteří nemohli nezávisle zajistit obhospodařování své půdy.

Toto vládní nařízení bylo zrušeno zákonem č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, který postavení zmíněného právního institutu ještě umocnil tím, že:

¹⁰⁶ Viz. blíže FÁBRY, V., DROBNÍK, J.: Vlastnictví a užívání půdy. ACADEMIA, Praha, 1983, s. 238-250.

a) prohlásil právo užívání půdy k zajištění zemědělské výroby za trvalé a bezúplatné,

b) upevnil a stabilizoval uživatelské vztahy bývalých socialistických organizací k zemědělské půdě v soukromém vlastnictví - pokud nebyla v družstevním užívání.

Toto právo vznikalo ve smyslu ustanovení § 5 zákona. Právo užívání náleželo zemědělské organizaci k majetku uvedenému v § 1, který užívá ke dni počátku účinnosti tohoto zákona, tj. k 1. lednu 1976 nebo rozhodnutím okresního národního výboru.

Stručně mohu říci, že obsah tohoto práva byl téměř totožný s obsahem práva družstevního užívání, jak bylo zakotveno v zákoně č. 122/1975 Sb., tj. právo užívání je bezúplatné; opravňuje zemědělskou organizaci k tomu, aby hospodařila s půdou a jiným zemědělským majetkem ve stejném rozsahu, jako by byla vlastníkem, a využívala ji v souladu s právními předpisy pro plnění všech úkolů, které jsou předmětem její činnosti. Jde-li o užívání pozemků, může zemědělská organizace:

a) provádět na nich úpravy, potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby,

b) měnit jejich podstatu a čerpat z ní,

c) zřizovat na nich stavby, potřebné pro činnost zemědělské organizace.

Veškeré porosty na pozemcích, užívaných státní zemědělskou organizací, byly ve vlastnictví státu. Veškeré porosty na pozemcích, užívaných družstevní zemědělskou organizací, byly v jejím vlastnictví. Jde-li o užívání staveb, mohla zemědělská organizace zejména provádět na nich úpravy potřebné pro jejich účelné využití, a to pouze se souhlasem vlastníka. Zemědělská organizace byla oprávněna i povinna chránit své právo užívání proti každému, kdo do něho neoprávněně zasahoval. S půdou a jiným zemědělským majetkem, k nimž měla právo užívání, byla zemědělská organizace povinna řádně hospodařit; zejména byla povinna pečovat o soustavné zvyšování úrodnosti zemědělských pozemků. Stejná oprávnění a povinnosti, jaká vyplývala z práva užívání podle tohoto zákona, příslušela zemědělské organizaci i k pozemkům, které měla v náhradním užívání. Také zákon č. 123/1975 Sb. (ve znění novel č. 95/1988 Sb. a č. 114/1990

Sb.) byl zrušen ustanovením § 34 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, dále jen „zákon o půdě“. Snad stojí za zmínku, že v poslední novele zákona č. 123/1975 provedené zákonem č. 114/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, bylo postavení vlastníka zvýhodněno podobně jako v zákonu o zemědělském družstevnictví č. 162/1990 Sb.

Po zrušení tohoto právního institutu zákonem o půdě se vlastnické právo příslušných vlastníků (příp. jejich dědiců) a organizace, která předmětnou půdu chce nadále užívat, je povinna uzavírat s nimi nájemní (pachtovní) smlouvy, pokud ovšem vlastníci pozemků se neujmou sami jejich obhospodařování.¹⁰⁷

3. Právo náhradního užívání pozemků

Tento proces probíhal opět pouze na úseku užívacích vztahů při zachování soukromého pozemkového vlastnictví k půdě. Byl vytvořen nový užívací institut, totiž právo náhradního užívání pozemků. Původně se postupovalo podle zákona č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (zcelovací zákon), který však byl vydán ještě před "Únorem 1948", a proto režimu nevyhovoval. Byl proto nahrazen vládním nařízením č. 47/1955 Sb., o opatřeních na úseku hospodářsko-technických úprav pozemků (HTÚP). K provedení tohoto nařízení byla vydána vyhláška č. 212/1955 Ú. 1., kterou se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení o opatřeních v oboru hospodářsko-technických úprav pozemků. a později vyhláška č. 27/1958 Ú. 1., kterou se vydávají prováděcí předpisy k vládnímu nařízení o opatřeních v oboru hospodářsko-technických úprav pozemků. Účelem těchto norem bylo scelování nesouvislých a rozptýlených pozemků, přičemž bylo původní vlastnické právo k půdě zachováno, avšak vlastníku se za jeho pozemky přidělovaly do tzv. náhradního užívání jiné náhradní pozemky, a to v rámci speciálního řízení, jež probíhalo podle shora citovaných právních předpisů. O vzniku práva náhradního užívání pozemků rozhodoval orgán okresního národního výboru, který schvaloval projekt hospodářsko technických

¹⁰⁷ Viz. blíže FÁBRY, V., DROBNÍK, J.: Vlastnictví a užívání půdy. ACADEMIA, Praha, 1983, s. 250-262.

úprav pozemků, dále jen „HTÚP“ a nabytím jeho účinnosti pak vznikl shora uvedený užívací institut.¹⁰⁸

Právo náhradního užívání pozemků bylo trvale spojeno s vlastnictvím původního pozemku, ve spojitosti s nímž bylo zřízeno. V případě zcizení pozemku přecházelo na nového vlastníka jen holé vlastnictví s tím, že na něj přešlo i právo náhradního užívání k pozemku, který užíval původní vlastník.

Zrušení tohoto právního institutu nebylo upraveno v původním znění zákona o půdě a bylo vyřešeno teprve novelou k tomuto zákonu, a to zákonem č. 183/1993 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 42/1992 Sb., zákona č. 93/1992 Sb. a zákona České národní rady č. 39/1993 Sb. Citovaná novelizace zákona o půdě připojila k ustanovení. § 22 (zánik některých užívacích práv) nový odstavec 2, kde se stanoví, že "dnem schválení návrhu pozemkové úpravy zaniká právo náhradního užívání." Pozemkové úpravy pak řešil zákon ČNR č. 284/1991 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, který byl nahrazen novou právní úpravou, a to zákonem č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech a o změně zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů.

Proces přestavby resortu zemědělství po roce 1948 se v České republice uskutečnil bez nacionalizace zemědělské půdy a právní řád se s tímto stavem vyrovnal na základě výše uvedených principů různých užívacích vztahů, které zajistily zemědělským organizacím (především JZD a státním statkům) hospodařit na půdě a po roce 1976 s možností na pozemcích i stavět bez souhlasu vlastníka. Právním řádem upravené užívací vztahy umožnily zespolečenštění půdy jako předmětu užívání zemědělskými organizacemi. Obdobná právní úprava platila i pro lesní hospodářství, ale s tím rozdílem, že převážná a podstatná část lesů se nacházela ve vlastnictví státu. V porovnání se zemědělskou půdou se převážná část lesních pozemků nacházela ve vlastnictví státu a v užívání (správě) státních organizací. Tento právní stav vznikl již v procesu národní demokratické revoluce,

¹⁰⁸ Viz. blíže FÁBRY, V., DROBNÍK, J.: Vlastnictví a užívání půdy. ACADEMIA, Praha, 1983, s. 262-270.

neboť většina lesů získaných na základě konfiskačních a znárodnovacích dekretů po roce 1945 přešla do vlastnictví státu a nebyla přidělována, na rozdíl od zemědělské půdy drobným přidělcům.

Vznik a vývoj, jak jsem výše uvedl, práva družstevního užívání, práva užívání půdy k zajištění zemědělské výroby náhradní užívání pozemků, jako zvláštních užívacích institutů k půdě v zemědělství a lesním hospodářství, odrážela vlastní specifika, která se promítla do právní úpravy. Ve svém souhrnu však sledovaly jeden cíl, a to po stránce právní, ekonomické a výrobně technické, zabezpečit nerušené užívání pozemků a příp. i jiného zemědělského majetku na úkor vlastníků. Užívací vztahy byly právem originárním, které bylo založeno na principech, že toto právo je bezúplatné, časově neomezené a jeho obsah se blížil obsahu práva vlastnického. Určitá část zemědělské půdy zůstala v soukromém vlastnictví a v užívání jednotlivě hospodařících rolníků a jiných drobných držitelů. Jak vládní nařízení č. 50/1955 Sb., tak i zákon č. 123/1975 Sb. obsahovaly ustanovení, kterým se ukládala povinnost těmto vlastníkům a uživatelům řádně hospodařit na zemědělské půdě. Pokud vlastník nemohl tuto zákonnou povinnost splnit, měl ze zákona oznamovací povinnost vůči okresnímu národnímu výboru, který byl kompetentní zabezpečit obdělávání veškeré zemědělské půdy. Samotná povinnost byla v zákoně formulována tak široce, že bylo v podstatě na vůli okresního národního výboru, zda nechá hospodařit soukromého zemědělce nebo mu vytkne, že nehospodaří v souladu s dosaženým stupněm rozvoje zemědělské výroby ve shodě se zájmy společnosti. Citlivou otázkou bylo ponechání zahrad v užívání vlastníků, kdy ustanovení § 7 zákona č. 123/1975 Sb. stanovilo, že právo užívání nelze podle § 6 zřídit ke stavbám, které mohou být v osobním vlastnictví; nezřizuje se také k pozemkům, na nichž jsou tyto stavby zřízeny, k nádvořím, jakož i k zahradám, které souvisejí s pozemkem, na kterém je obytná budova, nebo jsou v zastavěné části obce (intravilánu), jestliže jejich výměra nepřesahuje 0,10 ha. Výjimečně se nezřídilo právo užívání k zahradě, přesahující tuto výměru, jsou-li pro to důvody hodné zvláštního zřetele, zejména pokud by zbývající část pozemku, přesahující 0,10 ha, nemohla být zemědělskou organizací účelně využita.

Uplatnění tržního mechanismu v zemědělství, lesnictví a vodním hospodářství si vyžaduje obsahově novou právní úpravu vlastnických a užívacích

vztahů k půdě systémově zapadající do všeobecné strategie přechodu k tržní ekonomice a respektující přírodně ekonomické zvláštnosti půdy a historická specifika současného stavu vlastnictví a užívání půdy.

První kroky k odstranění nadřazenosti uživatelských vztahů k půdě a ke zrovnoprávnění všech forem vlastnictví, a tím i obnovení výkonu vlastnického práva k půdě, provedl ústavní zákon č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci, zákon č. 114/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, a zákon č. 162/1990 Sb., o zemědělském družstevnictví.

Předně pokládám za nutné se zmínit o problémech, které s sebou přináší ustanovení § 22 odst. 1 zákona o půdě, tedy zánik některých dosavadních uživatelských práv a důsledky, které jsou s tím spojeny. Tímto ustanovením je dáno, že dnem účinnosti zákona o půdě zanikají tato práva k majetku, uvedenému v § 1 odst. 1 tohoto zákona:

- a) právo družstevního užívání ke sdruženým pozemkům vlastníků, kteří nejsou členy zemědělského družstva (§ 46 zákona č. 162/1990 Sb.),
- b) právo užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby (§ 1 zákona č. 123/1975 Sb.),
- c) právo užívání k zajištění lesní výroby a ostatních funkcí lesa (§ 12 zákona č. 61/1977 Sb.),
- d) právo bezplatného užívání rybníků (§ 4 zákona č. 102/1963 Sb.),
- e) právo trvalého užívání nemovitostí ve vlastnictví státu (§ 70 hospodářského zákoníku),
- f) právo hospodaření k nemovitostem ve vlastnictví státu (§ 64 hospodářského zákoníku).

V návaznosti na uvedené je však třeba poznamenat, že ustanovením § 17 zákona o půdě je dáno, že nemovitosti ve vlastnictví státu, uvedené v § 1 odst. 1 tohoto zákona, spravují právnické osoby zřízené zákony ČNR a SNR (pozemkové fondy).

Tak z dikce § 22 odst. 2 zákona o půdě plyne, že nedošlo-li mezi dosavadním uživatelem a vlastníkem zemědělského pozemku k jiné dohodě, vznikne dnem účinnosti tohoto zákona nebo dnem, kdy byl pozemek podle části druhé tohoto zákona vydán, mezi nimi nájemní vztah, který lze vypovědět k 1. říjnu běžného roku. Nelze ovšem opomíjet, že každá zemědělská organizace, užívající fakticky takový majetek, je automaticky od 24. 6. 1991 (den publikace zákona o půdě a tedy den počátku jeho účinnosti) v nájemním vztahu:

- a) pokud jde o majetek ve vlastnictví státu u státu, který je zastoupen podle § 17 odst. 1 zákona o půdě, pozemkovým fondem
- b) pokud jde o majetek ve vlastnictví osob, u těchto osob.

Kapitola IV.

Restituce zemědělského majetku

1. Základní charakteristika a prameny

Pro zahájení ekonomické reformy k 1. 1. 1991 bylo nezbytné v první řadě urychleně upravit vlastnické vztahy k půdě tak, aby vlastníci mohli v plném rozsahu realizovat své vlastnické právo a aby se současně umožnila privatizace státní půdy v souladu se specifickými podmínkami využívání zemědělské a lesní půdy. Ponechávám stranou restituční důsledky v oblasti správní, pracovně-právní a dalších oblastech a soustředuji se na oblast vlastnických práv. V České republice jsou restituční nároky upraveny hned několika zákony: zákonem č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, zákonem č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích a zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, dále jen „zákon o půdě“.¹⁰⁹

Koncepce restitucí je rozsáhlou, plošnou koncepcí, která zasahuje podstatnou část národního bohatství české ekonomiky. Nicméně již její konkrétní zakotvení vychází z toho, že mohou být touto cestou napraveny pouze některé křivdy v majetkové sféře, což ostatně dokládá i název zákona č. 403/1990 Sb. či preambule zbývajících dvou zákonů. Pominu-li nemožnost napravit újmu morální, vznikla odejmutím vlastnictví po dobu často tak dlouhou újma na odnětí užitku z majetku, zisku apod. Praxe ukázala, že ani po řadě let, v nichž je uplatňováno restituční právo, se nezastavil proud soudních sporů, které vyplývají z aplikace shora uvedených restitučních předpisů. A nejen to: prolomení právního principu stability vedlo v poslední době k tomu, že se rýsují další oblasti velmi závažných sporů destabilizujících právní prostředí. Především je to pokus některých subjektů dovolat se restituce nikoli cestou restitučních předpisů, nýbrž využitím ustanovení občanského zákoníku, a to buď námitkou nepromlčitelnosti vlastnického práva, nebo odkazem na neproběhnuvší či neukončená dědická řízení. Dále pak je to pokus dovolat se faktické "restituce" tím, že nebyl naplněn požadavek dekretů prezidenta Beneše, aby v některých případech znárodnění byla poskytnuta

¹⁰⁹ PEKÁREK, M., PRŮCHOVÁ, I.: Pozemkové právo. Část 6. Restituce pozemkového vlastnictví. Masarykova univerzita, Brno, 1996, s. 73 a násl.

náhrada. Causa restitucí tak nejen nevyhasíná, ale spíše má tendenci se dále rozhořet a je tak v mezinárodním kontextu faktorem, který negativně ovlivňuje náhled zahraničních investorů na stabilitu a spolehlivost českého právního řádu. Jednotlivé spory, které se jako odraz restitucí dostaly až ke štrasburskému soudu tak mohou být nejen ozvěnou procesu, který je fakticky ukončen a vyřešen, ale právě naopak mohou být předzvěstí daleko závažnějších caus, které zejména soud teprve čekají. Jsem přesvědčen, že cesta, kterou zvolila československá a posléze česká legislativa na úseku restitucí možná více problémů přináší, než spravedlivě řeší.

Jak bylo již naznačeno, smyslem či účelem restitučních zákonů zamýšlených zákonodárcem byla sice náprava "majetkových křivd", ale ne všech. Jinak by restituční zákony nestanovily podmínky, za kterých bylo možno o navrácení "ztraceného" majetku žádat. Jak jsem již naznačil, smyslem či účelem restitučních zákonů zamýšlených zákonodárcem byla sice náprava "majetkových křivd", ale ne všech. Jinak by restituční zákony nestanovily podmínky, za kterých bylo možno o navrácení "ztraceného" majetku žádat. A právě výběr podmínek byl a je předmětem diskusí.

S ohledem na mé zaměření k právním vztahům, k pozemkům, zaměřuji se na restituce pozemků. Jejich cílem je úprava zmírnění majetkových křivd z období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, S ohledem na tyto okolnosti upravuje zákon o půdě nejen vlastnické a užívací vztahy k půdě, ale také k hospodářským budovám, které k půdě patří a jsou společně s ní využívány k zemědělské a lesní výrobě a vodnímu hospodářství. Zákon o půdě obnovuje právo vlastníků půdy nakládat s ní v souladu se základními právy vyplývajícími z Ústavy a občanského zákoníku, a to s přihlédnutím ke zvláštnostem vlastnictví půdy a k potřebě optimálního využívání půdy ke všem účelům (hospodářským, ekologickým a dalším).

Zákon o půdě si klade rovněž za cíl vyřešení vztahů k nemovitostem s původními vlastníky, jimž byly bez náhrady odňaty v důsledku různých zásahů státu v letech 1948 až 1989. Těmto vlastníků budou původní pozemky včetně budov převedeny do vlastnictví, popřípadě poskytnuta náhrada přidělením jiné státní půdy do vlastnictví. Zákon o půdě byl doplněn o úpravu peněžních náhrad

za pozemky, budovy a náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby proto, že současně s přípravou návrhu zákona probíhaly práce na návrzích některých dalších zákonů, např. zákona o mimosoudní rehabilitaci a zákona o převodu státního majetku do vlastnictví fyzických a právnických osob, ve kterých není restituce půdy a dalšího zemědělského majetku obsažena. Důvodem byla výrazná specifika vlastnických vztahů k půdě. Za pozemky a budovy, které nebylo možné vrátit, náleží náhrada v penězích, která byla poskytována a je poskytována původním vlastníkům za podobných podmínek, za jakých se poskytly náhrady při mimosoudní rehabilitaci. Vedle pozemků ve vlastnictví občanů nebo právnických osob bylo nutno upravit správu pozemků, které po skončení restituce zůstanou ve vlastnictví státu. Půdu ve vlastnictví státu spravují pozemkové fondy, jejichž zřízení bylo působností republik. Posláním pozemkového fondu je privatizace nemovitého majetku, tj. jeho převedení do vlastnictví fyzických nebo právnických osob nebo jeho pronájem v souladu se zákonem o převodu státního majetku do vlastnictví fyzických a právnických osob a se specifiky privatizace v agro potravinářském komplexu.

Předpokladem uspořádání vlastnických vztahů k přírodě a tím i umožnění výkonu vlastnického práva k pozemkům, které nelze vyčlenit z honů a předat vlastníkům, je provedení pozemkových úprav a výměna vlastnických práv k dotčeným pozemkům. Zákon o půdě proto obsahuje zmocňovací ustanovení opravňující státní orgán v působnosti republik k rozhodování o vlastnických právech. Těmito orgány jsou pozemkové úřady. Zákon o půdě upravuje vlastnická práva k nemovitostem, jejichž úprava byla podle čl. 24 ústavního zákona č. 100/1990 Sb. v kompetenci federace, proto byl zákon o půdě přijat Federálním shromážděním. Komplexní zákon o půdě nebylo možné zpracovat s ohledem na dělbu legislativních působností mezi federací a republiky.

Z ustanovení § 5 odst. 1 zákona o půdě sice plyne, že povinnou osobou je stát nebo právnická osoba, která ke dni účinnosti zákona o půdě nemovitost drží, přičemž ustanovením § 9 odst. 1 druhá věta je stanoveno, že povinná osoba uzavře s oprávněnou osobou do 60 dnů od podání výzvy dohodu o vydání nemovitosti, avšak jestliže si uvědomíme, že povinná osoba (např. státní statek nebo zemědělské družstvo) je pouze v nájmu u čsl. státu (pozemkového fondu), pak je otázkou, zda může zřizovat vlastnické právo k nemovitostem smlouvu,

kteřá podle dalších ustanovení zákona o půdě podléhá schválení (resp. správnímu řízení o jejím schválení) u pozemkového úřadu.

Z toho co bylo shora uvedeno vyplývá jako opodstatněný závěr, že vydávat věci podle druhé části zákona o půdě může toliko čl. stát, který je spravuje a v jeho zastoupení jen právnické osoby, zřízené podle § 17 odst. 1 zákona o půdě. Domyslíme-li navíc znění § 9 odst. 4 zákona o půdě (kde je uvedeno, že nedojde-li k dohodě, rozhodne o vlastnictví oprávněné osoby k nemovitosti pozemkový úřad), stává se uvažovaná dohoda o vydání věci nadbytečnou, když se přirozeně nabízí otázka, proč by dohodu uzavřenou jednou státní organizací měl ještě schvalovat další státní orgán.

2. Restituční řízení podle druhé části zákona o půdě

Řízení o restituci vlastnického práva k zemědělskému majetku, jehož okruh je vymezen v § 1 odst. 1 zákona č. 229/1991 Sb., ve znění zákona č. 93/1992 Sb., je řízením správním. Zákon to sice takto *expressis verbis* nikde neuvádí, avšak lze to odvodit jednak ze skutečnosti, že pozemkový úřad je orgánem státní správy, jednak z charakteru pravomocí, které zákon pozemkovému úřadu svěřuje. O formě schválení dohody se v zákoně výslovně uvádí, že jde o rozhodnutí vydané ve správním řízení (srov. § 9 odst. 2 zákona). Není pochyb o tom, že formu správního rozhodnutí bude mít i neschválení takové dohody pozemkovým úřadem.

Pozemkové úřady se však v praxi setkávají s mnohem závažnějším problémem, než je problém charakteru restitučního řízení. Tímto problémem je stanovení okamžiku jeho zahájení. Jde o problém, který "vyrobil" již zákonodárce. Učinil tak tím, že v § 9 odst. 1 zákona o půdě oprávněné osobě uložil, aby svůj restituční nárok uplatnila u pozemkového úřadu a zároveň vyzvala povinnou osobu k vydání nemovitosti. Zákon poté, co oprávněné osobě založil hmotněprávní nárok - nárok na vrácení vlastnického práva, jí současně uložil povinnost učinit dva právní úkony směřující k jeho uspokojení. Přitom však právní povaha obou těchto úkonů je rozdílná. Zatímco výzva k vydání nemovitosti adresovaná povinné osobě je svou povahou nepochybně úkonem hmotněprávním, na který pak eventuálně další hmotněprávní úkony navazují (návrh dohody na

vydání nemovitosti a její přijetí), je podání oprávněné osoby, jímž u pozemkového úřadu uplatňuje svůj hmotněprávní nárok, úkonem procesněprávním. Je návrhem na zahájení správního (restitučního) řízení. Problém spočívá v tom, že oba úkony musí oprávněná osoba učinit současně, a že lhůta, stanovená zákonem k uzavření dohody o vydání, se zcela překrývá s lhůtou, kterou správní řád stanoví správnímu orgánu k vydání rozhodnutí.

Zatímco lhůta 60 dnů pro uzavření dohody o vydání nemovitosti je zákonem stanovena výslovně, lhůtu pro pozemkový úřad k vydání rozhodnutí je třeba odvodit ze správního řádu.

V této souvislosti se nelze nezmínit ještě o jednom problému, který má nepříznivý vliv na trvání restitučního řízení. Tímto problémem je zjištění povinné osoby. Podle § 5 zákona o půdě jsou obecně vzato povinnými osobami stát a právnické osoby, které ke dni účinnosti tohoto zákona nemovitosti, jichž se restituční řízení týká, držely. Problémy s výkladem pojmu "držby" použité zákonem v těchto souvislostech byly již vícekrát popsány. Pro naše úvahy jsou důležité potud, že byly natolik závažné, že zákonodárce považoval za nutné tento pojem v daných souvislostech vyložit. Učinil tak v novele výše uvedeného zákona, tj. v zákoně č. 93/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Podle tohoto "zákonného" výkladu je osobou, která nemovitost ke dni účinnosti citovaného zákona drží ta právnická osoba, která měla ke dni účinnosti zákona k nemovitosti vlastnické právo a pokud jde o nemovitosti, které v tomto okamžiku byly ve vlastnictví České a Slovenské Federativní Republiky nebo některé z republik národních, ta osoba, která k těmto nemovitostem měla právo hospodaření nebo právo trvalého užívání.

Vzhledem k tomu, že v minulosti byly mnohé dispozice s majetkem prováděny, aniž právo bylo respektováno, anebo prostě proto, že se právní listiny (smlouvy a rozhodnutí) zakládající tyto užívací vztahy do dnešních dnů nedochovaly, nelze jimi prokázat, zda zejména v případě práva hospodaření a práva trvalého užívání tyto vztahy jako vztahy právní skutečně vznikly a zda tedy ke dni účinnosti zákona mohly také existovat. To je o to závažnější zjištění, že ministerstvo zemědělství České republiky již v konkrétní právní věci vyslovilo

názor, že právnická osoba je osobou v restitučním řízení povinnou jen v tom případě, že může existenci uvedených vztahů doložit. Jinými slovy řečeno, může-li předložit pozemkovému úřadu smlouvu nebo rozhodnutí o zřízení některého z uvedených užívacích vztahů nebo práva vlastnického. V opačném případě, i když je právnická osoba dlouholetým faktickým uživatelem požadovaných nemovitostí, nemůže vystupovat jako povinná osoba v restitučním řízení. Nastane-li taková situace v konkrétním restitučním řízení, je zcela evidentní, že oprávněná osoba bude muset řešit problém, koho jiného označit jako osobu povinnou. Je nesporné, že tyto komplikace restituční řízení neurychlí.

Ve snaze vyhnout se výtkám ohledně nedodržování uvedených lhůt stanovených správním řádem k vyřízení restitučních případů, uchylují se okresní pozemkové úřady k řešení založenému jednak na ustanovení § 19 odst. 3 a zejména pak na ust. § 29 odst. 2 správního řádu.

V praxi pozemkových úřadů se však vyskytlo ještě jedno řešení problému, jak se s restitučním řízením vejít do lhůt správního řádu. Podstata tohoto řešení spočívá v tom, že okamžik zahájení správního - restitučního - řízení není spojován s okamžikem uplatnění nároku oprávněnou osobou, tj. s okamžikem, kdy její podání došlo pozemkovému úřadu, ale až teprve s okamžikem předložení dohody o vydání nemovitosti uzavřené podle § 9 odst. 1 zákona č. 229/1991 Sb., nebo s podáním návrhu na rozhodnutí ve věci samé.

Toto řešení je založeno, podle mého názoru, na nesprávné interpretaci ust. § 9 odst. 2 zákona o půdě.

Uvedené ustanovení vymezuje pouze formu schválení dohody o vydání nemovitosti. Říká, že touto formou je rozhodnutí vydané ve správním řízení. Nic víc, nic méně. Závěr, že toto řízení, resp. jeho zahájení, je zcela v obecném režimu správního řádu. Platí tedy pro ně ustanovení § 18 zákona č. 71/1967 Sb. a znamená to, že i toto řízení se zahajuje podáním oprávněné osoby. Každý jiný závěr nejenže nemá oporu v platné právní úpravě, ale může vyvolat i následující problémy, které zdaleka nejsou jen teoretické:

1. Rozpor s § 9 odst. 1 zákona o půdě, v němž se říká, že právo uplatní oprávněná osoba u pozemkového úřadu, přičemž je zřejmé, že toto uplatnění má

povahu podání. Že je podáním ve smyslu § 18 správního řádu, a že zahajuje správní řízení, vyplývá i z toho, že s ním zákon spojuje mj. i účinek zachování lhůt stanovených k uplatnění práva na restituci - viz § 13 odst. 1 zákona o půdě. Neuplatnění práva v této lhůtě má za následek jeho prekluzi (zánik práva).

2. Vzniká problém, jak posoudit časový úsek mezi uplatněním práva u pozemkového úřadu a předložením dohody ke schválení, příp. podáním návrhu na rozhodnutí ve věci samé. Jak označit děj, který v této fázi před pozemkovým úřadem probíhal a jak byl tento děj oficiálně ukončen.

3. V období od uplatnění práva u pozemkového úřadu do předložení dohody nebo návrhu na rozhodnutí ve věci samé pozemkový úřad nejen shromažďuje podklady pro to, aby později mohl vydat rozhodnutí o schválení (neschválení) dohody nebo rozhodnutí ve věci, ale zkoumá i samotné podání oprávněné osoby. V praxi se stává, že již v této fázi dojde pozemkový úřad k závěru, že osoba, která právo na restituci podáním uplatnila, toto právo nemá. Např. proto, že se podle jeho názoru nejedná o majetek, na který se vztahuje zákon o půdě, nebo že není oprávněnou osobou podle tohoto zákona, nebo že ke ztrátě vlastnictví nedošlo v rozhodném období, nebo některým ze způsobů uvedených v § 6 odst. 1 zákona o půdě.

Jde především o nabývací titul podle § 6 odst. 1 písm. b) a dále podle § 6 odst. 1 písm. h) zákona o půdě.

V prvním případě šlo o odnětí nemovitosti bez náhrady postupem podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy nebo podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě.

U této skupiny případů, zejména pak těch, kdy došlo k předání majetku čsl. státu podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, bude při rozhodování o restitučních nárocích zřejmě významné ověření, kdy skutečně přešel tento majetek na čsl. stát. V tomto směru bude nezbytné vycházet ze zápisů v pozemkové knize a ze zásady, že tzv. vkladuschopná listina byla platná až dnem zápisu do "veřejných knih", jak plyne z v té době platného všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 a předpisů jej doplňujících. V této souvislosti je

na místě připomenout, že pokud jde o nemovitosti, ty byly do konce roku 1949 zapisovány do pozemkových knih s tím, že platnost každé listiny o dispozici s nimi je dána teprve zápisem do pozemkové knihy.

Tuto skutečnost je třeba si uvědomit proto, že v případě, kdy došlo k převodu majetku z občana na stát podle zákona č. 142/1947 Sb. a zápis o tom byl podle výměru ministerstva zemědělství proveden v pozemkové knize, pak takto státem získaný majetek nemusí být vždy předmětem restituce podle § 6 odst. 1 písm. b) zákona o půdě, pokud k převodu majetku došlo před datem pro restituce rozhodným, to je před 25. 2. 1948. Významný je podle názoru moment, kdy byla příslušná listina o převodu majetku vložena do pozemkové knihy.

V této souvislosti nelze přehlédnout, že podle § 4 odst. 1 zákona o půdě je oprávněnou osobou státní občan ČSFR, jehož půda, budovy a stavby patřící k původní zemědělské usedlosti přešly na stát nebo na jiné právnické osoby v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 způsobem uvedeným v § 6 odst. 1 zákona o půdě. Jestliže tedy zápis v pozemkové knize o tzv. "zamýšleném převzetí majetku, zapsaného v příslušné vložce pozemkové knihy ministerstvem zemědělství" je proveden po 25. únoru 1948, pak restituce za splnění dalších podmínek, uvedených v § 4 odst. 1 zákona o půdě, je realizovatelná. Jestliže však takový majetek byl zapsán na čsl. stát do pozemkové knihy před tímto datem, tedy před 25. únorem 1948, pak nárok na restituci podle zákona o půdě zřejmě nepřichází v úvahu. Z praxe je totiž známo, že předmětný majetek přešel na čsl. stát podle zákona č. 142/1947 Sb. na základě zápisů v pozemkové knize o "zamýšleném převzetí majetku" podle tohoto zákona, když toto převzetí bylo vesměs realizováno a majetek státem takto získaný byl předmětem přidělového řízení v pozemkových reformách, a to jak na fyzické, tak i právnické osoby.

U druhé skupiny případů, kde titulem k přechodu nemovitostí na stát byly ve smyslu § 6 odst. 1 písm. h) zákona o půdě smlouvy o darování nemovitostí uzavřené v tísní, půjde patrně o největší počet případů. Důkazní břemeno u tvrzené tísně leží patrně na bývalých vlastnících půdy a jejich dědicích. V tomto směru zastávám stanovisko, že u převodu majetku takovouto smlouvou na čsl. stát v důsledku likvidace bývalých JZD na státní podniky o tíseň skutečně šlo, neboť většina zemědělských družstevníků měla na "vybranou" jen buď darovat půdu

státu, nebo soukromě hospodařit, což v oněch letech a za tehdejších podmínek nebylo únosné.

Otázkou však zůstává, jak osvědčovat bez listinných důkazů tíseň na straně dárce a jak v takových případech postupovat, když přímí dárci již nežijí a restituenty jsou jejich děti popř. vnuci. Jsme toho názoru, že k průkaznosti tísně v takových případech by mělo ke spokojenosti úřadů i dárců postačovat písemné čestné prohlášení.

V této souvislosti nutno konstatovat pozitivum, že novela zákona o půdě v § 5 odst. 2 doplnila definici povinné osoby, když vysvětlila, kdo je osobou, která nemovitost "drží". Takovou osobou je tedy např. státní podnik (právo hospodaření podle § 69 hospodářského zákoníku) nebo zemědělské družstvo či tzv. společenské organizace (právo trvalého užívání podle § 70 hospodářského zákoníku), takže za "držitele" bude možno nadále považovat toliko organizaci, která se prokáže příslušnou listinou (to je hospodářskou smlouvou o převodu správy nebo převodu práva hospodaření nebo hospodářskou smlouvou o zřízení práva trvalého užívání).

Znamená to, že smlouvy by měly s oprávněnými osobami uzavírat organizace, které prokáží, že nemovitost "drží" na základě titulů shora uvedených, a pokud by taková listina neexistovala, pak by zřejmě tuto povinnost musel převzít okresní úřad, jakoby šlo o majetek dosud "nerealizovaný" a tedy v prozatímní správě tohoto úřadu.

Problémem může být v případě více oprávněných osob (sourozenců) postup při sepisování dohody o vydání věcí z hlediska, zda půjde o akt ve vztahu ke všem anebo jen k jednomu z nich. Není vyloučeno, že o vydání požádá jeden z oprávněných (§ 21 zákona o půdě), jemuž se vydá věc celá. Nic by ovšem poté nemohlo bránit tomu, aby došlo mezi ostatními z oprávněných osob k dalšímu vypořádání. Zde se naskytá otázka případného uzavření dohody o vydání věci buď v podílech nebo v celých věcech. Vraťme se však ještě na okamžik k problematice identifikování tzv. povinné osoby ve vztahu k obsahu listu vlastnictví. Není totiž vyloučeno, že v listu vlastnictví je u střediska Geodézie (předchůdce dnešního katastrálního úřadu) vedena jako uživatel zcela jiná organizace, než ta, která

nemovitost skutečně obhospodařuje (pozemek je např. veden k užívání státními lesy, když jde o pozemek lesní). V takovém případě vzniká otázka, zda lze za povinnou osobu považovat příslušnou lesní správu, která se však může bránit tvrzením, že v listu vlastnictví je jako uživatel zapsán státní statek a vydat oprávněné osobě by ho měl tedy on. Že taková situace znesnadňuje postavení oprávněné osoby je evidentní.

Nahlédněme ještě do jednoho problému, shora již částečně naznačeného, a to do problému nájemního vztahu podle § 22 odst. 2 zákona o půdě. Tento nájemní vztah, jak z uvedeného zákonného ustanovení plyne, se tedy řídí zákonem a pokud nedojde k jinému ujednání mezi stávajícím uživatelem nemovitostí (popř. dalšího majetku) a novým vlastníkem, bude trvat tak dlouho, dokud některá ze stran tento vztah nevypoví, a to výpovědí, doručenou druhé straně nejpozději k 1. říjnu běžného roku. Pro vlastníky půdy, tedy fyzické osoby, byla tato lhůta zkrácena nejen pro rok 1991, ale i pro rok 1992, když počíná běžet dnem 1. září 1992 a končí 1. října 1992, pokud vlastník nemovitosti tuto výpověď zemědělské organizaci doručí nejpozději 1. září 1992 (§ 24 odst. 2, poslední věta zákona o půdě). Při skončení nájemního vztahu by mělo dojít k vyčlenění pozemků v terénu a faktickému předání půdy do obhospodařování vlastníkov. V tom však spatřuji jisté potíže, zejména pokud pozemek nebude možno v terénu zjistit nebo pokud bude nepřístupný. Pak by měl patrně nastoupit pozemkový úřad a podle zákona č. 284/1991 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, provést pozemkovou úpravu. Vedle shora uvedeného pokládám za správné vyslovit se i k některým základním pojmům, významným pro správní řízení v oblasti restituce zemědělského majetku. V praxi může činit potíže náplň pojmu "původní zemědělská usedlost" (§ 1 odst. 1 písm. b zákona o půdě), a to v souvislosti s řešením vlastnických vztahů podle tohoto zákona k rozsáhlému zemědělskému majetku patřícímu k bývalým tzv. zbytkovým statkům, které v rámci první pozemkové reformy nabyli přídělci, když součástí takových majetků jsou mnohdy budovy zámků, vily nebo bytové jednotky pro personál velkostatku.

Zde je třeba si položit důvodně otázku, zda je správné postupovat podle zákona o mimosoudních rehabilitacích (zákon č. 87/1991 Sb.) nebo podle zákona o půdě. Přikláním se k názoru, že i takovéto nemovitosti spadají pod zákon

o půdě, když přechod vlastnického práva z původních vlastníků na stát se udál podle příslušných ustanovení zákona č. 142/1947 Sb., o první pozemkové reformě, přičemž jde fakticky o jedno "knihovní těleso" a když podle zápisů v pozemkové knize s tímto majetkem byly vždy spojeny zemědělské a lesní pozemky, případně vodní plochy.

Rozporný může být dále výklad týkající se určení resp. definování "oprávněné osoby" podle § 4 zákona o půdě. V tomto ustanovení je specifikována posloupnost oprávněných osob, tedy osob, které mají právo na vydání věci tak, že nejprve je zde uveden původní vlastník (§ 4 odst. 1) a teprve nežije-li taková osoba, přicházejí v úvahu další v tom pořadí, jak jsou uvedeny v § 4 odst. 2 zákona o půdě, tedy:

- dědici ze závěti, kteří nabyli celé dědictví,
- dědici ze závěti k jejich dědickým podílům popř. k jednotlivým věcem,
- děti a manžel původního vlastníka rovným dílem, v případě jejich úmrtí jejich dětí, zemřelo-li některé z nich, pak jeho děti,
- rodiče původního vlastníka,
- sourozenci, a zemřel-li sourozenec, pak na jeho místě jeho děti.

Některé výklady mohou vycházet z ustanovení § 21 zákona o půdě, kde je uvedeno, že je-li oprávněných osob více a nárok na vydání věci uplatní jen některá z nich, vydá se jí věc celá, přičemž dovozují, že v případě nepožádá-li o vydání věci původní vlastník, ač ještě žije, může nárok uplatnit některý z dědiců, kterému se věc vydá. Takový výklad nepokládáme za správný, vycházíme-li ze zásady, že nikdo nemůže nabývat více práv, než měl jeho předchůdce.

Za významný problém lze pokládat i řešení situace, kdy dochází k tzv. souběhu nároků, přicházejícímu v úvahu např. v případě nabytí majetku čsl. státem podle zákona č. 142/1947 Sb. a zákona č. 46/1948 Sb., pokud došlo v rámci provádění revize první pozemkové reformy a v rámci druhé pozemkové reformy k přidělovému řízení a majetek byl odevzdán občanovi tzv. přidělovou listinou do vlastnictví a tento majetek poté přešel např. v souvislosti s likvidací bývalého JZD darem přidělců na čsl. stát. V takovém případě koliduje nárok původního vlastníka s nárokem vlastníka pozdějšího - přidělce. Zde bude zřejmě

nezbytné před vydáním rozhodnutí o vrácení nemovitosti uzavřít dohodu mezi tím, jehož majetek přešel na čsl. stát jednostranným opatřením státu a tím, kdo v rámci přidělu takový majetek získal a posléze jej řízením o jeho darování pozbyl.

V takovém případě má v rámci restituce jako první nárok ta osoba, která majetek pozbyla jednostranným aktem státu (§ 12 zákona o půdě) a pokud nedojde k dohodě o vyřešení vztahů, má další osoba nárok na náhradní pozemek, který bude zřejmě přidělen pozemkovým fondem.

Velice obtížně bude ale možno takové případy řešit tam, kde nebyly přidělové listiny zaknihovány, případně zapsány v evidenci nemovitostí u středisek Geodézie, anebo kde nejsou přidělové listiny vůbec k dispozici, nebo nejsou k dispozici navazující doklady (např. zápisy o vzdání se přidělu a vypořádání se se státem). Nejsou vyloučeny názory, že vzdání se přidělu je vlastně darem státu učiněným v tísní, když přidělené pozemky byly zpravidla obhospodařovány zemědělským podnikem a vlastníkově byla z tohoto důvodu pozastavena povinnost hradit přidělovou cenu.

Nezbytným důkazním materiálem, sloužícím jako podklad pro uzavření dohody o vydání nemovitosti podle § 9 odst. 1 zákona o půdě nebo pro vlastní správní rozhodování, navazující na uzavřenou dohodu, či pro vydání nemovitosti pouze na základě správního rozhodnutí podle odst. 4 tohoto § 9 je, jak známo, řada listin.

Specifickým problémem je dokazování, že darovací smlouva mezi občanem a státem byla uzavřena v tísní. Zde se odvíjí dokazování u původního vlastníka nemovitosti, především jeho čestným prohlášením o tom, že k této skutečnosti došlo a za jakých okolností se tak stalo. U dalších oprávněných osob v případě, že dárce již nežije, se tato tíseň prokazuje zpravidla obdobným čestným prohlášením, které stvrzují alespoň dva svědci.

Protože u darovacího řízení docházelo k tísní zejména v těch případech, kdy bývalá jednotná zemědělská družstva byla likvidována převodem na státní statky nebo jiné státní podniky, které v řadě případů vznikaly jen z těchto družstev

(zejména v 60. letech), bylo by významným zjednodušením značně rozsáhlé státní agendy přijetí stanoviska, že tíseň byla na straně dárců dána již pouhým rozhodnutím o likvidaci bývalého jednotného zemědělského družstva na státní podnik.

Ještě příznivější by bylo opatření, kdyby byl zákon o půdě novelizován v tom směru, že by takovéto darovací smlouvy byly prohlášeny za neplatné ze zákona.

Správní řízení podle zákona o půdě nepochybně ztěžuje i prokazování, že osoba, která majetek pozbyla způsoby uvedenými v § 6 odst. 1 zákona o půdě, byla skutečným vlastníkem, a je tedy oprávněnou osobou (§ 4 odst. 1), což tím spíše platí pro osoby v posloupnosti stanovené v § 4 odst. 2 zákona o půdě.

Pozemkové úřady si v tomto směru nechávají předkládat výpisy z pozemkových knih, kde jsou zpravidla uvedeny osoby, jež nemovitosti na stát převedly.

Evidence nemovitostí však není dostatečně průkazným materiálem osvědčujícím vlastnické právo, jako je tomu u výpisů z pozemkových knih (zápisů do roku 1950), a také již jednou "vymazaný zápis" v evidenci nemovitostí na listě vlastnictví již nelze jako případný důkaz použít, byť na listinách o darech je na příslušný zápis v evidenci nemovitostí odkazováno.

Nepochybně složitější situace nastává v případě, kdy správní orgán zkoumá podklady pro rozhodnutí ve věcech vydávání nemovitostí, které přešly na stát podle zákona č. 142/1947 Sb. a zákona č. 46/1948 Sb. V těchto případech může oprávněná osoba restituční nárok uplatnit za okolností, že majetek dotčený revizí první pozemkové reformy byl v pozemkové knize zapsán na stát podle příslušné listiny ministerstva zemědělství v rozhodném období, to je po 25. 2. 1948, anebo zde byl poznamenán alespoň záměr převzetí majetku státem.

Lze se setkat s případy, že k takovému zápisu v příslušné vložce pozemkové knihy došlo s tím, že jde o majetek, který byl předmětem revize podle zákona č. 142/1947 Sb., když však v dalších obdobích docházelo v některých

případech k úpravám rozsahu tohoto "záboru", přičemž majitelům větších výměr byla ponechávána zemědělská půda zpravidla do 50 hektarů. V pozdější době však došlo k "výkupu" i této půdy, a to podle zákona č. 46/1948 Sb., ač se tak nepostupovalo ve všech případech.

U některých majitelů došlo pouze k "přikázání" těchto polností, případně jiného zemědělského majetku, podle zákona č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu (později podle vládního nařízení č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby).

V takových případech ovšem mohou nastat dohady a polemiky, zda vůbec k přechodu takto "přikázaného" majetku na stát nebo jiné právnické osoby došlo. Novela zákona o půdě (zákon č. 93/1992 Sb.), vložení ustanovení § 6 odst. 1 písm. t) to ovšem řeší zcela jednoznačně, neboť ukládá povinnost vydat oprávněným osobám nemovitosti, které přešly na stát nebo jinou právnickou osobu i na základě zákona č. 55/1947 Sb. a vládního nařízení č. 50/1955 Sb. V této souvislosti ovšem nelze přehlédnout, že aplikací ustanovení § 3 až § 5 a § 7 až § 11 zákona č. 55/1947 Sb. nedošlo k přechodu vlastnického práva k zemědělskému majetku na stát (srovnej § 12 cit. zákona, z něhož plyne, že právní poměry plynoucí z uvedených ustanovení nutno posuzovati přiměřeně podle obecného práva občanského, přičemž v daném případě šlo o vztah nájemní), což ovšem nutno konstatovat i pokud jde o nemovitosti (nebo alespoň některé z nich), na něž bylo aplikováno některé ustanovení vládního nařízení č. 50/1955 Sb.

Pokud jde o toto vládní nařízení, je ze shora uvedených aspektů zajímavý zejména § 8 odst. 1. Z jeho dikce plyne, že nemohl-li tzv. kulak zajistit řádné hospodaření na své usedlosti pro nemoc, stáří apod. byl povinen to oznámit na příslušná místa a "mohl" buď "dobrovolně" nabídnout státu, aby převzal usedlost bezplatně do vlastnictví, anebo dát souhlas, aby jeho usedlost byla bezplatně přikázána do užívání zemědělskému závodu socialistického sektoru.

Důkazně náročné jsou i záležitosti týkající se "přídělového řízení". V rámci tohoto řízení byly zpravidla, jak známo, vyhotovovány tzv. "grafické přídělové plány", na jejichž podkladě byly vypracovávány "přídělové listiny", na

základě nichž byl posléze majetek přidělován fyzickým, ale i právnickým osobám. Zemědělské pozemky takto obdržely v rámci přidělu osoby, které zpravidla nevlastnily žádnou půdu, ale přiděly byly směřovány i na vznikající Československé státní statky. Lesní majetek byl pak přidělován zpravidla Státním lesům.

Restituční řízení v takových případech nebude zřejmě tak složité, když přidělcem byl právní subjekt a když se prokáže, že majetek je dosud v jeho vlastnictví.

Složitější situace nastává zřejmě tam, kde majetek z pozemkové reformy byl přidělen fyzické osobě, tento přiděl nebyl nedopatřením v pozemkové knize zapsán, přičemž v pozdější době, zejména v šedesátých letech, docházelo k provádění řízení o vyúčtování takového majetku s odcházejícím přidělcem, přitom zápisem sepsaným zpravidla na finančním odboru bývalého ONV došlo ke vzdání se přidělu a k provedení vyúčtování nájmu za takto "propachtovaný" majetek za dobu, kdy přidělce soukromě na půdě nebo majetku hospodařil a majetek v době vzdání se přidělu byl v obhospodařování zemědělské státní nebo družstevní organizace. V takových případech mohou některé názory ústit v závěru, že vzdání se přidělu do určitého období, zpravidla do padesátých let, nelze posuzovat jako dar státu, resp. dohodu uzavřenou v tísní, když přidělce zpravidla neplnil úkoly, stanovené mu v přidělové listině. Na druhé straně však, došlo-li ke vzdání se přidělu po padesátých letech za stejných okolností, kdy takový pozemek obhospodařoval již zemědělský podnik, bylo by patrně na místě takový případ posuzovat jako uzavření smlouvy o darování nemovitosti v tísní ve smyslu § 6 odst. 1 písm. h) zákona o půdě. Zde zřejmě nezbude, než každý jednotlivý případ posuzovat pečlivě bez ohledu na časové období, ve kterém k převodu majetku na stát došlo.

Zmínka o problémech prokazování tísně u vracení přidělů nutí i k zamyšlení nad problémy souběhu nároků ve smyslu § 12 zákona o půdě. Z dikce tohoto zákonného ustanovení plyne, že dojde-li k souběhu nároků oprávněných osob podle § 6 odst. 1, náleží právo na vydání původních nemovitostí té z nich, která svého práva pozbyla v důsledku jednostranného aktu státu. Pokud tímto způsobem pozbylo svého vlastnictví postupně více

oprávněných osob, náleží toto právo té z nich, která vlastnictví pozbyla dříve, pokud se nedohodnou jinak. Ostatní oprávněné osoby mají v takovém případě právo na náhradu podle § 11 odst. 2 popř. na finanční náhradu.

S problémy se lze setkávat při vrácení vlastnického práva u přídělců - drobných zemědělců, kteří např. v důsledku převodu zemědělského družstva na stát byli nuceni svůj majetek darovat státu, když žádným způsobem nebylo možno majetek udržet v jejich vlastnictví. Podle zmíněného zákonného ustanovení by nicméně měla mít nárok na vrácení nemovitostí ta osoba, která je pozbyla např. podle zákona o pozemkové reformě, zatímco přídělci by mohli být uspokojeni toliko podle § 11 odst. 2 zákona o půdě. Z hlediska dokazování rozhodných skutečností bude však problematické zjišťování okolností vzdání se přídělu přídělcem nebo jeho dědicem, když zpravidla právě dědici mnohdy neznají, že jejich rodiče k takovému kroku v minulosti přistoupili.

Důkazně náročnou se jeví i problematika identifikování oprávněné osoby ve smyslu § 4 zákona o půdě. Důkazním materiálem pro uzavírání dohody o vydání nemovitosti podle § 9 odst. 1 zákona o půdě povinnou osobou s oprávněnou osobou, a nebo pro vlastní správní rozhodování navazující na uzavřenou dohodu, a pak i pro správní rozhodování pozemkového úřadu podle § 9 odst. 4 zákona o půdě, nedojde-li k dohodě, je, jak známo, řada listin. Pozemkové úřady zpravidla v tomto směru vyžadují v rámci zjišťování poslušnosti oprávněných osob důkazy o tom, že jsou právě těmi osobami, jimž je možné majetek vydat.

Podle § 21 zákona o půdě, je-li oprávněných osob více a nárok na vydání věci uplatní jen některé z nich, vydá se jim věc celá. Nelze ovšem vyloučit, že se některé oprávněné osoby budou domáhat, aby povinná osoba uzavřela dohodu o vrácení nemovitosti jen s některými účastníky řízení i přesto, že se o svůj podíl přihlásily oprávněné osoby další, a to proto, že svůj nárok uplatnily dříve než ostatní. Takový postup zřejmě nelze pokládat za správný a je nutno dospět k závěru, že každá oprávněná osoba může uplatnit svůj nárok v rámci lhůty stanovené v § 13 zákona o půdě a že povinná osoba, pokud dojde k uzavření dohody o vydání nemovitosti, má do ní zahrnout všechny oprávněné osoby a pokud se tak nestane, měl by k oprávněnému nároku přihlídnout příslušný

pozemkový úřad, který by neměl dohodu o vydání nemovitosti, v níž nejsou jako přejímající strana uvedeny všechny oprávněné osoby, které svůj nárok uplatnily, schválit. Pozemkový úřad má navíc dostatek prostoru k tomu, aby vydal sám ve své vlastní kompetenci správní rozhodnutí o vydání věci podle § 9 odst. 4 zákona o půdě, když podmínkou by zde mělo podle našeho názoru být pouze to, aby oprávněná osoba svůj nárok uplatnila u pozemkového úřadu nejpozději do dne právní moci rozhodnutí tohoto úřadu. K tomuto závěru vycházíme z prostého posouzení průběhu správního řízení a jeho jednotlivých úkonů.

Problémy mohou nastat i v případě, nežije-li původní vlastník nemovitosti, která přešla na stát podle § 6 odst. 1 zákona o půdě a svoje nároky uplatňuje oprávněná osoba podle § 4 odst. 2, přičemž nejsou vyjasněny otázky státního občanství a trvalého pobytu původního vlastníka. V takovém případě se lze setkat s názory, že oprávněnou osobou podle § 4 odst. 2 o půdě je pouze ta osoba, která má sice trvalý pobyt na území našeho státu a je státním občanem ČSFR, ale současně je splněna podmínka, že i předcházející vlastník byl v době svého úmrtí státním občanem ČSFR a měl trvalý pobyt na území našeho státu. Na druhé straně ovšem lze tvrdit, že podmínkou důvodnosti nároku oprávněné osoby je její státní občanství v ČSFR a její trvalý pobyt na území našeho státu v době uplatnění nároku na vydání věci z vlastnictví státu, a to bez ohledu na to, zda původní vlastník byl v době svého úmrtí státním občanem ČSFR a zda měl trvalý pobyt na našem území, což odpovídá duchu novely zákona o půdě.

Nejméně problematickým se jeví dokazování tísně za nápadně nevýhodných podmínek jako dominantního znaku ustanovení § 6 odst. 1 písm. k) zákona o půdě. Použijeme-li jako příklad kupní smlouvu uzavřenou mezi občanem a bývalým národním výborem, jejímž předmětem byl pozemek v intravilánu obce, který měl podle zastavovacího plánu sloužit jako stavební parcela, uzavřenou pod hrozbou vyvlastnění, pak lze tíseň na straně prodávajícího celkem bezpečně dovodit. Zřejmě velice obtížně, nicméně bude současně dokazovat existenci "nápadně nevýhodných podmínek", pokud je prodávající bude spatřovat toliko v kupní ceně, odpovídající cenovým předpisům, platným v době uzavírání kupní smlouvy, kterou v relaci k současným cenám stavebních pozemků může prodávající právem považovat za nepřiměřeně nízkou. Na druhé straně však již samotný fakt tísně, vyvolané předstíráním možnosti nemovitost,

která byla předmětem kupní smlouvy, vyvlastnit, a tak se jí zmocnit, vyvolává nutnost zaujmout stanovisko, že šlo o tíseň za podmínek, které nelze charakterizovat jinak, než jako nápadně nevýhodné.

Navíc ustanovení § 6 odst. 1 písm. k) zákona o půdě nelze vykládat tak, že by šlo o kupní smlouvu uzavíranou v "tísni a za nápadně nevýhodných podmínek", neboť toto ustanovení spojku "a" neobsahuje. Nejde tudíž o kupní smlouvu uzavíranou kromě "tísně" navíc i "za nápadně nevýhodných podmínek", ale "nápadně nevýhodné podmínky" nutno patrně vztahovat k termínu "tíseň".

3. Nezbytná výměra státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu

Na základě „Usnesení vlády České republiky ze dne 17. března 2008 č. 257 o Zásadách transformace Pozemkového fondu České republiky“ bylo uloženo pod bodem 2. členům vlády informovat ministra zemědělství do 31. října 2008 o požadavcích na rozsah nezbytné rezervy státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu.

Požadavky jednotlivých ministerstev byly zpracovány a z výsledného přehledu vyplývá rozsah nezbytné rezervy státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu na základě požadavků jednotlivých resortů v rámci celé České republiky ve výměře 53 934,38 ha. Resorty své požadavky kvantifikovaly výměrou, katastrálním územím a současným parcelním číslem jednotlivých pozemků. Přehled požadavků jednotlivých resortů je uveden v příloze č. 1.

Na vymezení nezbytné rezervy státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu se podílela tato ministerstva: Ministerstvo financí, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Ministerstvo zemědělství, Ministerstvo životního prostředí, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo kultury, Ministerstvo dopravy a Ministerstvo zdravotnictví České Republiky.

Ministerstvo financí požaduje výměru 0,43 ha na realizaci staveb Celní správy uskutečněných převážně v roce 2009, v katastrálním území Horní Lipka a Dolní Ledeč.

Ministerstvo průmyslu a obchodu požaduje výměru 148,53 ha. Z toho výměra 93,45 ha má být použita na sanační, rekultivační práce, bezpečnostní nebo ochranná pásma a průmyslové zóny (v k.ú. Olešník, Rožná, Habří, Vojetín u Rosoch, Dubňany, Heřmanovice, Skály u Rýmařova, Orlová, Pudlov, Nový Bohumín, Vrbice nad Odrou, Malenovice, Velké Pavlovice, Horní Litvínov, Louka u Litvínova, Cheb, Tuchlovice a Pohled). Bohužel nebyl zcela specifikován požadavek v dobývacích prostorech a v chráněných ložiskových územích organizací těžebních, ale i netěžebních RWE a ČEZ, z důvodu obav z úniku informací. Přesto by měl být považován za nezbytnou rezervu státní půdy. Požadavek o výměře 55,08 ha byl doručen pouze na dobývací prostor Rožná, bývalé s.p. JLD Hodonín, RD Jeseník, lokality kraje jihočeského a libereckého.

Ministerstvo zemědělství, Ústřední pozemkový úřad požaduje výměru 45 827 ha určenou pro společná zařízení při provádění pozemkových úprav probíhajících na celém území České republiky. Jedná se o soubor 2 453 katastrálních území, ve kterých se předpokládá zahájení pozemkových úprav v následujícím období.

Ministerstvo životního prostředí požaduje výměru 6 722 ha doloženou předloženými žádostmi o převod pozemků z Pozemkového fondu ČR na organizace MŽP (aktualizovaný požadavek činil k 13.3.2008 výměru 7042 ha, z toho bylo převedeno 320 ha). V rámci rezervy státní půdy požaduje ministerstvo ponechat 2 % státní půdy, zejména pozemky pro realizaci prvků územních systémů ekologické stability (dále jen ÚSES) a pozemky, které budou využity pro směnu pozemků ve vlastnictví fyzických či právnických osob, tak aby tyto byly uvolněny pro možnou realizaci ÚSES. Částečně se tento požadavek může krýt s požadavkem Ústředního pozemkového úřadu a to v katastrálních územích, kde jsou již zahájeny, nebo v budoucnu budou zahájeny pozemkové úpravy.

Ministerstvo vnitra požaduje výměru 86,36 ha na převod konkrétních pozemků nezbytných k dořešení majetkoprávních vztahů u stávajících areálů (v k.ú. Zadní Výtoň, Dolní Lištná, Místek, Brušperk, Jablunkov, Nazlob, Babylon, Doubrava u Aše, Stříbro, Přimda, Ostrov u Stříbra, Švihov u Klatov, Nýrsko, Dýšina, Dolní Malá Úpa, Horní Malá Úpa, Prosečné, Hertvíkovice, Komín, Bubeneč, Plzeň, Malšovice, Janov u Nového Boru, Skuteč, Žďár u Skutče,

Židlochovice) a na novou výstavbu (v k.ú. Opava – Předměstí, Třinec, Český Těšín, Neředín, Kaplice, Čimice, Vysočany, Satanice, Horní Počernice, Uhřetěves, Cholutice, Hlubočepy, Třebonice). Je nutné dále počítat s výměrou 368 ha na vyrovnání hranice s Polskem, dle Usnesení vlády ČR ze dne 5. 9. 2007 č. 1009 k „Informaci o územním dluhu České republiky vůči Polské republice z roku 1958“.

Ministerstvo kultury požaduje výměru 36,46 ha pro výstavbu depozitářů, výstavbu nového archivu, vybudování nového technického zázemí ND, k uzavření celku podzemních chodeb areálu Malé pevnosti Terezín, vytvoření ochranného pásma u národní kulturní památky Vodní mlýn ve Slupi, výstavbu centrálního pracoviště, národní knihovny a jiných.

Ministerstvo dopravy zaslalo požadavky specifikované výměrou, parcelním číslem a katastrálním územím v elektronické podobě o souhrnné výměře 732,1 ha potřebné pro realizaci plánovaných, ale i výhledových záměrů dopravní infrastruktury. Celková výměra zahrnuje požadavky „Ředitelství vodních cest, Správy železniční dopravní cesty, Ředitelství silnic a dálnic, vysokorychlostní tratě, malých letišť a letiště Ruzyně“.

Ministerstvo zdravotnictví požaduje výměru 13,5 ha na restrukturalizaci fakultních nemocnic na území hlavního města Prahy. Proces restrukturalizace nevylučuje ani výstavbu nového zdravotnického zařízení.

Ministerstvo pro místní rozvoj své požadavky nekvantifikovalo, jelikož nemá k dispozici žádný dostatečně podrobný celostátní podklad pro určení nezbytné rezervy státní půdy.

Ministerstvo obrany, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo spravedlnosti a Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky nepožadují žádnou výměru jako nezbytnou rezervu státní půdy pro realizaci svých rozvojových záměrů.

Nezbytná výměra rezervy státní půdy pro realizaci rozvojových záměrů státu je požadována ve výměře 53 934,38 ha. Pozemkový fond České republiky má ke dni 24. 10. 2008 ve správě státní půdu o výměře 326 488, 28 ha (zapsanou na LV 10002). Z této výměry je blokována § 29 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů (církevní majetek), výměra 44 064,6 ha státní půdy.

Z á v ě r

Neustálý boj o vlastnictví zemědělské půdy vyvrcholí vždy po velkých historických událostech. Ve své práci jsem se nezabýval konfiskacemi po Bílé hoře, které zpracoval např. historik Josef Pekař, August Sedláček nebo Kamil Krofta, ale zaujal mne boj o zemědělskou půdu po I. světové válce a po II. světové válce, tedy období, kdy se vždy utvářel samostatný československý stát, jehož politický charakter se utvářel podle rozložení politických sil a samozřejmě pod vlivem mezinárodních událostí. V minulosti dosáhla vítězství ta společenská třída, která dokázala získat na svou stranu většinu národa. Vzhledem k historickému vývoji našeho zemědělství důležitou roli v agrárněrolnické otázce hrála snaha o změnu držby zemědělské půdy.

Závislost pozemkových reforem na charakteru revolučních událostí je zřejmá ze srovnání obou pozemkových reforem v Československu. Při vzniku samostatného Československa převládla snaha o zabrání velkého majetku šlechty, a to jak české tak i cizí. Důležitou roli a dá se i konstatovat, že určující roli zde sehrála agrární strana, která především prostřednictvím Antonína Švehly, předsedy strany, dokázala sehrát rozhodující úlohu v první pozemkové reformě, dokázala uhájit principy přijaté v samotném vzniku Československého státu a nepodlehla revolučním náladám ovlivněným nejen Velkou říjnovou socialistickou revolucí v Rusku, ale např. i revolučním bouřením v Maďarsku apod. První pozemková reforma měla především národnostní charakter – nově vznikající stát měl podporu všech politických sil proti šlechtě, a to jak české tak cizí. Historie hodnotí záborový zákon z 16. dubna 1919 jako pokrokový a jak jsem uvedl na začátku mé práce, jednalo o trend celoevropský. V zájmu válkou zbídačeného lidu, byl hlad po půdě a záborový zákon sliboval rychlé vyřešení tohoto problému, po roce 1920 však již přijaté právní předpisy postupně ubíraly na revolučnosti záborového zákona a samotná realizace pak byla provázena řadou kompromisů, a to ve vztahu k české šlechtě – ze záboru byly propouštěny majetky z důvodu, že jsou nezbytné pro zabezpečení velkých panství, zámků apod. Ne vždy důsledně řešená první pozemková reforma se zhoršila v průběhu II. světové války, kdy jsem již výše uvedl, že došlo k rozsáhlým zabráním celých území a vystěhování českého obyvatelstva.

Druhá světová válka opětovně vyvolala národně osvobozenecský boj, který vyvrcholil v roce 1945 v důsledku ukončení II. světové války. Je zajímavé, že boj o půdu po skončení druhé světové války proběhl ve třech po sobě jdoucích etapách. Dekrety presidenta znamenaly, že drtivá většina Němců, Maďarů a kolaborantů byla zbavena majetku, a to i zemědělského - konfiskací. V roce 1947 přišla na řadu důsledná revize první pozemkové reformy a po únoru 1948, a to již 13. března 1948 je přijat zákon o nové pozemkové reformě. Zákon o nové pozemkové reformě je přijat, aniž byla dokončena revize první pozemkové úpravy.

Dalším podstatným znakem pozemkových reforem je způsob, jak byly provedeny. Prvou pozemkovou reformu prováděly a zabezpečovaly státní orgány, druhou pozemkovou reformu řídily rolnické komise. Rozdíl byl i ve výsledku obou reforem, první pozemková reforma znamenala, že rozhodující pro zemědělskou výrobu byly velkostatky, tzv. zbytkové statky, druhá pozemková reforma se přikláněla k zemědělské malovýrobě, která se však brzy ukázala jako málo účinná pro zabezpečení dostatku potravin a od roku 1949 začala vznikat zemědělská družstva tzv. I. typu, a to podle zákona č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, ale to je již problematika nad rámec mé rigorózní práce.

Z odkazů na prameny a literaturu vyplývá, že prvá pozemková reforma byla prováděna poměrně dlouho, byly vydány v podstatě prováděcí předpisy a hlavně literatura z doby tzv. první republiky byla na straně jedné, která prvou pozemkovou reformu chválila a na straně druhé byla celá řada autorů, kteří prvou pozemkovou reformu kritizovali. Literatura o nové pozemkové reformě je poznamenána společenskými poměry po únoru 1948 a chybí mi alespoň náznak kritiky nebo poukázání na nedostatky druhé pozemkové reformy. Je skutečností, jak jsem již uvedl, že nastavená právní úprava druhé pozemkové reformy byla okamžitě modifikována politikou vzniku zemědělských družstev.

Dále jsem se ve třetí kapitole snažil definovat uživatelské vztahy organizací hospodařících na zemědělské půdě, kdy tyto uživatelské vztahy ze zákona byly bezúplatné a časově neomezené. Vlastníkovi pozemků, pokud zůstalo, přináleželo pouze tzv. holé vlastnické právo, to znamená, že vlastník pozemku neměl z tohoto

právního titulu žádný užitek – např. nepobíral nájem. S účinností od 1.ledna 1976 se pak mohly pozemky, které byly ve vlastnictví fyzické osoby zastavět. Tento právní stav musel být a také se tak stalo, nahrazen po roce 1989, a to zákonem o půdě, který zrušil bezúplatné užívací vztahy a umožnil vlastníkům pozemků, aby tito mohli s pozemky volně disponovat. Kromě této úpravy – narovnání vlastnických vztahů se zákon o půdě zaměřil na obnovu vlastnických vztahů k pozemkům v případech, které zákon stanovil v ustanovení § 6. Na základě této právní úpravy došlo k obnovení vlastnických vztahů k pozemkům ve prospěch oprávněných osob, tj. osob, které byly definovány v ustanovení § 4. Zákon o půdě šel dál, než předchozí restituční zákony a umožnil i náhradu za živý a mrtvý inventář – viz. § 20 zákona o půdě. Za pozornost stojí uvést konstrukce obnovení vlastnických vztahů k půdě, které bylo svěřeno okresním národním výborům a po jejich zrušení přešla tato pravomoc na pozemkové úřady, které jsou součástí ministerstva zemědělství. Tuto skutečnost uvádím jako zajímavost, že otázky vlastnického práva byly a jsou řešeny na tomto úseku, správními orgány, nerozhoduje o nich soud, jak by se dalo usuzovat z hlediska našeho ústavního pořádku.

Problematiku pozemkových úprav jsem si vybral na katedře právních dějin z důvodů, že mne zajímala a zajímá historie a při zpracování daného tématu jsem si postupně uvědomoval, že tato problematika je nejen historicko-právní kategorií, ale kontinuálně přechází do platného práva a při mé praxi v advokátní kanceláři zjišťuji, že otázky restitucí nejsou zřejmě definitivně ukončeny a zejména právní nástupci velkých zemědělských majetků se do dnešního dne pokoušejí různými způsoby domoci obnovení vlastnických práv k pozemkům. Jako jeden z příkladů mohu uvést zatím neúspěšný pokus o restituci panství Konopiště, které přešlo na stát podle zákona č. 354/1921 Sb. Pokud jde o potomky Františka Ferdinanda Este, posledního vlastníka panství Konopiště (synovec císaře Františka Josefa a syn Karla Ludvíka) měl celkem tři děti, a to dceru Žofii nar.: 1921, syna Maxmiliána nar.: 1902 a Ernst Arnošta nar.: 1906 na Konopišti. Podařilo se mi najít rozhodnutí Nejvyššího správního soudu č.j. 9186/1922 (viz. odůvodnění je uvedeno jako příloha D) ze dne 1. 7. 1922, kterým bylo potvrzeno rozhodnutí Ministerstva vnitra a zamítnuta stížnost pana Maxe Hohenberga a rovněž pana Arnošta Hohenberga, synů zavražděného arciknížete Františka Ferdinanda Este, člena bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské. Ministerstvo vnitra a Nejvyšší

správní soud dospěly k závěrům, že je nesporné, že oba stěžovatelé jsou syny zavražděného arciknížete Františka Ferdinanda Este a jeho manželky vévodkyně Hohenbergové, roz. Chodkové, a že tudíž patří mezi osoby, jež výše citovaný zákon prohlašuje v ustanovení § 3 za členy panovnické rodiny rakousko-uherské. V dané věci mám tedy zato, že současné restituční předpisy se na výše uvedený příklad nevztahují a pokud nebude přijata nová právní úprava neměl by být restituován majetek, který přešel na stát před únorem 1948.

I přes výše uvedené však Nejvyšší soud České republiky v Brně učinil svým rozsudkem č.j. 28 Cdo 4419/2007-298 ze dne 12.6.2008 závažné rozhodnutí v kauze Walderode, když vydal dědičce lesní pozemek o výměře ¼ ha.¹¹⁰

Není ani definitivně dořešena problematika restitucí církevního majetku. Jak jsem již uvedl, mohla se daná problematika jevit jako oblast, která je legislativně dořešena, ale jak poukazuji ve svých závěrech, zdaleka tomu tak není a bude otázkou, zda Parlament ČR přistoupí k legislativnímu dořešení uvedených problémů, které se začaly řešit téměř před dvaceti lety.

Na základě výše uvedeného je možné konstatovat, že daná problematika není zdaleka problematikou patřící do kategorie historie, ale přerůstá do současné právní úpravy, jde tedy o problematiku interdisciplinární.

¹¹⁰ PAVLÍČEK, V.: Hrubé chyby v práci Nejvyššího soudu. Haló noviny, 25.9.2008.

RESUME

Od vzniku samostatného Československa v roce 1918 zde bylo v minulosti, a to jak dlouhé, tak i nedávné, příliš zásahů do vlastnického práva k nemovitostem obecně a k pozemkům zvlášť ze strany státu, než aby se nechalo hovořit o dlouhodobé kontinuitě právního stavu. Jedná se zejména o popsání dvou pozemkových reforem, jako důsledků dvou revolučních přeměn společenských vztahů, a to po roce 1918 – první pozemková reforma a po roce 1948 – tzv. druhá pozemková reforma. Pokud jde o první pozemkovou reformu, zaměřil jsem se ve své práci na nejdůležitější zákonnou úpravu, což byl zákon č. 32/1918 Sb., o obstavení velkostatků, zákon č. 215/1919 Sb., o zabrání velkého majetku pozemkového (záborový zákon), zákon č. 329/1920 Sb., tzv. zákon náhradový a zákon č. 81/1920 Sb., tzv. zákon přidělový. Záborový zákon znamenal, že ze zákona byl zemědělský majetek ve výměře na 150 ha orné půdy nebo 250 ha celkem půdy zabrán, to znamená, že původní vlastník s ním již nemohl disponovat. Stát potom na základě zákona přidělového upravil postup přidělování zemědělské půdy a lesů tzv. přidělcům, což byly především fyzické osoby nebo např. i různá sdružení, družstva apod. V této souvislosti chci velice krátce upozornit, že první pozemková reforma znamenala, že původní vlastníci velkého zemědělského majetku obdrželi náhradu v cenách před první světovou válkou, tedy náhradu poměrně malou, ale přece jenom to byla náhrada.

Závěr práce je pak věnován otázkám užívacích vztahů k pozemkům, kterými stát před rokem 1989 nahradil v podstatě vztah vlastnický. Poslední část práce je pak věnována nápravě některých majtkových křivd – tzv. restitucím ve vztahu k pozemkům.

Klíčová slova: pozemková reforma, konfiskace, zemské desky, pozemková kniha, restituce

RESUME

Due to numerous interventions into ownership right to immovable property in general and land in particular, namely from the part of the state, which have occurred in remote and recent past since the creation of independent Czechoslovakia in 1918, it is impossible to speak about long-term continuity of legal status. This applies, in particular, to the two land reforms which occurred as a result of two revolutionary changes of social relations – the first one (the “first land reform”) after 1918 and the second one (the “second land reform”) after 1948. As regards the first land reform, I have focused on key relevant legislation: Act No. 32/1918 Coll. on attachment of large land estates, Act No. 215/1919 Coll. on the appropriation of large land property (the Appropriation Act), Act No. 329/1920 Coll. (the Compensation Act) and Act No. 81/1920 Coll., the Allotment Act. Under the Appropriation Act, agricultural property with the area in excess of 150 hectares of arable land or of 250 hectares of total land area was appropriated, meaning that the original owner could no longer dispose of it. Under the Allotment Act, the state then regulated the process of allotment of agricultural land and forests to allottees, mostly individuals, but also to various associations, cooperatives, etc. In this context, I would briefly point out that, under the first land reform, the former owners of large agricultural property obtained compensation calculated in prices before World War I, which means that they received at least some compensation, although relatively small.

The conclusion of the work is devoted to issues relating to user rights to lands, whereby the state actually replaced ownership right prior to 1989. The final part of the work focuses on the remediation of some property injustice – restitutions of lands.

Keywords: land reform, confiscation, Land Tables, land registry book, restitution

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Odborné publikace a články

ADAMOVÁ, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Přehled vybraných otázek. 1. vydání. Praha, C.H.Beck 2000.

ANKETA O POZEMKOVÉ REFORMĚ ORGANIZOVANÁ STRANOU NÁRODNĚ-DEMOKRATICKOU. Praha 1922.

BARTLOVÁ, A.: Programová linia klerikalizmu na Slovensku (1905-1938). Historické štúdie 22, 1977.

BARTŮNĚK, J.: Lidový výklad parcelačního zákona přidělového. Brno 1921.

BENDA, F.: Instrukce o postupu práce při provádění přidělového řízení SPÚ na zabraných a převzatých velkostatech dle zákonů o pozemkové reformě. Praha 1921.

Budovatelský vládní program z roku 1946.

CESAR, J.: Revoluční hnutí na venkově v Českých zemích v letech 1918-1922, Praha (Ústav čs. a svět. dějin) 1971.

CÉŠAR, J.: Řešení rolnické otázky v čs. soc. demokracii 1918-1924. ČsČH 1957. Co má každý vědět o pozemkové reformě. Praktické pokyny a směrnice k dekretu presidenta republiky o konfiskaci zemědělského majetku, Praha 1945.

ČIRČ, A.: Pozemková reforma na panstve Jozefa Pálffyho v rokoch 1924-1934. Zborník Pedagogickej fakulty v Trnave, Spol. vedy – História 3, 1971, s. 89-109.

DAŘENICKÝ, J.: Lesní pozemková reforma z hlediska právního, národohospodářského, národního, sociálního. Praha 1928.

DOLEŽAL, M.: Dějiny státu a práva v ČSSR 1945 – 1960, Praha 1962.

DOSTÁL, V.V.: Agrární strana. Její rozmach a zánik. Brno, Atlantis 1998.

ĎURIŠ, J.: Dvouletka v zemědělství, Praha 1946.

ĎURIŠ, J.: Hradecký program, Praha 1947.

ĎURIŠ, J.: Přítomnost a budoucnost československého zemědělství, Praha 1945.

DVACET LET ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ, Praha 1938.

FÁBRY, V.: Zemědělské zákony Československé republiky, Praha 1949.

FÁBRY, V., DROBNÍK, J.: Vlastnictví a užívání půdy a pozemková správa. Praha, ACADEMIA

FALTUS, J., PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918-1945. Bratislava 1968.

- FALTUS, J.:** Reforma rolna w Czechosłowacji po pierwszej wojnie światowej. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. Tom XXXII, 1971, s. 31-68.
- GUNST, P.:** Reforma rolna na Węgrzech w 1920 r. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych, Tom XXXII, 1971, s. 69-86.
- GUTMANN, W.:** Pozemková reforma jak se prováděti nemá. Praha 1923.
- HANZAL, S.:** Východné Slovensko a agrárne prameny v rokoch 1918-1940, Historica Carpathica H 7, 1976, s. 5-27.
- CHMELÁŘ, J.:** Polská menšina v Československu, Praha 1935.
- INSTRUKCE PRO PŘÍDĚLOVÉ KOMISAŘE OBVODOVÝCH ÚŘADOVEN SPÚ 2. vyd. Praha 1923.**
- KARFÍK, Z., KARFÍKOVÁ, M., SPÁČIL, J.:** Pozemky a právo. nakladatelství ORAC, s.r.o. Praha 2001.
- KARFÍK, Z., KARFÍKOVÁ, M.:** Antonín Švehla a Československo. Právník 2/2009, s. 208-212.
- KINDL, M.:** K otázce přechodu vlastnictví konfiskovaného majetku. Právní rozhledy č.3/1994.
- KNAPP, V.:** Osídlovací právo hmotné. Praha 1949.
- Košický vládní program z 5. dubna 1945.
- KOLEKTIV AUTORŮ:** CUI BONO RESTITUCEII. Praha, Centrum rozvoje a prosperity 2007.
- KOŤÁTKO, J.:** Konfiskace, rozdělování a osídlování půdy, Praha 1946.
- KOŤÁTKO, J.:** Pozemková reforma v Československu, Praha 1949.
- KREJČÍ, D.:** Poválečná reforma pozemková v Německu a u nás. Sborník Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně III/1928.
- KROFTA, K.:** Dějiny selského stavu. III. vyd. Praha 1949.
- LABAJ, L.:** Čo je povinnosťou každého ľudáka pri prevádzaní pozemkovej reformy. Ružomberok 1925.
- LACINA, V., PELIKÁN, D., POKORNÝ, O.:** Lidovědemokratická pozemková reforma v letech 1945 – 1951, Praha 1965.
- LACINA, V.:** Boj o uzákonění reformy v letech 1918-1919. Sborník k dějinám 19. a 20. století, 5, 1978, s. 123-144.
- LACINA, V.:** Představy o řešení agrární otázky v Československu. Čs. časopis hist. (ČsČH) XXV/1977, s. 661-681.
- LACINA, V.:** Zadlužení kapitalistického zemědělství v Českých zemích v letech 1918-1938. Praha 1987.

- LANDAU, Z., TOMASZEWSKI, J.:** Zarys historii gospodarczej Polski 1918-1939, 5. wyd. Wawrszawa 1986.
- MADAJCZYK, C.:** Buržoazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918-1939, Warszawa 1956.
- MALÝ, K. a kolektiv autorů:** Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha, Linde Praha a.s. 1997.
- MARCHA, J.:** Jak se bude postupovati při parcelaci panské půdy, Brno 1921.
- MEČL, J., VLČEK, E.:** Soubor dokumentů ke studiu dějin státu a práva ČSSR, Praha 1967.
- MENCLOVÁ, J., STOČES, F.:** Land Reforms in Czechoslovakia, 2 ed. Praha 1968.
- MICHL, J., NOVÝ, J., PETRŮV, F.:** Revise první pozemkové reformy. Praha 1948.
- MILLER, D.E.:** Antonín Švehla – mistr politických kompromisů. Praha, Argo 2001.
- MODRÁČEK, F.:** Družstevní velkostatek a pozemková reforma. Praha 1921.
- MODRÁČEK, F.:** Zabrání velkostatků a jejich osídlení. Praha 1919.
- MRUZEK, K.:** Význam zápisu vlastnického práva v pozemkové knize pro určení doby nabytí nebo pozbytí vlastnictví k nemovitostem. Správní právo č. 1/1993, s. 11.
- MÜLLER, Z.:** Dodatek k intabulaci přídělů. Správní právo č. 2/1995, s. 73 a násl.
- MÜLLER, Z.:** K intabulaci. Správní právo č. 1/1994, s. 16.
- NOVÁČEK, F.:** Novelizace zákona o revizi první pozemkové reformy, Praha 1948.
- Nové zákony a nařízení československé republiky. Praha 1945, s. 327.
- OTÁHAL, M.:** Zápas o pozemkovou reformu v ČSR. Praha 1963.
- PAVEL, A.:** Československá pozemková reforma. Pozemková reforma, roč. XIX, 1938, s. 33-39.
- PAVEL, A.:** Pozemková reforma československá. Zvl. otisk z dodatků Ottova slovníku naučného, Praha 1937.
- PAVLÍČEK, V.:** Cui Bono Restituce II. Centrum rozvoje a prosperity, Praha 2007.
- PAVLÍČEK, V.:** Hrubé chyby v práci Nejvyššího soudu. Haló noviny, 25. 9. 2008.

PEKÁREK, M., PRŮCHOVÁ, I.: Pozemkové právo. Brno, Masarykova univerzita 1996.

PEKAŘ, J.: Omyly a nebezpečí pozemkové reformy. Praha 1923.

PELIKÁN, D.: Zemědělské zákony v revolučním procesu obnovy národního katastru půdy v Československu po roce 1945, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi, Praha 1975, s. 301-330.

PETRÁŠ, M.: Pozemkové reformy a ich vplyv na riešenie roľníckej otázky v Liptove. Liptov. 3, 1975, s. 207-243.

PETRŽELKA, K.: O způsobech odevzdání přiděleného majetku do vlastnictví. Osídlování II, č. 4-5, s. 85.

POLÁCI V ČESKOSLOVENSKU V SVĚTLE STATISTIK A FAKTŮ, Varšava 934.

POLAKOVIČ, Š.: Slovenský národný socializmus, Bratislava 1941.

POUR, B.: Výsledky pozemkovej reformy v krajine Slovenskej za 20 rokov štátnej samostatnosti. Pozemková reforma XIX/1938, s. 4, s. 51-56 aj.

POZEMKOVÁ REFORMA A POLITICKÉ STRANY NA SLOVENSKU. Bratislava 1925.

POZEMKOVÁ REFORMA roč. XIX/1938, č. 1, s. 13-14, č. 2, s. 27-29, č. 3, s. 43-44, č. 5-6, s. 95-96.

PŘEHLED HOSPODÁŘSKÉHO VÝVOJE ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1918-1945. Praha 1963.

ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J.: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Praha 1935, díl II.

RYCHLÍK, J.: Vývoj pozemkové držby na území Československa v letech 1938-1945. Sociologie zemědělství 1/1987, s. 73.

SARKOTIĆ, S.: Die Wahrheit über die Bodenreform in den Nuchfolgestaaten der ehemaligen Donaumonarchie. Schöner Zukunft. (Wien), III/1928, Nr 21, S. 441-443, Nr. 22, S. 464-467.

SEBESS, D.: Die Agrerreform im Ungarn, s. I. 1920.

SEDLÁČEK, J.: Vlastnické právo. Praha 1935.

SEGER, K.: Přidělování zbytkových statků, Praha 1924.

SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu. I. Bratislava 1943.

SLOVNÍK VEŘEJNÉHO PRÁVA ČESKOSLOVENSKÉHO. Brno 1934, díl III.

- SOKOL, Z.:** Vztah pozemkové reformy k procesu diferenciaci rolnictva. Politická ekonomie 1955, č. 4.
- SOUKUP, T., PETRŮV, F.:** Zákon o nové pozemkové reformě, Praha 1948.
- STIEBER, M.:** Pozemková reforma, Praha 1919.
- SVOBODA, E.:** Zákon o zabránění velkých statků, Praha 1919.
- SYTUACJA LUDNOSCI POLSKIEJ W CZECHOSLOWACJI,** Warszawa 1934.
- Těšnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění (TZNS) – 46. schůze NS 16. 4. 1919.
- TILKOVŠKY, I.:** Južné Slovensko v rokoch 1938-1945, Bratislava.
- ULRICH, J.:** Pozemková reforma, Praha po roce 1920.
- VANĚČEK, V.:** Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha, III. vydání 1975.
- VONDRUŠKA, E.:** Sbírka zákonů a nařízení o pozemkové reformě, část V., Státní pozemkový úřad 1932.
- VONDRUŠKA, E.:** Sbírka zákonů a nařízení o pozemkové reformě, Praha 1920 – 1926, Sbírka 1. – 4.
- VOŽENÍLEK, J.:** Pozemková reforma v Československé republice. Praha 1924.
- VOŽENÍLEK, J.:** Předběžné výsledky pozemkové reformy. I.-II. Praha 1930-1932.
- WORLICZEK, C.:** Die tschechoslowakische Bodenreform. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, LXXX, 1925/26, Heft 3, S. 447-499.
- WORLICZEK, C.:** Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakische Bodenreform. Reichenberg 1925.
- ZADINA, J.:** Pozemková reforma v oblasti Horácka. Pozemková reforma XIX/1938, č. 4, s. 49-51.
- ZATLOUKAL, A.:** Financování zemědělského osídlování v Německu. Pozn. ref. XVII/1936, XVIII/1937 a XIX/1938.
- Zprávy Státního pozemkového úřadu, Praha 1928.
- ZDEŇKOVÁ, M.:** Antonín Švehla a Hostivař. Praha, MILPO MEDIA s.r.o. 2008

Internetové adresy

Ministerstvo zemědělství:	http://www.mze.cz
Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky:	http://www.psp.cz
Pozemkový fond České republiky:	http://www.pfcr.cz

PŘÍLOHY

- A. Pozemkové reformy po první světové válce
- B. Zemské desky – úvodní strana
- C. Pozemková kniha Praha Nové Město
- D. Odůvodnění rozhodnutí Nejvyššího správního soudu

Pozemkové reformy po první světové válce

Stát	Rozsah půdy spadající podle zákona pod pozemkovou reformu	
	v mil. ha	v % z celkové výměry
Finsko	1,5	4
Estonsko	2,3	48
Lotyšsko	3,7	56
Litva	0,8	15
Německo	0,4	2
Polsko	1,5	4
ČSR	4,0	29
Rakousko	0,02	—
Maďarsko	0,7	7
Jugoslávie	2,0	8
Rumunsko	6,0	20
Bulharsko	0,2	2
Řecko	1,3	9
Celkem	24,42	11¹

* *Die agrarischen Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa*, Sborník prací za redakce M. Seringa, Berlin-Leipzig 1930, str. 28. Pozemkovými reformami v Evropě se dále zabývají např. tyto práce: W. Rummer: *Die Agrarreformen der Donaufürstentümer*, Innsbruck; W. Studnicki: *Przewrót i reformy agrarne Europy powojnowej i Polski*, Warszawa 1927; H. Haushofer: *Die Agrarreformen der Österreich – ungarischen Nachfolgestaaten*, München 1929.

Ústřední úřad katastru

Katastrální obec: Praha Nové Město

645. 1395.

Dům čís.: 645. 1395.

Naznačení parcely

1. 645. 1395. stavební parcela dům 645.
2. 645. 1395. stavební parcela dům 1395.

Zápis

Číslo listu: 1

1. Vlastník: ...
2. Vlastník: ...
3. Vlastník: ...
4. Vlastník: ...
5. Vlastník: ...
6. Vlastník: ...
7. Vlastník: ...
8. Vlastník: ...
9. Vlastník: ...
10. Vlastník: ...

Číslo listu: 2

1. Vlastník: ...
2. Vlastník: ...
3. Vlastník: ...
4. Vlastník: ...
5. Vlastník: ...
6. Vlastník: ...
7. Vlastník: ...
8. Vlastník: ...
9. Vlastník: ...
10. Vlastník: ...

Číslo listu: 3

1. Vlastník: ...
2. Vlastník: ...
3. Vlastník: ...
4. Vlastník: ...
5. Vlastník: ...
6. Vlastník: ...
7. Vlastník: ...
8. Vlastník: ...
9. Vlastník: ...
10. Vlastník: ...

Číslo listu: 4

1. Vlastník: ...
2. Vlastník: ...
3. Vlastník: ...
4. Vlastník: ...
5. Vlastník: ...
6. Vlastník: ...
7. Vlastník: ...
8. Vlastník: ...
9. Vlastník: ...
10. Vlastník: ...

Po dobu platnosti zákona ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n. je vyloučeno, aby úřady československé republiky došly na základě obsahu mírové smlouvy St. Germainské při řešení otázky, které osoby dlužno čítati k bývalé panovnické rodině rakousko-uherské, k jinému úsudku, než jaký se podává přímo z § 3 č. 2 citovaného zákona, mírovou smlouvu provádějícího.

Z odůvodnění:

Vyhověvši předpisu § 4 zákona ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n. rozhodlo ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem zahraničních věcí naříkanými výnosy podle §§ 3 a 4 právě zmíněného zákona přes opačné vyjádření zástupce stěžovatelů, že Max Hohenberg, narozený dne 29. září 1902 ve Vídni a rovněž Arnošt Hohenberg, narozený dne 27. května 1904 v Konopišti, jest jakožto syn zemřelého arciknížete Františka Ferdinanda Este členem bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské.

Rozhoduje o stížnostech podaných do těchto výnosů pro nezákonnost uvažoval nejvyšší správní soud takto:

Žalovaný úřad poukazuje ve svém rozhodnutí hlavně na o, že jest nesporné, že oba stěžovatelé jsou syny zemřelého arciknížete Františka Ferdinanda Este a zemřelé manželky jeho vévodkyně Hohenbergové a že tudíž patří mezi osoby, jež svrchu zmíněný zákon prohlašuje v § 3 č. 2 za členy panovnické rodiny rakousko-uherské. Odůvodňuje tedy žalované ministerstvo svůj nálezní toliko jasným zněním zákona ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n., o němž praví, že tvoří pro ně výhradně závaznou normu, podle níž rozhoduje, nemohouc zkoumati, je-li zákon ten v soulase s mírovými smlouvami a s domácími zákony panovnické rodiny rakousko-uherské.

Naproti tomu spatřují stěžovatelé nezákonnost naříkaného rozhodnutí právě v tom, že bylo přihlíženo jedině k zákonu ze dne 12. srpna 1921, nikoliv též k ustanovení čl. 208 mírové smlouvy St. Germainské a k ostatním pramenům právním pro danou otázku prý rozhodným, zejména k domácím zákonům bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské.

Nejvyšší správní soud nemohl stanovisko stížnosti uznati za oprávněné a přiklonil se plně k názoru hájenému v naříkaných rozhodnutích.

Sami stěžovatelé přiznávají nepokrytě, že zákon ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n. jest platným zákonem státu čsl. Když tomu tak, byl ovšem žalovaný úřad nejen oprávněn, ale i povinen dle zákona toho se řídit a upravití svůj výrok tak, aby mu plně odpovídal.

Že by výrok žalovaného úřadu tomuto požadavku nevyhovoval, stížností netvrdí, nýbrž vytýkají toliko, - jak již řečeno - že se žalovaný úřad řídil jedině tímto zákonem. Ale výtka ta jest bezpodstatná. Zákon ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n. jest zákonem speciálním, vydaným ad hoc k tomu účelu, aby - jak naznačuje ve svém titulu - upravitel "převzetí statků a majetku příslušných podle mírových smluv čsl. státu".

Zákon ten provádí tedy - což i stěžovatelé výslovně zdůrazňují - pro vnitro-státní obor čsl. republiky mírové smlouvy, zejména smlouvu St. Germainskou, uzavřenou mezi mocnostmi spojenými a sdruženými a Rakouskem a podepsanou dne 10. září 1919, jejíž čl. 208 ustanovil, že státy, kterým připadlo území bývalého mocnářství rakousko-uherského nebo které vznikly rozkouskovaním tohoto mocnářství, získají všechny statky a majetek vlády rakouské, bývalé i nynější, pokud leží na jejich vlastním území a dále vyslovil, že podle tohoto článku bude se statky a majetkem vlády rakouské, bývalé i nynější rozuměti mimo jiné i všechny majetek koruny a soukromé statky bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské.

Které osoby dlužno k bývalé panovnické rodině rakousko-uherské čítati, mírová smlouva přesněji nenaznačila, tomuto účelu měl sloužiti právě předpis § 3 zákona ze dne 12. srpna 1921 čis. 354 sb. z. a n..

Již tato vlastnost zákona toho jako zákona zvláštního, určeného k provedení mírové smlouvy, vylučuje, aby po dobu jeho platnosti - a o t. není sporu - při řešení otázky, o kterou jde, úřady republiky čsl. došly na základě obsahu řečené mírové smlouvy k jinému úsudku, než jaký se podává přímo z § 3 č. 2 tohoto zákona, mírovou smlouvu provádějícího.

Že jest při tom úplně lhostejno, kdy ona mezistátní smlouva byla ve Sbírce zákonů a nařízení státu čsl. publikována, netřeba ani zevrubně dovozovati, když zákon ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n. buduje svoje normy právě již na existenci, znění a právní závaznosti mírové smlouvy St.

Germainské, pokud jde o poměry v zákoně tom dotčené.

Rovněž tak bez významu jest však též, jaký obsah mají tzv. domácí zákony císařského a královského domu, určené pro členy rakousko-uherské rodiny panovnické, zákonným způsobem ostatně ani nepublikované, kdyžtě rozhodná otázka jest *verbis expressis* předmětem zvláštní úpravy novějšího zákona, vydaného pro stát. čsl., kterýžto zákon není ve svém textu ani nejasný ani nepřesný nebo neúplný, naopak zcela určité řadí v § 3 č. 2 mezi osoby bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské též bývalého následníka trůnu Františka Ferdinanda Este a jeho potomky. Platnost zákona toho samými stěžovateli přiznaná nemůže pak dle § 102 ústavní listiny republiky čsl. (zákon ze dne 29. února 1920 č. 121 sb. z. a n.), § 8 zákona ze dne 22. října 1875 č. 36 říšského zákona z roku 1876 a § 2 zákona ze dne 2. listopadu 1918 č. 3 sb. z. a n. učiněna býti ani předmětem zkoumání tohoto tribunálu.

Že by ustanovení § 3 č. 2 bylo v rozporu s normou § 1 č. 1 téhož zákona, právem tvrditi nelze, neboť § 1 č. 1 rekapituluje pouze mezi jiným předpis čl. 208 mírové smlouvy st. Germainské a mluví všeobecně o statcích a majetku bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské, kdežto § 3 vykládá, které statky a majetek rozuměti sluší statky a majetkem bývalé panovnické rodiny rakousko-uherské ve smyslu § 1 citovaného zákona.

Ze všeho toho jest patrné, že žalovaný úřad jednal zcela správně, když za základ svého rozhodnutí vzal jedině zákon ze dne 12. srpna 1921 č. 354 sb. z. a n., a protože - jak stížnosti samy v odstavci VII. přiznávají - jsou naříkaná rozhodnutí logicky správným podřaděním daného případu pod § 3 č. 2 citovaného zákona, jest výtka nezákonnosti rozhodnutí těchto neodůvodněna a bylo stížnosti zamítnouti.